

Илм олмакка интилиш
ҳар бир муслим ва
муслима учун қарзу фарз

ҲАДИС

1933 йилдан чиқа
бошлаган

ИЮЛЬ — 1990

Ўзбекистон
жумҳурияти
Фанлар
академиясининг
илмий-оммабоп
ойномаси

БОШ МУҲАРРИР
Комилжон ЗУФАРОВ
ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:
Абдумавлон АБДУЛЛАЕВ
Аҳмадали АСҚАРОВ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Камол БОБОМУРОДОВ
Галина МАТВЬЕВСКАЯ
Ҳусниддин УМАРЗОДА
(масъул котиб)
Уктам ПРАТОВ
Уткир РАСУЛЕВ
Асом РАФИҚОВ
Зокиржон САЛИМОВ
Маҳмуд САЛОҲИДДИНОВ
Ёлқин ТУРАҚУЛОВ
Нурислон ТУХЛИЕВ
Раҳим УСМОНОВ
Файзулла УСМОНОВ
Комил ХОЛМУҲАММАД
(бош муҳаррир ўринбосари)
Шабот ХУЖАЕВ
Эркин ЮСУПОВ
БҮЛИМ МУҲАРРИРЛАРИ:
Рустам ОБИД
Оқилхон ОДИЛХОН
Самд МУРОД
МУҲАРРИРЛАР:
Маҳфуза АСАДУЛЛА қизи
Рустам БОЙТУРА

Ассалому алайкум азиз журналхон!

Журналнинг ушбу сониди

Ҳур фикр	2
АБДУЛЛАЕВ М., РУСТАМ БОЙТУРА	
Янги нав ва янги муаммолар	4
ОСТОНОВ С., МАҲМАДАЛИЕВ Б., ВАФОЕВ Б.	
Ҳўжаликда ҳўжалик	5
САИД МУРОД	
Туркистонда халқ жумҳурияти	6
МАНСУРОВ А., Ҳусниддин УМАРЗОДА	
Дуою фотиҳада на деб илтижо қиламиз	9
ВАЛИХОНОВ М.	
Кўз очиб кўз очмаган булоқлар	10
ХОНАЗАРОВ А.	
Дастиёри беминнат	12
РАҲМАТОВ Н.	
Экология: далил ва рақамлар	14
ЗОҲИДОВА Ф., ФАЁЗОВА С.	
Мовий салтанат топилмалари	15
Ҳадис	16
ТУЛАГАНОВ Ф.	
Сайловлар халқчил ўтдим!	18
ЖУМАНИЁЗОВ Р.	
Машқини олинг	19
ҲОШИМОВ М.	
Бобур кўрган zilзила	22
НОРБУТАЕВ Х.	
Қамоқдан йўлланган нолапар	24
Ҳўжа Аҳрор Валий	26
ЖАЛИЛОВ С.	
Ноҳақлик қурбони	28
Ўзга дунё одамлари	31
МАҲКАМОВ С.	
Табий дорилар	32

каби мақолаларни ўқийсиз

МУҚОВАДА

1-бет. Ҳурматли муштарийлар, диққат қилган бўлсангиз, ҳар гал муқованинг биринчи бетиди бир қанча мавзуларда суратлар берилмоқда.

4-бет. «Гулруҳ» ансамблининг ранго-ранг чиқишларидан бири (Бу ҳақда «Гулруҳ санъати» лавҳасига қаранг).

С. ДАВИДОВ суратлари.

КЕЛГУСИ СОНДА

О Электр токи ҳам адашадими! О Езувчи А. Иброҳимов жумҳуриятимиз мустақиллиги ҳақида фикр юртади. О Қрим татарлари ўз она Ватанларига қайтишларни керак О Буюк бобокалонимиз Амир Темур ҳаёти ҳақида ҳақиқат О Янги сиёсий партия — «Эрк» раҳбарлари билан суҳбат О Журналхонлар истагига биноан «Ҳадис» яна давом этади О Свастика тарихидан.

ҲУР ФИКР

Халқчил ва ошкоралик шароитида олдимизда турган муаммолар, ўтмиш сабоқлари, истиқбол ўйлари ҳақида битилган мактублардан 30—40 таси ҳар куни идорамизга келиб туради. Бугунги сиёсий фикрлар хилма-хиллиги даври маҳсули бўлган, ойномамизга келган бир неча мактубларни эълон қилиш билан янги «Ҳур фикр» номли рубрикамизни очамиз. Бу мактублар муштарийларимиз эътиборидан четда қолмайди, муштарак фикр-мулоҳазалар уйғотади, деган умиддамиз.

«БУЮК ҲАШАР» — ЭРКСИЗ МЕҲНАТ

Мен бир оддий тарих ва жамиятшунослик фанлари ўқитувчиси сифатида ўзимни ўйлантираётган муаммо тўғрисида ёзмоқдаман, бу билан тарихчи олимларимизга мурожаат қилмоқчиман.

Бутун мамлакат тарихида бўлгани сингари, жумҳуриятимиз тарихида ҳам бир томонлама ёзилган, ҳокимиятнинг ва ғоявийлик-партиявийликнинг тазйиқи остида тегишлича ёритилмаган «оқ доғлар» мавжудлиги тан олинаётир. Жумҳуриятимизда инқилобгача бўлган, инқилоб ва коллективлаштириш даври тарихи ҳам бирёқлама ёритилган. Масалан, «буюк ҳашарлар» — Катта Фарғона канали, Каттақўрғон сув омбори ва бошқалар гўё халқнинг партия чакриғига жавоби бўлган эмиш. Аслида эса мана шу «буюк қурилишлар»да жумҳуриятимиз ва қўшни жумҳуриятлардан мажбуран ҳайдаб келинган эрксиз колхозчиларнинг текин меҳнатидан фойдаланилган. Қўл меҳнатига асосланган, хавфсизлик техникаси умуман бўлмаган, ярим очлик шароитидаги оғир меҳнат кексаларимизнинг ёдидан чиқмаган-ку, ахир! Бунга қарангки, инқилобдан илгари ҳам бундай «тадбир» бўлган экан. Фақат у пайтнинг «усуллари» бошқача эди.

1903 йилда туғилган Шамсиддин бобо Нажмиддиновнинг ҳикоя қилишларича, ноҳиямиз ҳудудидан оқпошшо темир йўл ўтказганда маҳаллий аҳолини пул билан қизиқтириб ишлатган экан. Маълум бир «норма», тўпроқ қазиш учун алоҳида танга тўланган.

Мен бу қиёслаш билан ютуқларга соя солмоқчимасман. Уша пайтда сув, пахта, саноат корхоналари ҳам керак бўлганини тушунаман. Лекин бунга, ўзи аҳволи шусиз ҳам оғир бўлган халқни эзмасдан, меҳнати моддий рағбатлантириб ҳам амалга оширса бўларди-ку!

Балки, бунга ҳаққоний ёритиш тарихчи алломалар учун фойдали эмасдир, чунки улар партиявийлик ва ғоявийликка асосланиб, жилд-жилд илмий асарлар ёзишган.

Келинганлар, ўртоқ тарихчилар, тор манфаатларни йнгиштириб, халққа ҳақиқатни айттайлик (у қанчалик аччиқ ва кимларнингдир манфаатига зид келса ҳам!). Сохта ватанпарварлик ва эътиқодларимизни, кўр-кўрона принципларимизни пеш қилмайлик. Фактлар ва ҳалоллик — иш мезонимиз бўлсин.

Тоҳир АБДУРАҲМОНОВ,
Бухоро вилоятининг Қорақўл ноҳиясидаги
Х. Олимжон номли мактаб ўқитувчиси.

ГЕНЕРАЛ КОРОЛЬКОВНИНГ ТАКЛИФИ

«1898 йил 20 майда Николай II буйруғи билан Фарғона вилоятига етиб келган генерал-лейтенант А. Корольков биринчи навбатда эшонни (озодлик қўзғолони раҳбари Муҳаммад Алини — А. А.) туттишга барча кучларни ташлади». «...эшон дорга осилди, Андижондаги халқ қўзғолони бостирилди».

«Ўзбекларни жинидан ёмон кўрган бу рус шовинисти подшога юборган ҳисоботида Муҳаммад Али ва унинг сафдошларидан қаттиқ ўч олингани етарли эмас деб ҳисоблади. У Мингтепадан Андижонгача жойлашган ерлардаги барча аҳолини империянинг ичкарасига сургун қилишни таклиф этди».

«Бу тадбир — деб ёзди Корольков — сиёсий жиҳатдан Фарғонадаги рус элементи кучайишига олиб келади. Бошқа томондан, суғориш ишлари олиб бориладиган Россиянинг Европа қисмига табиатан мироб бўлмиш ерлиларни кўчириб юбориш бу ишга салмоқли фойда беражак». («Фан ва турмуш», 1990 йил, № 2, «Туркистон уч инқилоб даврида»).

Яна саккиз йилдан сўнг генерал Корольковнинг Россия императори Николай II га ёзма ҳисоботидаги бу таклифга 100 йил тўлади.

Сиз билан биз ҳозир, 1990 йилда яшаб турибмиз. Узимизни покляниш, янгилашни, ошкоралик, қайта қуриш ва халқчиллаштириш даврида яшаймиз деб ҳисоблаймиз.

Энди, «Совет Ўзбекистони» рўзномасида деярли ҳар ҳафтада чиқиб турадиган ушбу эълонни ўқинг: «Аҳолини ишга жойлаштириш, қайта ўқитиш ва касбга йўллаш республика маркази РСФСР колхоз ва совхозларида доимий яшаш ва ишлаш учун оилаларни ташкилий равишда кўчиради».

Матбуот саҳифаларидан маълумки, Россиянинг ноқоратупроқ ўлкасидаги катта-кичик қишлоқлари ҳувиллаб ётибди. Бу қишлоқларда яшаган ёшлар аллақачонлар Иттифоқимизнинг «малакали ишчилар сулоласи»ни ташкил этган. Ўзбекистонда қурилатган аксарият завод ва фабрикаларга россиялик бу «кадр»лар жойлаштирилиши ҳеч кимга янгилик ҳам, сир ҳам эмас. Модомики шундай экан, Россия колхоз ва совхозларига европаликларнинг кўчиб кетиши амри маҳол, лекин, айни пайтда, юзлаб, балки минглаб ўзбеклар Россия қишлоқларига «доимий яшаш ва ишлаш учун» кўчириб юборилаётгани ҳам барчага аён.

Ҳозир ўзбеклар Россияда картошка экишяпти, ўрмон кесишяпти, йигитларимиз ўша ёқларда қурилиш батальонларида хизмат қилишяпти ва ҳоказо.

Во ажабо, генерал Корольковнинг таклифи ва «Совет Ўзбекистони» рўзномасидаги эълон ўртасидаги ўхшашликни қаранг, орадан 100 йил ўтяпти-я!

Мен, ўзбек халқи ҳаётидаги шу кунларда кечаётган бу воқеаларни кўриб, чуқур ўйга толаман, таажжубланаман ва хаёлимга шундай фикрлар келади:

— Ҳозирги қайта қуриш даврига келиб, генерал Корольковнинг таклифи ниҳоят амалга ошяптимикин?

А. АБДУҒАНИЕВ,

Жиззах вилоятининг Зарбдор қасабасидан.

МИЛЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ ТЕНГЛИК БЎЛСИН

Жумҳуриятимиз маҳаллий аҳолисининг ярми қашшоқликда кун кечириётганини назарда тутган ҳолда, давлат тилини амалга оширишнинг қўшимча моддий манбаларини излаб топишга ижодий ёндошмоқ лозим. Бу масалага урғу беришимнинг яна бир сабаби — мазкур тил Қонунидаги қонунсизликнинг, яъни қонунлаштирилган тенгсизликнинг мавжудлигидир.

Чунончи, 4-моддага биноан Ўзбекистон ҳукумати ўзбек тилини билмайдиган фуқароларга жумҳурият давлат тилини бепул ўргатиш ва ўқитишни таъминлашдек саховатли ишни ўз зиммасига олган. Айни вақтда эски ўзбек ёзувини ўрганишни истайдиганлар учун эса юқоридаги каби бепуллик тўғрисида гап йўқ.

Бунинг натижасида Ўзбекистон аҳолисининг кўпчилиги қисми ўз ҳаменидан 50—100 сўм ва ундан ортиқ пул тўлаб ўқишга мажбур бўлмоқда.

Айттайлик, энг кам миқдор — 50 сўм юзасидан хомчўт қилиб кўрганмизда, бусиз ҳам иқтисодий ночор оилалар жағғармасидан юзлаб миллион сўм маблағ сарф бўлиши турган гап. Социализмда ўқишнинг ҳамма шаклларида бепуллик принципага амал қилаётганлигимиз қани! Модомики, гап бепуллик устида борар экан, бундай ҳуқуқ Ўзбекистонда кўпчиликини ташкил этувчи, эски ўзбек ёзувини ўр-

ганувчилар учун берилиши мантиқан тўғри бўлар эди. Чунки Ўзбекистон аҳолиси умуминсоний қонуниятларга зид равишда ўз она тили пойдевори — эски ўзбек ёзувидан маҳрум этилганди. Бу тарихий, инкор этиб, кечириб бўлмас хатони тузатиш ишини покляниш, ҳуқуқий давлат тузиш даврида ҳам яна тенгсизликлар ҳисобига амалга оширишга уринялмиз.

Сўзсиз, Ўзбекистон ҳукумати режалаштирган тадбирлар ўта муҳим, жумҳуриятимиз ҳамёнидан катта молиявий харажатларни талаб қилади. Бизнинг мақсад ушбу харжларни оз бўлса ҳам қисқартиришга қаратилгандир. Бу боғидаги таклифимиз: рус тилида сўзлашадиган ва иш юридадиган оғаларимизга ўзбек тилини бепул, яъни корхона, бирлашма, муассаса, ташкилот ҳисобига ўқитиш таъминланаётгани каби эски ўзбек ёзувини ўқитиш ҳам корхона, бирлашма, муассаса, ташкилот ҳисобига олиб борилса. Ушбу тадбир ҳам иқтисодий, ҳам ҳуқуқий, ҳам сиёсий жиҳатдан асосли бўлиб, миллатлар орасидаги моддий-маънавий тенгсизликларни йўқотиш йўлида хизмат қилади.

Ўзбекистон Вазирлар Кенгаши «Ўзбекистон ССРнинг давлат тили ҳақидаги Қонунни амалга ошириш Давлат маромномаси»ни қабул қилаётганида бу таклифни ҳисобга олади деб умид қиламиз.

Заҳриддин САЛОҲИДДИНОВ,
иқтисод фанлари номзоди.

«ФАН ВА ТУРМУШ»ГА ЭЪТИРОЗЛАРИМ

1960 йилдан буён муштарийман. Турғунлик йилларида журнал ҳақиқатда ўз номига муносиб иш қилганди. Олган сабоқларимга айнан монанд келадиган илмий-материалистик мақолаларни ўқиб, кўп маза қилганман.

1985 йили Компартия ўзининг қайта қуриш ва жадаллаштириш йўлини эълон қилди. Илмий-материалистик дунёқарашга эга бўлмаган баъзи оммавий ахборот ходимлари, чамамда, қайта қуриш вазифаларини чалкаштириб юбордилар. Марксизм-ленинизм социалистик жамият аста-секин ривожланиб бориб, ўз-ўзини бошқарадиган синфсиз жамият — коммунизмга ўтади деб таълим берган.

Имоним комилки, ҳеч ким, ҳеч қачон илмий коммунизм ғоясидан ҳам афзал бўлган порлоқ келажакка йўл тополмайди.

Сталинча социализм қуриш доимо танқидга лойиқ демуқ — хато.

Ривожланган социализмга қайтиб ўсиб чиқишда қайта қуриш бир тажриба, эксперимент мактаби.

Демократия — фақат онгли, темир интизом орқали амалга оширилади.

Коммунистик ахлоқ ва материалистик эътиқод ҳаётий эҳтиёжига айланмаётган дипломли кишиларнинг катта гуруҳини кўриш мумкин.

МУҲТАРАМ МУШТАРИЙЛАРИ!

Сизларнинг кўпгина мактубларингизда «Фан ва турмуш»ни дўконлардан тополмай, излаб овора бўлаётганингиз ҳақида ёзилган. Дарҳақиқат, ойномамизни харид қилиш келаси — 1991 йили ҳам қоғоз танқислиги шароитида мураккаб бўлиб қолади, аввалгидан камроқ сотувга чиқади. Шу боис уни дўконлардан «хотиржам» олиб бўлмайди. Энг ишончли ва бирдан-бир тўғри йўл буна бўлиш. Яна бир бор эслатиб ўтамиз — «Фан ва турмуш»га 1991 йил учун обуна бошланди. Ойноманинг бир йиллик обуна нархи — 4 сўм 80 тийин, индекс 75421.

Бобокалонларнинг ибратли мерослари ҳақида. Улар ҳатто «сирли», «сеҳрли» илм ҳақида гапирадилар. Билиб қўйингки, сирли илм йўқ. Бор десак, у илм эмас. Бир ғояни аниқ исботлаб беролмаган китобдан нимани ҳам ўрганиб бўлади? Физика, химия, математикада одам тушунмайдиган сирли фикрлар йўқ-ку?

Номатериалистик дунёқарашдаги ғирт ёлғончи руҳонийлар ва эксплуататор ҳоким синфларнинг улғу ҳукмдорлар ҳомийлигида ёзган китобларини баъзи муаллифлар мақола ва суҳбатларида «сирли», «сеҳрли» деб аташмоқда. Бу, ярамас бир ҳолдир. «Фан ва турмуш» журнали муфтийнинг катта-катта фикрларини босиб ўз номига муносиб иш қилмаган. Фан-техника тараққиёти инкор этган, тушунмай ёдлаб олиниши шарт Қуръон суралари ҳозирги замон ўзбек тилига таржима қилинган.

Қуръонга фақат VII—VIII асрларда яшаган араб қабилалари тарихини ўрганиш учун ёзма бир манба деб қараш керак, холос.

«Учар ликопча йўқ» сарлавҳали мақолани илмий мақола деса бўлади. Бор-йўқлиги ёлғон бўлган учар ликопчалар нашаванд, ичкиликбоз авлодларнинг тушига кирган аҳмоқона бир гапнинг ўзи.

Илмий-материалистик қизиқарли мақолаларни ўқиб маза қиламан, деган умид билан,

Саттор ИСМОИЛОВ,
Оҳангарон ноҳиясидаги 12-ўрта мактаб
тарих фани ўқитувчиси.

УИЛАНТИРАДИГАН ГАПЛАР КҮП...

«Ёшим ўнга тўлганда мен Қуръонни ва адаб илмларидан кўпини ўзлаштириб олдим... Агар бирон масалада бошим қотиб, қиёсда ўртача таърифни топа олмасам, жоме масжидига бориб намоз ўқир эдим ва Яратувчига ёлборардим, натижада қоронғу нарсалар менга ойдинлашар, мушкуллар осон бўлар эди». Дунёга машҳур табиб Ибн Синонинг таржима ҳолида ушбу сўзларни ўқиб, чуқур ўйга толасан, киши.

Мана, қайта қуриш шарофати билан динимиз рўшноликка чиқмоқда, ўзимизнинг асл ёзувимиз кенг ўрганилмоқда, «Фан ва турмуш»да табаррук Қуръонни каримнинг нисо сураси ва Ҳадис, яъни Муҳаммад пайғамбарнинг ҳаёти, фаолияти ва кўрсатмалари ҳақида қайдлардан намуналарни ўқийдиган кунларга ҳам етиб келдик.

Ўтмишимизга назар ташласак, кишиларнинг бир-бирига ғамхўр, меҳр-оқибатли бўлгани, бировнинг ҳақиқага ҳиёнат қилмаслики каби фазилатларини кўриш мумкин. Ҳозирда радио, телевидение орқали тез-тез меҳр-оқибат ҳақида эшиттиришлар берилляпти-ю, лекин бирон ўзгариш сезилмаяпти. Динимизни оёқ ости қилиб, шу аҳволга тушиб қолмадикми!

Яна бир масала. Исломга эътиқод қилувчилар ёки хайрихоҳлар ҳеч қачон атеистларга қарши ташвиқот олиб борган эмас. Ҳозирги халқчиллаштириш, ошкоралик замонида улар ва атеистлар ўртасидаги адолатсиз нотенглик, бирёқлама камситиш давом этаётгани виждонли кишиларни ажаблантиради. Атеистлар раҳбари А. Қўчқоров («ФТ», 1990, № 1) «дин ва атеизм ўртасидаги душманлик образини, тўғрироғи, тушунчасини негизи билан тугатиш», «тенглик асосида ўзаро мулоқот, мунозара йўлига ўтиш», «бу мулоқотда «ғолиб» ва «мағлуб» бўлмаслиги»ни тақлиф қилди. Бироқ, мана, қўлимда «Ислом справочниги». Марказда чиққан бир неча атеистик китоблар «қоримаси»дан тайёрланган, асосий мазмуни: исломни бартараф этиш ва илмий атеистик тарбияни янада «такомиллаштириш». Нима учун бир томондан динимизга рўшнолик берилмоқда-ю, бошқа томондан, унга, мисол келтирганим каби, қора чапашмоқда!

Уша сондаги давра суҳбатиде «атеизмнинг инқирозга учрагани» ҳақидаги гапларга жавобан юқоридагиларни айтдим. Агар давлат хануз айирмачилик қиларкан, бу зиддият ҳали-бери ижобий ҳал бўлмайди.

Орифжон ҲУСЕНОВ,
Оҳангарон ноҳиясининг Шовғаз қишлоғидан.

ЯНГИ НАВ ВА ЯНГИ МУАММОЛАР

Ғўза селекцияси ва генетикаси халқ хўжалигининг энг муҳим тармоғи ҳисобланган пахтачиликнинг пойдеворидир. Айнан шу пойдевор пахта ва унга боғлиқ жуда кўп муаммоларга алоқадор энг муҳим омил ҳисобланади.

УзССР ФА нинг муҳбир аъзоси, Усимликлар экспериментал биологияси институтининг лаборатория мудир, профессор Абдумавлон АБДУЛЛАЕВ шу соҳада кўп йилдан буён шуғулланаётган олимлардан бири. Унинг етакчилигида ва иштирокида бир неча янги пахта навлари яратилган. Олимнинг илмий тадқиқот натижалари 200 дан ортиқ мақола, 12 рисола ва монографияларида баён этилган. Унинг айрим асарлари АҚШда, Техас дорилфунунинида инглиз тилида нашр қилинган.

А. Абдуллаев ўз соҳасининг узоқ ва кўп давлони йўлини босиб ўтиб бугун қутлуг 60 ёшга тўлди.

«Фан ва турмуш» журнали таҳрир ҳайъати ва идора ходимлари олимни қутлуг ёши билан муборакбод этиб сихат-саломатлик ва келгуси ишларига омад тилайди.

Олимизнинг таваллуди арафасида муҳбиримиз Рустам БОЙТУРА у билан учрашди. Қуйида шу суҳбатни эътиборингизга ҳавола этаётимиз.

— Абдумавлон Абдуллаевич, аввалам бор ғўзанинг энг сунги янги навлари, уларнинг яратилиши ҳақида сўзлаб берсангиз.

— Институтимизда бу борада бир қатор тадқиқотлар олиб бориляпти. Шу изланишлар натижасида Юлдуз, АН-410, АН-510, ИНЭБР-1, Зарбдор каби бир неча янги навлар яратилди. Яратилаётган ҳар бир янги нав олдингиларидан сифатлироқ бўлиши керак. Бу амалда жуда оғир иш, у 10—15 йил тинимсиз меҳнат талаб қилади. Агар кўпроқ сифатига эътибор берсангиз, вилт ва турли касалликларга чидамсиз бўлиб қолади. Ҳаддан зиёд чидамли нав яратмоққа ҳаракат қилсангиз, хоҳлайсизми, йўқми, унинг тола сифати тушиб кетади. Бундан ташқари, янги нав бизнинг хароб бўлган, захарланган «гиёҳванд» бўлиб қолган тупроғимизда кутилган натижани бермаслиги мумкин. Пахтачиликда бирор ютуққа эришиш учун ер, сув, алмашлаб экиш каби бир-бирига боғлиқ қатор масалаларни узвий ҳолда ҳал этиш зарур.

Янги навлар тўғрисида гапирганда, албатта АН-402, АН-Листопадний-3 навларини қайд этмоқ керак. Уларнинг муҳим хусусиятларидан бири шуки, бу навли ғўзалар сентябрь охирларида табиий равишда барг тўка бошлайди. Агар биз буни янада такомиллаштира олсак дефолиациянинг, яъни минг тонналаб захарли кимёвий дорилар қўлланишининг олдини олган бўламиз.

— Ҳар бир соҳанинг ўз ташвиши ва муаммолари мавжуд. Институтдаги мана шу Сиз ишлаётган бўлимда иш янада силжиши учун салбий таъсир кўрсатаётган омилларни нимада деб биласиз?

— Техниканинг зўр кучини инкор этмаган ҳолда шунини айтиш керакки, аввало саводли, фидойи кадрлар муҳим. Шунингдек, ҳамма жойда бўлгани каби бизда ҳам жиҳозлар, асбоб-ускуналар етишмайди. Шунинг орқасидан биз вақтдан ютқазаяпмиз.

— Янги жиҳозлар сотиб олиш учун маблағ етишмайди-ми ёки имконият?

— Замонавий жиҳозларни чет элдан сотиб олишга бизда валюта етишмайди. Яратилаётган навларимиз районлаштирилган жойлардаги пахта Давлат қўмитаси томонидан турли хорижий давлатларга сотилса-да, бу учун бизга валюта беришмайди.

— Янги навларни районлаштиришни ким ва қаерда белгилайди? Ҳар қалай жумҳуриятимиз ваколатида бўлиши керак.

— Ҳозирда иқтисодий мустақиллик тўғрисида кўп гапиршяпти, бироқ жиддий бир ўзгариш йўқ. Ғўза навларини районлаштириш марказда, яъни — Москвада ҳал этилади. Уша ерда бизга қайси жойга қанақа навни экишни кўрсатиб беришади.

— Домла, сиз нима деб ўйлайсиз: чигитни танлашдан тортиб, янги нав яратиш, уни районлаштириш, қолаверса янги нав толасини сотишгача бўлган бутун бир узвий алоқадор жараён битта жойда, яъни буни амалга ошираётганлар ихтиёрида бўлса самарали бўлмасмикин. Ҳар қалай иқлим ва бошқа шароитни ўзгалардан аниқроқ билсак керак.

— Биз ҳам шунинг тарафдоримиз ва шунга умид қиламиз.

— Ўзбекистон пахтачилигининг келажагини қандай тасаввур қиласиз? Келажак ҳам фақат умидлардан иборат бўлиб қолмайдими? Бизнинг қулоқларимиз ваъдалар тинглашга жуда ҳам мойил...

— Сўнги вақтда пахтачилик ҳаддан зиёд ерга уриб юборишди, пахтачилик эмас, одамлар ўзларини айбламоғи керак. Уни яратаётган ва фойдаланаётган ўзимиз-ку.

Назаримда энди пахта навлари борасидаги ишлар юқорилай бошлайди. Ишончли, умидли ёшлар бор. Амалда жорий этиш керак бўлган бир неча янги ғўза навлари мавжуд. Шу билан бирга янги ташвиш ва вазифалар етилиб турибди. Буларни ҳал этишда ёрдам бера олиши мумкин бўлган раҳбарларнинг яна бир бор «чин сўз» бериш эҳтимоли ҳам йўқ эмас. Шундай бўлса-да, пахта, хусусан генетика ва селекциямиз истиқболини ғуборли деб ўйламаман.

ИЛМИЙ
ЛАБОРАТОРИЯЛАРДА

Хўжаликда Хўжалик

Кейинги икки йил ичида мева ва сабзавот етиштириш икки барабарга кўпайди. Бироқ шу маҳсулотларни йиғиштириш, ташиш, сақлаш ва қайта ишлаш чоғида уларнинг 30-40 фоизи исроф бўлмоқда. Бунинг устига катта меҳнат эвазига етиштирилган ҳосилни хом ашё сифатида сотиш унчалик иқтисодий фойда бермайди. Бу муаммо ҳақида айниқса хўжалик ҳисобига ўтаётган колхоз ва совхозлар ўйлаб кўришлари лозим.

Бухоро Озиқ-овқат ва енгил саноат технологияси институти ходимлари томонидан олиб борилган тадқиқотлар натижасида мева ва сабзавотларни қайта ишлашга мўлжалланган цехлар лойиҳалаштирилмоқда. Бухоро консерва заводи қошида қизил лавлаги, ошқовоқ ва қизил сабздан озиқ-овқат бўёқлари олишга мўлжалланган цех ишга туширилиш арафасида. Олинадиган бўёқлар сут, қандолат, нон маҳсулотлари, турли ичимликлар, колбаса ва бошқа маҳсулотларга ранг бериш учун ишлатилади. Мазкур бўёқлар маҳсулот ташқи кўринишини чиройли этибгина қолмай, уларнинг биологик фаоллигини кучайтиради ҳам.

Ҳозиргача ишлатилиб келинган органик бўёқлар ўрнига табиий озиқ бўёқлардан фойдаланиш лозим. Бунинг иқтисодий самарасига эътибор беринг-а: тахминан 8 килограмм қизил лавлаги таннархи 56 тийин туради, ундан 1 килограмм бўёқ олиш жараёнида 40 тийинлик иш кучи ва бошқа воситалар сарфланади. 1 килограмм лавлаги бўёғи 5 сўм 60 тийин туради. Демак, ҳар бир килограмм бўёқдан 4,5 сўм иқтисодий фойда олинади. Худди шу каби қовоқ ва сабзи бўёқлари 5—6 сўмдан иқтисодий фойда беради.

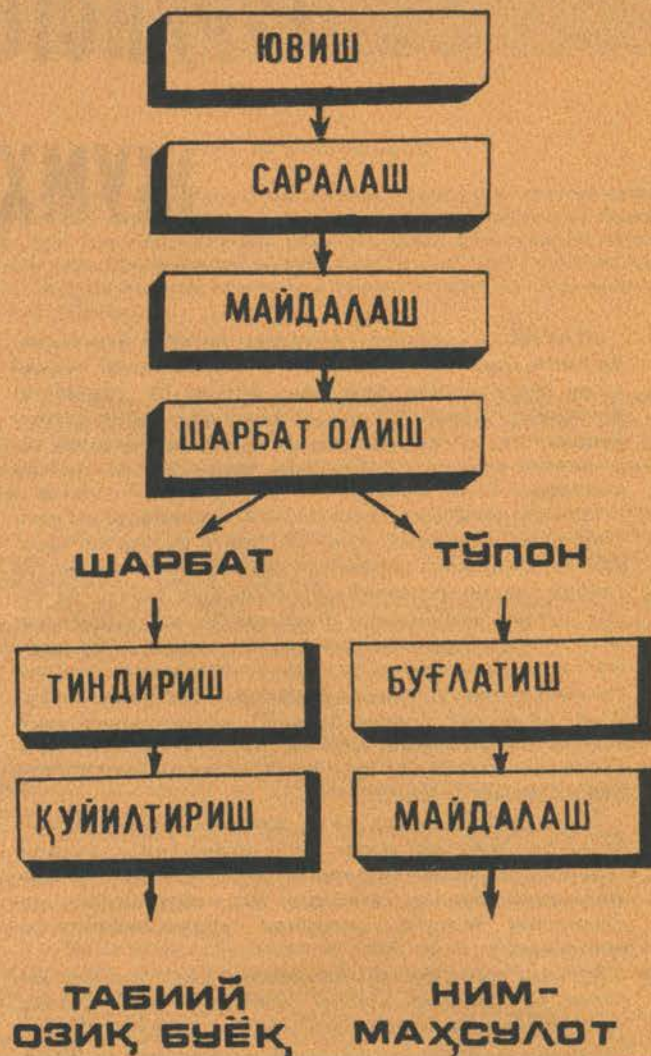
Бир неча боқичдан сўнг олинган шарбатлар таркибидаги қуруқ моддалар 8—12 фоизни ташкил этади. Шарбатларга озиқ-овқат кислоталари солиниб, рангдорлиги мустаҳкамланади. Мустаҳкамлаш жараёни шарбатларнинг физик ва кимёвий хусусиятларига қараб бир неча дақиқа ёки бир неча соат давом этади. Сўнгра шу хусусиятларга асосланиб шарбатларни қайнатиш орқали қуйилтириш учун ҳарорат даражаси аниқланади. Қайнатиш давомида улар таркибидаги қуруқ моддалар 40 фоизгача етади. Ҳосил бўлган маҳсулот стерилланиб озиқ-овқат маҳсулотларига ранг беришда ишлатилади.

Бундай табиий бўёқлар Бухоро озиқ-овқат ишлаб чиқариш корхоналарида синовдан ўтказилиб, қандолат кремлари, музқаймоқлар ва турли ширинликларни бўяш учун тавсия этилди.

Ўтказилган илмий тадқиқотлар бўёқ олиш жараёнини тўла чиқиндисиз технология бўйича амалга ошириш мумкинлигини кўрсатди. Тўпонларни озиқ-овқат, қандолат са-

САБЗАВОТ

ноатида ва умумий овқатланиш корхоналарида эмульгатор ҳолида стабилизатор сифатида ишлатиш мумкин.

Лойиҳалаштирилган цехларни колхоз-совхозлар қошида қуриш мақсадга мувофиқдир. Чунки бу фақат ҳосилни қайта ишлаш имконини берибгина қолмай, маълум даражада ишсизлик муаммосини ҳал этади. Бундай цехларда табиий бўёқлар олиш билан бирга ҳар хил тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш мумкин. Улар хўжаликлар учун қўшимча даромад манбаи бўлади. Шу тўғрисида технологик жиҳозлар келишини кутиб турмай, қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш марказларида, колхоз ва совхозларнинг машина-трактор парки устахонларида технологик жиҳоз ва мосламалар яратиш бўйича иш бошлашлари керак. Ундан ташқари, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи ва бошқа корхоналардан айрим жиҳоз ҳамда асбоб-ускуналар сотиб олиш мумкин.

Лойиҳалаштирилаётган цехлар кичкина бўлганлиги тўғрисида хўжаликдаги мева, сабзавотларнинг барчасини қайта ишлаш мумкин бўлмас. Бунда, биринчи навбатда, сифати тез бузиладиган мевалар қайта ишланади. Махсус оморларсиз сақлаш мумкин бўлган маҳсулотлар [беҳи, лавлаги, ошқовоқ ва ҳоказо]дан эса қиш давомида фойдаланса бўлади.

Солиҳ ОСТОНОВ,
Баҳром МАҲМАДАЛИЕВ,
Бухоро Озиқ-овқат ва енгил саноат
технологияси институтининг доцентлари,
Бахтиёр ВАФОЕВ,
кичик илмий ходим.

ТУРКИСТОНДА ХАЛҚ ЖУМЎУРИЯТИ

«ТАРИХ — варақлари йўқолган китобга ўхшайди». Ҳозирги тарих китобларимиз билан танишиб чиққан киши япон адиби Акутагава айтган бу пурмаъно фикрнинг тўғрилигига имон келтиради. Унинг атайин йўқотилган саҳифаларидан яна бири — ўлкамиз тарихининг муҳим ҳужжатлари бугун журналхонлар ҳуқмида.

Нима учун атайин йўқотилган? Сталинизм ва янги сталинизм даврлари «совуғи», қайта қуриш ва чинакам халқчилликка қарши кучлар жамият «иклими»га салбий таъсир кўрсатиб келаётган бир пайтда ва ўтган йиллар мобайнида совет системаси уддасидан чиқа олмаган долзарб масалалар кўрилган бу ҳужжатларни ўз кўзларимизга ишонмай (наҳотки шундай халқчил давлат тузумини ўзимизда 1917-йилда боболаримиз ишлаб чиққан бўлса?!), ҳаяжонланиб ўқиб чиққан бир вазиятда, БИЗ «АТАЙИН ЙЎҚОТИЛГАН» СУЗИ НИМАЛИГИНИ ҲАР ҚАЧОНГИДАН ЧУҚУРРОҚ АНГЛАШИМИЗ ЗАРУР!

70 йилликдан ортиқ ўтган давр тарихи сабоқлари бизни бунга даъват этади. Зеро шунча йил муқаддам Туркистонда қонуний халқ жумҳурияти мухторияти ноқонуний равишда тугатилди. (Бу мавзуларда ойномамизнинг келгуси сонларида туркум мақолалар ёритилади.)

Бугунги жумҳуриятимиз қоғозда эмас, амалда чинакам мустақиллик йўлини белгилаган экан, ўтмиш жамиятимиз оқиллари ижтимоий тафаккури тажрибаларини ўрганиш ва улардан фойдаланиш ҳам фарз, ҳам қарзлигини унутмаслигимиз зарур.

Агар қуйида эътиборингизга ҳавола этилаётган Туркистон мухторияти маромномасида кўзда тутилган (бизнинг бугунги муаммолар билан ҳамоҳанг, кўп жиҳатдан муштарак) масалалар миллий ҳуқуқат томонидан ўз пайтида ҳал этилганда (бунга имкон берилганда), Туркистон халқлари ҳозиргидек инқирозга юз тутмаган, ўлкамиз аср бошларида тарақ-

қиёт даражаси биз билан тенг бўлган Япония, баъзи бошқа Осиё ўлкалари каби ҳозир дунёдаги энг илғор мамлакатлар сафидан жой олган бўлур эди. Бунга асло шубҳа йўқ, чунки бизнинг салкам бир ярим асрдан буён таланиб ётган табиий бойликларимиз ҳам етарли, дунёга довраг тاراتган олимۇ фузало, санъатқору ҳунар аҳлини етказиб берган истеъдодли халқларимиз ҳам, маромномадан кўриниб турибди — доно ва инсонпарвар раҳбарлик ҳам кейинчалик Туркистон ўлкасини гуллаиб-яшнатишга, чинакам халқчил, адолатпарвар, мустақил бир давлатни бунёд этишга қодир эди.

Биз, собиқ туркистонликлар, кўп нарсаларни, кўп имкониятларни қўлдан бой бериб келаётимиз (албатта, ўз ихтиёримиз билан эмас), буёғига йўқотадиганимиз кўп эмас, буёғига ўз танимизга ўйлаб иш қилишимиз керак. Ҳозир 1917 йилдан кейин тарихий Туркистон халқлари — яна бир бора сиёсий, маънавий ва иқтисодий мустақиллигини қайта тўлиқ тиклаш имкониятига эга бўлмоқда. Биз бугун қайси йўлдан борамиз, қайси яроқсиз давлат бошқарилиши унсурларидан бир йўла воз кечамиз, Шарқ ва Ғарбнинг қайси мутараққий анъаналарини ўзлаштирамиз, қачон ва қай тарзда ўз ўлкамиз — ўз хонадонимизнинг қонуний меросхўр фарзанди бўламиз — шу каби фикр-мулоҳазалар бугун ҳар биримизни ўйлантириши ва ижтимоий фаолликка ундаши зарур.

1917 йили Тошкентда машҳур Гуломҳасан Орифжонов босмаҳонасида литография усулида рисола ҳолида чоп этилган ушбу маромнома ва низомнома билан бугунги тараққиёт нуқтаи назари-ла танишув ҳозирда мамлакатимизда ҳуқуқий давлат барпо этиш, тенг ҳуқуқли миллатлар федерациясини яратиш учун курашнинг тарихий илдизларини чуқурроқ ўрганишга, қайта идрок этишга яхши имкон беради.

САИД МУРОД.

ТУРК АДАМИ МАРКАЗИЯТ (ФЕДЕРАЛИСТ) ФИРҚАСИНИНГ МАРОМНОМАСИ

ИХТОРИ МАХСУС

Туркистонда мухторият ва федерасия идорасини вужудга чиқармоқ учун бирдан бир чора Туркистонда қувватли бир адами марказият (федералист) фирқаси ясамоқ эдувгунда шубҳа йўқдур. Мана шу адами марказият фирқаси ҳар ерда ташкил қилинуб, аъзо қабул эта бошлади. Туркистон учун миллий ва маҳаллий мухторият истагон ҳар бир мусулмоннинг шул фирқага аъзо бўлуб кирмоғи ва қўлдан келгунча шулни тақвия ва таъмиясига хизмат қилмоғи лозимдур.

1. ДАВЛАТ ВА МУХТОРИЯТ ТАШКИЛОТИ

Фирқаниннг мақсади: 1 — Русияда маҳаллий ва миллий адами марказият (федерасия) асоси узра халқ жумҳурияти ташкил этмақдур.

2 — Фирқа Туркистон, Қирғизистон, Қоғқоз ва Бошқирдистон қитъалари (ўлкалари) учун ва бошқа миллий ва маҳаллий мухторият, Идил бўйи ила Қрим тоторлари учун ва бошқа, Русияда яшайдургон турк қавмлари (халқлари) учун миллий мухторият талаб қиладур.

Қайд: Бошқа мусулмон ватандошлар ҳам ўзларига мухторият талаб қилсалар, фирқа онларга ҳам ҳар жиҳатдан ёрдам берадур.

3 — Мухториятли қитъаларда очиладургон мажлис мабъусонга (депутатлар палатаси) маҳаллий идораларга ва бошқа бутун ташкилотга сайланадургон аъзолар умумий, баробар, ёширин ва бевосита сайлов усули ила сайланадур.

4 — Миллатининг йигирма ёшига етуб, аҳлият пайдо қилгон ҳар бир фарди: эр бўлсун, хотун бўлсун — синф, дин ва мазҳаб айирмасига боқмасдан сайламак ва сайланмак ҳақина моликдур.

Қайд: Мусулмон хотунларнинг сайловга иштироклари доиран шаръия дохилинда (шариат доирасида) бўлур.

5 — Юқорнда мазкур барча мухториятли қитъалар марказий ҳукумат ила ватан мудофааси, пул чиқармақ, бож ва хорижий ҳукуматлар ила муносабатда бўлмақ хусусларида алоқа ва иртиботини [боғлиқликни] муҳофаза қилур.

6 — Мухториятли қитъалар дохийий масъалалар [идорий, молий, шаръий, маданний, адлий ва маориф ишлари]да мустақилдур.

7 — Ҳар бир мухториятли қитъанинг марказида, қонун ясайдургон бир мажлиси маъбусон ва ул қонунни ижро қиладургон бир ҳайъати вуқало [вакиллар ҳайъати] бўлур.

8 — Ҳар бир мухториятли қитъалар маҳаллий ишларда кенг имтиёз ва ҳуқуқларга молик вилоят [область], санжоқ [уезд] ва ноҳия [участка]ларга бўлуиур.

9 — Ҳар бир мухториятли қитъанинг расмий тили аксар халқнинг сўйлагон тили ва шеваси бўлмақ ила баробар вилоят ва санжоқларда ерли халқнинг сўйлашадурган тил ва шевалари ҳам истеъмол қилинур.

10 — Ҳар бир мухториятли қитъаларда ватан муҳофазаси учун халқ милитсияси ташкил қилинуб, ҳозирги ташкилотни аскарния [ҳарбий ташкилотлар] усули битирилур.

II. МИЛЛИЙ МАСЪАЛАЛАР

1 — Русияда яшайдургон турк миллати нажибасининг [туб миллатнинг] борча қавмларига оид умумий масъалаларни ҳал ва тавсия қилмақ учун миллий ва маданый иттифоқ ташкил қилинур.

2 — Бу иттифоқнинг қаю тариқда ясалмоғи, ҳуқуқ ва вазибалари мухториятли қитъаларнинг биринчи қурултойида таъйин қилинур.

III. ДИНИЙ МАСЪАЛАЛАР

1 — Ҳар бир мухториятли қитъада ҳолис диний ишларни қарамоқ учун марказда маҳкамаи шаръия [шариат маҳкамаси] ва вилоятларда онинг шўъбалари ва ҳар бир шаҳар, қишлоқ ва элларда қозихоналар очилур.

2 — Русияда яшайдургон бутун мусулмонларнинг қавмият ва мазҳабларини айирмасдан, диний масъалаларини ҳал ва тавсия қилмоқ учун сайланмиш бир шайхулислом тахти раёсатинда борча мусулмон қитъа ва миллатларининг вакиллари мураккаб бир ҳайъати диния қурилур. Бу ҳайъатга турк бўлмагон мусулмонларнинг ҳам вакиллари иштирок қилур.

3 — Вакиллар сайлангонда ҳар қитъанинг нуфуси [аҳолиси] эътиборга олинуб, вакилларининг адади нуфусига қараб таъйин ўлинур.

IV. МУХТОРИЯТЛИ ҚИТЪАЛАРДА АҲЛИЯТ (ФУҚАРОЛИК) ҲУҚУҚИ

1 — Жумла аҳоли, қайси дин ва қайси мазҳабда бўлса ҳам, қонун қошида баробар саналур.

2 — Ҳуррияти виждон [виждон эркинлиги] том маъносила ижро қилинуб, аҳолидан ҳеч ким дини, мазҳаби ва эътиқоди учун таъбиқ ва таъзиқ қилинмас.

3 — Дин ва мазҳаблардан ҳеч бири ҳукумат тарафидан бошқаларига таржиқ қилинмас [ортиқ кўрилмас].

4 — Ҳар ким ўз фикрини, хаёлини сўйламақда, матбуот ва бошқалар воситаси ила нашр ва эълон қилмоқда ихтиёрлидур.

5 — Уй ичларида бўлсун, очиқда бўлсун, истагон масъалаларини музокара ва ҳал этмақ учун ҳар кимнинг йиғилиб, ижтимоъ ясамоқга [йиғилмоққа] ҳақиқ бордур.

6 — Жамъият ёки бир иттифоқ ясамоқ учун ҳеч кимдан рухсат сўрамақга эҳтиёж йўқдур.

7 — Ҳуррияти шахсия ва муҳофазати байтия [онла муҳофазаси] тамомила татбиқ қилинуб, теушли маҳкамаларнинг қароридан бошқа, бировнинг уйига кируб тинтимақ, хат ва китобларни қарамақ мумкин эмасдур.

8 — Қамалгон ҳар кишини йиғирма тўрт соат ичида теушли маҳкамага топшурилмоғи лозимдур.

9 — Паспорт усули битирилуб, хоҳ мамлакат дохийинда ва хоҳ хорижинда ўлсун, ҳар ким хоҳлагон ерига ҳеч кимдан сўрамасдан кетмоқга ҳақлидур.

10 — Юқорида, мазкур борча аҳлият ҳуқуқи асосий қонунга дохил бўлуб, мудофаа ва муҳофазаси маҳкамаи олияларга ҳавола қилинур.

V. ИҚТИСОД ВА МОЛИЯ МАСЪАЛАЛАРИ

1 — Фирқа борча солиғларни битируб ва барҳам беруб, фақат ер, сув ва тижорат [савдо-сотик] даромадлари ва бошқа шаръий йўллардан солиғ пули олмақ тарафдоридур. Бу солиғнинг миқдори даромадининг ортмоғига қараб миқдор ва ҳам фойдада ортуб борадур.

2 — Фирқа ҳунар ва деҳқончиликга кераклик асбоб ва мошиналарнинг ва аҳоли тарафидан ишлатиладургон биринчи зарурий нарсаларнинг кўп ва арзон бўлмоғи учун бож солиғининг озайтирмоғини талаб қилур.

VI. ЕР МАСЪАЛАСИ

1. Фирқа подшоҳлик мулкларини ва подшоҳнинг хусусий ерларини ва кнозлар хонадони махсус ерларининг борчасини бадалсиз [ҳақ тўламай] мусодара қилинуб, ҳосил мажмуидан лозим миқдорича экинчилик ила машғул бўлгон маҳаллий халқга сотмақ ёки ижорога бермақ тариқи ила тақсим этилуб, ер берилишини лозим топадур.

ХУСУСИЙ ЕРЛАР ТЎҒРИСИДА

2 — Туркистон қитъасидан бошқа бутун Русия вилояти ўзлари-га махсус қандай бир қонун қабул этса, мухтордурлар. Аммо Туркистонда ҳаддан зиёда хусусий мулкига молик, пайшчик ва олповитлар кўп бўлмагон сабабли Туркистондаги хусусий мулклар, ҳозирда ўз эгаларининг тасорруфида қолуб турурлар.

3 — Баъзи ҳаводислар [ҳодисалар] сабабли [Мингтепадаги Эшон воқеаси каби] жамоат кўлидан жабран мусодара қилинуб, бошқаларга тақсим қилингон ер ва қишлоқларни аввалги эгаларига қайтармоқга ҳаракат қилинур.

4 — Ҳукумат ёки жамоат тарафидаги мусодара қилингон вақфларининг борчасини вақфномага мувофиқ аслига қайтармақ учун теушли тадбирларга ҳозирдан бошлаб киришур.

VII. ИШЧИЛАР МАСЪАЛАСИ

1 — Фирқа ишчиларининг иттифоқ ва жамъиятлар барпо қилмоқларига ва, лозим кўрилганда, умумий ва хусусий суратда иш ташламоқ воситаси-ла ўз ҳуқуқларини мудофаа қилмоқларига монеъ бўлинмас.

2 — Ишчиларга махсус қўйилмиш қонун ва имтиёзларнинг хусусий хизматкорларга ҳам шомил [тегишли] бўлмоғини ва ишчиларнинг ҳуқуқини мудофаа қиладургон қонунларнинг ижросига боқадургон доирада ишчи вакилларининг ҳам иштирок этмақларини талаб қиладур.

3 — Ишчи хотун ва болаларнинг ҳуқуқларини муҳофаза этмақ ва сиҳдатларига зарарли ишлардан бутун ишчиларнинг хусусий қонун ва қондалари ила идора этилмоғи матлубдур.

4 — Хусусий қонун ва қондалар тахтига [таркибига] киритилмаган сармоядорлар била ишчилар орасида чиқадургон баъзи бир жанжал ва низолар ҳар икки тарафнинг вакилларидан ташкил этилмиш ҳайъат тарафидан ҳал қилинур.

5 — [1] Ўз ишчиларини истоховойт [страхование — социал сугурта] қилдурмоқга сармоядорларнинг ҳукумат тарафидан мажбур қилинмоғини, [2] қарилик ва заифликдан мудом ожиз қолгон ишчиларнинг давлат ҳисобидан истроховойт қилдирулмоғини ва [3] ишчиларга махсус қонунларнинг бузилмаслигини қонун ила муҳофаза қилинмоғини талаб қиладур.

VIII. АДЛИЯ МАСЪАЛАСИ

1 — Маҳкамаларнинг ёлғиз қонун ва шаръиятга тобеъ бўлуб, ҳар хил мудохилотлардан ва ташқари кишиларнинг халали ва анга қотишмоқларидан [аралашмоқларидан] холи бўлмоғи лозимдур.

2 — Теушли маҳкамаларнинг қарори қонунан тасдиқ этилмасдан ҳеч бир киши жазоланмас.

3 — Ҳайъати ижроия тарафидан ҳакамларнинг таъйини, азли [бўшатилиши], насби [тикланиши] ва ҳам табдилга [алмаштирилиши], хусусан маҳкамалардаги ишларнинг боришига ҳеч бир баҳона ила мудохила [дахл] қилинмас.

4 — Жазолар маршрута [конституция] усули ила, яъни мажлиси маъбусон тарафидан чиқарилган қонунга мувофиқ бўлур.

5 — Истинтоқ [тергов] асносинда мудофаа вакил [адвокат] тутмоқ усули қабул этилур.

6 — Жиноят маҳкамалари ёлғиз иккига айрилур. Бири бидоят [бошланғич] маҳкамасики, ҳакамлари халқ ва жамоат тарафидан сайланур. Дигари мумаййиз [бошқа ажратилган] ҳакамларга молик истиноф маҳкамасики, бидоят маҳкамасининг ишларини ҳақиқат ва тамйиз [ажрим] этар.

IX. МАОРИФ ИШЛАРИ

Маориф ишлари адами марказияти аном усулига мувофиқ қонун узра таъсис ва ташкил қилинур.

1. Илм ва маориф ишларида жумла аҳоли, дин ва миллатга ойирилмасдан, эркак ва хотунлар баробардур.

2 — Макотиб [мактаб] ишларида хусусий шахсларнинг ғайрати ва маҳаллий идораларнинг ташаббуси ила ишланмиш ишларда ҳеч ваҳж [сабаб] ила таҳдид қилинмас.

3 — Тадрисот [дарслар]нинг озод ва сарбаст [эркин ва боғлиқ] ўлмоқлиги лозимдур.

4 — Макотиб орасида иртибот [боғлиқликлар] бўлуб, ибтидоийлардан [бошланғич мактаб] рашидийларга [ўғлиқсиз ўрта мактаб], рашидийлардан аъдодийларга [ўрта мактаб] ва аъдодийлардан олийларга [олий мактаб] қулайлиқ ила талабалар қабул қилинадургон усулда бўлуб.

5 — Дорулфунун ва бошқа олий мактаблар жумласи дохилий [ички] ишларида ихтиёрли ва тадрисотда озод бўлулар.

6 — Олий мактабларнинг авом орасида илм ва маданият хусусиндаги ҳаракат ва ташаббусларига мумоноъат [монелик] қилинмаюр.

7 — Маҳаллий идораларнинг таълим ва тарбия хусусиндаги ғайрат ва ҳаракатларига мумоноъат кўрсатилмайдур.

8 — Таълими ибтидоийнинг умумий, мажжоний [беул] ва мажбурий бўлмоғи керакдур.

9 — Маҳаллий идоралар тарафидан катта ва буюклар учун очилладургон мактаб, кутубхона ва қироатхона ишларига кенглик берилур.

10 — Ҳунар ва саноеъ [санъатлар] тараққийсиға ғайрат ва ташаббус этилмоғи керакдур.

11 — Ибтидоий ва аъдодий мактабларда тадрис тили [дарс] ҳар бир мухториятли аёлат [мухтор вилоят]нинг аксарият аҳолисининг сўйлайдургон тили ва шевасида ўлуб.

12 — Рашидий ва аъдодий мактабларда рус тили ва умумий турк шеваси лисон ўлнуб, дарс берилмоғи мажбурий ўлуб.

13 — Олий мактабларда жумла туркларнинг умумий адабий тили ва шеваси илан дарс берилур.

14 — Қирқ бола йиғилса, ақалиятда [озчиликда] қоладургон миллатлар учун очилмиш ибтидоий [усул] мактабларда дарс ўз тилларида ўқулмоғи мажбурийдур.

15 — Етарлик даражада талаба бўлуб эса, ақалият ташкил қилгон миллат болалари учун тадрисот [дарслар] ўз тилларида бўлмақ шарти ила рашидий ва аъдодий мактаблари очилур.

Маромномада баён қилинган жумла мақсадларға етишмак учун фирқа аввалан жаноби Ҳақға ва сониян [иккинчидан] тамоми меҳнаткаш ва миллатпарвар ватандошларға суялуб ва таъя қилур. Сўнг.

ТУРК АДАМИ МАРКАЗИЯТ ФИРҚАСИНИНГ НИЗОМНОМАСИ

1 — Турк адами марказият фирқасининг мақсади Русияда мухторияти маҳаллий ва миллий асоси узра жумҳурият аном [ҳалқ жумҳурияти] ташкил этмакдур.

2 — Фирқаниннг мақсадиға хизмат этмакни хоҳлаган ҳар бир мусулмон, хоҳласа эркак, хоҳласа хотун, ҳар қайси маслак ва синфдан бўлса бўлсун, шифоҳий [оғзани] ёки таҳририй [ёзма] суратда аъзолиқни хоҳласа, ушбу вақт фирқаниннг икки аъзосининг шаҳодати [гувоҳлиги] ва ҳайъати идораниннг тасдиқи ила қабул қилинур.

Қабул қилинган аъзолар фирқаниннг низомномасиға ва жамъиятларининг қарорларина тобеъ ўлуб.

3 — Ҳар бир қитъадаги идоран марказиялар, вилоят идоралари, фирқаниннг бошқа шўбалари ва лозим топса, идоран марказия тарафидан кўндирилмиш вакиллар ҳар бирлари аъзо қабул қила олулар.

Қайд: Фирқаниннг мақсади маълум бўлгон ҳар бир жойда, майл ва орзуси бир тўдалар мавжуд бўлганда, у ердан ташкилот қўмитасини таъсис этуб, марказий идораға эълон қилиб, марказий идора орасида алоқа ва иртибот амалға кетирилсун.

4 — Фирқаниннг зарариға ва зиддиға тўғридан тўғри ва ё восита илан иш кўргон аъзолар ҳайъати марказия тарафиндан қатъ ва қарор ила фирқа аъзолиқидан чиқарилур. Агар чиқарилмиш аъзо ҳайъати марказия қароринға рози бўлмаса, умумий қурултойға арз қила олур. Надваниннг [умумий мажлис] қарори қатъийдур.

5 — Ҳар аъзо муайян вақтларда жамъиятнинг таъйин этдиги миқдорда фирқа сандуқига аъзолик ҳақи верур.

Қайд: Аъзо ёзилмоқни хоҳлаган киши аъзолиқға кирмак учун бир сўм бермоғи лозимдур.

6 — Фирқаниннг умумий йиғин [надва]лари йилда бир мартаба идоран марказиялар [марказий идоралар] тарафидан чиқарилур.

7 — Қитъа дохилида қақирилладургон умумий надвалар фирқаниннг қилар ишларини таъйин этур, идоран марказия интихоб қилур [сайлар], мадохил ва масориф ваҳжларини [кирим ва чиқим маблағларини] тасдиқ этур ва фирқаға оид бошқа масъалаларини ҳал қилур.

8 — Умумий қурултойлар ҳайъати марказия аъзоларидан вилоят қўмиталари ва бошқа маҳаллий ташкилот намояндаларидан ва надваниннг маслаҳати ила идоран марказия тарафидан қақирилмиш аъзолардан ташкил қилинур.

9 — Намояндаларининг адади ҳайъати идора тарафидан таъйин қилинур. Ҳайъати идора маърифати илан қақирилган аъзоларининг адади қурултойға иштирок этган умумий намояндаларининг ўндан бирдан ортқ бўлмаслиги лозимдур.

10 — Қитъа дохилида фирқа ишларига ва матбуотига назорат этмоқ бутун фирқа номидан расмий эълон ва баёнот бермак, ҳазина идораси бу ваҳж [маблағ] лойиҳасининг тартиби идоран марказияға тевушлидур.

11 — Ҳайъати марказиялар қитъа қурултойлари тарафидан ёшрун товуш ила жамъиятда мавжуд аъзолардан бир йил муддатига сайланур. Ҳайъати идора аъзоларининг ададини надва таъйин қилур.

12 — Ҳайъати марказияни надваларининг таъйин этган шартлари ила ёки идора аъзолари қақирмоқға мухтордур.

13 — Маҳаллий ташкилот қандай суратда иш кўрмакларини ва қайси йўлда идора ташкил этмакларини қурултойлар тарафидан манъ қилинмагон усуллар ила ўзлари таъйин қилурлар.

14 — Вилоят дохилида фирқа аъзоларини, фирқа ишларини идора этмак учун вилоят қўмитаси ташкил қилурлар.

15 — Вилоят қўмитаси аъзолари вилоят қурултойи тарафидан бир йил муддатига сайланур.

16 — Вилоят дохилида надвалар қақирмак маҳаллий қўмитаға тевушлидур.

17 — Вилоят қўмитасининг муносиб ва салоҳ кўрушиға шаҳар, санжоқ ва ноҳия қўмиталари ташкил этмак мумкиндур. Бу қўмиталарининг орасидаги муносабат вилоят қурултойи тарафидан таъйин қилинур.

18 — Фирқа аъзоларининг одати юзға қадар етгунча фирқа ташкилот ҳайъати тарафидан идора ўлинуур. Юз нафар аъзо йиғулгондан сўнгра мажлиси муассисон [таъсисчилар мажлиси] қақирилуб, ёшрун сайлов ила идора ҳайъати таъйин қилинур.

Қайд: Биринчи идора сайловда ҳайъати идора аъзоларининг ярмиси ташкилотлардан ўлмоғи керакдур.

19 — Бутун Русияда мавжуд фирқаларининг фаолият ва вазъиятини таъйин ва тасдиқ этмак учун йилда икки мартабадан кам бўлмаслик шарти ила жумла қитъада ва идоран марказия вакилларидан ташкил бир қўнгра [зўр жамъият] [конгресс]лар қақирилур.

20 — Биринчи қўнгра Тошканд идоран марказияси тарафидан қақирилуб, кейин воқеъ бўладургон ижтимоъларининг даъвати қўнгра тарафидан иккинчи идоран марказиялардан биринға ҳавола қилинур.

21 — Идоран марказиялар қўнграли лозим билар эса, бутун Русияда мавжуд фирқаниннг умумий ишларини идора этмак учун умумий бир идоран марказия таъсис қилур.

22 — Ушбу маромнома ва низомномани тақимл ва таққиҳ этмакға умумий қурултойининг ихтиёри вордур. Сўнг.

Турк адами марказият [федералист] фирқасининг маромнома ва низомномаси. Бу қонунни бирлашуб ёсовчи зотлар:

Мулло Камолуддин қози домулла Раҳмонберди ўғли, Хўқанд. Мулло Муҳиддин, маҳдум аълам мулло Муҳаммад, Андижон. Мулло Боқи охунд домулла Одилбой ўғли, мударрис, Андижон.

Мулло Нуриддин аълам Йўлдошхўжа эшон ўғли, Андижон. Мулло Муҳаммаджон бойбача Камолжонбоеф, тужжор, Андижон.

Мирзо Абдулқодирбек Мирзоаҳмад Қўшбегиюф, Андижон. Мулло Обиджон Маҳмудуёр, тужжор, Хўқанд.

Мир Одил мирзо Аҳмад ўғли, тужжор, Скобилуф. Мунаввар қори Абдурашидхон ўғли, Тошканд.

Мулло Маҳмудхўжа Беҳбудий, муфтий, Самарқанд. Абдулқосим Муҳаммад Аминзода.

Муҳаммад Амин афандизода — Қофқоз уламоларидан. Садрриддинхон маҳдум Муҳаммад Шарифхўжа қози ўғли, Тошканд.

Мулло Мир Абдуллаҳ мулло Шоҳмирзо охунд ўғли, аҳли талаба, Тошканд.

5 зулқадда сана
11 сунбула [11 сентябрь].

1335 ҳижрий сана
1917 милодий.

Нашрга тайёрловчилар:
филология фанлари номзоди
Аҳмаджон МАДАМИНОВ (Қўқон)
ва САИД МУРОД.

ДУОЮ ФОТИХАДА НА

ДЕБ ИЛТИЖО

ҚИЛАМИЗ?

Ойномамиз мухбири Хусниддин УМАРЗОДанинг Урта Осие мусулмонлари диний бошқармаси фатво ҳайъатининг мудирни Абдулазиз МАНСУРОВ билан сўхбати.

САВОЛ: Абдулазиз ака, сўхбатимизни давом эттириб, кўпчилик муштарийларимизни қизиқтираётган бир саволга эътиборингизни жалб этмоқчиман. Айтинг-чи, дуо қилиб ҳожатларини сўрашнинг муайян қоидалари, шартлари борми?

ЖАВОБ: Дуо ва илтижо қилиб даргоҳи илоҳийдан қайси бир ҳожатни сўрамасин шу қилган зору тазарруи учун инсон ажру савобга эга бўлаверади. Лекин қилинадиган дуоларнинг ижобат этилишининг ўзига яраша шарт ва шароитлари бор. Масалан, Тангридан бирор нарса сўрашда ҳеч қандай азиз-авлиёларни ўртага восита қилмаслик, балки фақат Ўзининг фазлу карамидан умид қилган ҳолда дуони холис қилишлик шулар жумласидан. Бу ҳақда Қуръони каримнинг Фотиҳа сурасидаги мана бу оят сўзимизнинг далили бўла олади: «Сенгагина сиғинамиз ва [барча ҳожатларимизнинг раво бўлишида] Сендангина мадад тилаймиз!»

Яна бир шарт дуо қилаётган пайтда хаёлни бошқа нарсаларга сочмасликдир. Ҳадиси шарифда айтилганидек: «Тангри Таоло гафлатдаги ва беҳуда хаёллар билан банд бўлиб турган қалбдан чиқаётган дуони қабул қилмайди».

Шу хусусда бир ривоятни келтирмоқчиман. Мусо алай-ҳиссалом саҳродан ўтиб бораётганларида бир одамнинг йиғлаб, зорланиб дуо қилаётганлигига кўзлари тушиб, унинг ҳолига жуда раҳмлари келибди ва Тангрига хитоб қилиб: «Эй Парвардигор! Бу бандангнинг қилаётган оху зорига не сабабдан парво қилмаётирсан! Агар унинг ҳожатини раво этиш менинг қўлимдан келганида эди, мен дарҳол раво қилиб юборардим», дебдилар. Шунда Тангри дебдики: «Эй, Мусо! Мен ўз бандаларимга нисбатан сенга қараганда ҳам неча чандон кўпроқ меҳрибонман. Лекин бу одам сенинг назарингда бутун вужуди билан менга илтижо қилиб ҳожатини сўраётгандек туюлгани билан унинг дили далада ўтлаб юрган қўй ва моллари билан банд. Хаёли ўшаларда. Мен эса бундай ҳардамхаёллик билан қилинадиган дуоларни қабул этмайман».

Дуонинг қабул бўлиши учун инсоннинг ғизоси луқман пок бўлмоғи, ҳаром ва макруҳлардан ўзини парҳезда тутмоқлигидир. Ҳатто эғнидаги кийимларини ҳам ҳалол касбдан топиб кийган бўлиши шарт, дейилади. Дуо иборалари қисқа ва мазмуни кенг доирада бўлиши маъқул. Дуо пайтида қўлларини елка баробарида юқори кўтариб, дуо охирида қўлларини юзига суриб «Омин!» деб қўйишлик ҳам суннатдаги одоблардан ҳисобланади.

САВОЛ: Демак, дуони холис қилиш шарт бўлса, мазорларга ва баъзи қадамжоларга бориб назру ниёз ва хайру садақалар бериб ҳожат сўрашлик шариат кўрсатмаларига зид экан-да!

ЖАВОБ: Албатта. Азиз-авлиёлар ёки муқаддас даргоҳларга бориб уларни зиёрат қилиш, қабристон аҳлидан ибрат олиб охиратни эслашлик каби ишлар яхши. Лекин уларга атаб назру ниёз, қурбонлик қилиш, ҳожат сўраш, фарзанд талаб қилиш, шифо умид қилиш кабилар мутлақо дуруст эмас. Ҳожат ва истакни фақат яққою ягона Ҳақ Таолонинг ўзидан сўраш керак.

Давоми. Бошланиши ойномамизнинг 6-сониди.

Абдувоҳид Тўраев суратга олган.

САВОЛ: Тақсир, маъзур тутасиз. Билишимча, диний маросимларда қори-домлаларнинг Қуръон тиловати пийса-биллоҳ, тамаъгирликдан йироқ бўлиши керак. Лекин хонадон соҳиблари аксари ҳолларда диний маросимларда Қуръон тиловати учун қори-домлаларга пул бериб кузатаётганликларининг шохиди бўлганмиз. Бунинг ҳукми қандай?

ЖАВОБ: Аввало, қорилар, домлалар ёки имомлар мўминларнинг хонадонларида бўладиган диний маросимларга боришдан ниятлари моддий бойлик орттириш эмас, балки ўша маросимларни бошқариш ва йиғилганларга руҳий озуқа бахш этиш бўлмоғи лозим. Лекин олдиндан шартлашмаган ҳолда ҳадия сифатида берилган нарсаларни рад этишлик одобдан эмас. Ҳадиси шарифда: «Бир-бирларингга ҳадия қилишинглар, ўрталарингда меҳр-муҳаббат пайдо бўлади» деган тавсиялар бор. Аммо баъзи қори-домлалар борки, бу таълимотни сунистеъмол қилиб, илмини ва тиловатини ҳам пуллашга одатланган бўлади. «Хатми қуръон қилдим, унинг савобини ота-онанг руҳларига бағишлайман», деб мўминлардан тамаъгирлик қиладиган қорилар ҳам афсуски йўқ эмас. Бундай одатлар шарият одобларига ва қорию қурролар ахлоқларига номуносибдир. Барча хайрли ва савобли ишлар холис қилиниши зарур бўлади.

САВОЛ: Марҳумларни хотирлашга боғлиқ йигирма, қирқ, йил оши, қор ёғди, лайлак келди ва ҳоказо турли маросимларни ўтказиш Урта Осие халқларида одат бўлиб қолган. Шариат нуқтаи назарида бунга қандай қаралади?

ЖАВОБ: Марҳумнинг дафнидан кейин одамларни йиғиб бирор маросим ўтказилсин, деган буйруқ ислом манбаларида йўқ, лекин уларни хотирлаб, ҳақларига дуо, истиғфор айтиб туриш, хоҳлаган вақтда хайру эҳсонлар қилиб савобларини уларнинг руҳларига бағишлаш фойдадан ҳоли эмас. Юқорида Сиз қайд этиб ўтган турли маросим ва маъракаларни халқимизнинг ўзи одат қилиб олган. Бу билан улар шаръий маросим бўла олмайди. Айниқса бундай маросимларда Қуръони карим оятларидан тиловат қилинганда уни ўқиш ва тинглаш одобларига риоя қилинмайди. Шунинг учун ҳам ҳозирги кунларда хотирага оид удумларимизни Диний бошқарма томонидан ўрганиб, маълум бир тартибга келтириш устида иш олиб борилмоқда. Келажакда бу тадбирлар ўз самарасини беради, деган умиддамиз.

УЛКАМИЗНИНГ хушманзара табияти ҳақида сўз очилса, аввало пурвиқор тоғлару, бепоён далалари, хилма-хил ўсимликлари, ҳайвонлари, дарё ва шўх оқар сойлари кўз ўнгимизга келади. Бу ўринда яна бир табият инъоми борки, у ҳам бўлса, ҳаёт манбаи бўлмиш булоқлардир. Аксарият булоқлар тоғолди манзилларида учрайди. Шунингдек текисликлар, ҳатто Қизилқум чўлларида ҳам бу сарий булоқлар отилиб чиқади. Айниқса Наманган вилояти сербулоқлиги билан машҳурдир.

Юртга обиҳаёт инъом қилиб, қайнаб чиқиб ётган ўнлаб, юзлаб булоқларни Янгиқўрғон, Чортоқ, Наманган, Чуст ва Қосонсой ноҳияларида учратиш мумкин. Булоқларнинг номлари қадимий — Балиқликўл, Тошбулоқ, Камарсада, Қалачашма, Чашмайидонур, Булоқбоши, Муллоқудинг, Бувиона, Булоқча, Қирққиз кўз ёши, Чурчур ота, Ширмонбулоқ, Оқ булоқ, Овчи булоқ ва ҳоказо. Булоқлар номи вилоятимиздаги жой номларига ҳам кўчган. Масалан: Наманган ноҳиясининг маркази — Тошбулоқ, Балиқликўл, Булоқбоши қишлоқлари, Чуст шаҳридаги Яккабулоқ, Булоқча маҳаллалари шулар жумласидандир.

Қадим аجدодларимиз тақдири аксарият булоқлар билан боғланган, улар чашмалар атрофида ўрнашганлар, натижада аста-секин бу жойларда аҳоли кўпайган, қишлоқ ва шаҳарлар бунёдга келган, деҳқончилик ва ҳунармандчилик маданияти ривож топган. Аҳисикент қишлоғи заминда археологлар ер остидан топган қазилма ёдгорликлардан бири VII — VIII асрларга мансуб бўлган сопол қу-

вурлардир. Бу қувурлар орқали 30 — 40 чақирим масофадан сув келтирилган. Янгиқўрғон ва Чортоқ ноҳиялари ҳудудига ўрта асрларда бунёд этилган қоризлар аниқланди. Қадимий анъанага амал қилиб, Чуст шаҳри аҳолисини тоза сув билан таъминлаш мақсадида 1950 йили шаҳар четидаги бир неча булоқлар бирлаштирилиб, водопровод сифатида фойдаланишга топширилди.

Ёзининг жазирама кўнларида булоқлар табиий совуткич вазифасини ҳам бажаради. Масалан, оғзи берк кўзаларга ҳўл мева, қатиқ, сут, сузма, сариёғ, қаймоқ, пишлоқ, гўшт каби маҳсулотлар солиб булоқларга ташлаб қўйилган.

Илгарилари кўпгина жойларда булоқ сувлари ҳисобига қишин-ёзин бир меъёрда ишлайдиган тегирмон, обжувоз ва жувозлар бўлган. Аҳоли етиштирган донни янчиш, шолини оқлаш, зигир, кунжут, ёнғоқ мағзидан сифатли ёғ-мой олишда, тегирмон тошларининг пиритлаб айланиши, обжувоз тўқмоқларининг бир меъёрда кўтариб ташланиши ва жувоз эзгичларининг тўхтовсиз ҳаракати булоқ сувларининг кучи эвазига юзага келган.

Кўпгина булоқлар суви таркибида эриган шифобахш туз бирикмалари ва микроэлементлар бўлиб, инсон саломатлигини мустаҳкамлашда муҳим аҳамият касб этади.

Булоқлар яна ўзига хос митти ўсимлик ва митти ҳайвонот оламлари ҳосил қилувчи табиий гўзал аквариум ҳамдир. Булоқ манбаида тубан ўсимликлардан кўк-яшил, яшил, диатом, эвгена каби сувўтлар кўплаб учрайди. Иссиқ ва қайноқ — 80 — 95 даражали булоқ сувлари таркибида ҳам олтингугурт бактерияси, кўк-яшил сувўтлар ва диатомлар ҳаёт кечирishi фанга маълум. Булоқлар микрофаунаси таркибига умуртқасиз ва умуртқали ҳайвонларнинг ўнлаб турлари мансубдир. Циклоп дафния, ён сузар, сув қўнғизи, сув чаёни, ниначиларнинг личинкалари, булоқчилар, зулуқлар, қил чувалчанг, балиқлар, бақа ва яна кўпгина бир ҳужайрали жониворлар шулар жумласидан.

Булоқлар атрофидаги тупроқ қатламлари муайян даражада нам тортиб туриш хоссасига эга. Шу сабабли бу жойларда кўпгина микроорганизмлар, замбуруғлар, ўсимлик ва ҳайвон турлари кенг тарқалган.

ЧИҚИНДИДАН ЎҒИТ

Ҳозирги кунда жумҳуриятимизда етиштирилаётган қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларининг 50 фоизи минерал ўғитлар ҳисобига олинмоқда.

Айни вақтда минерал ўғит ишлаб чиқариш оқибатида ҳар хил агрегат ҳолатлардаги чиқиндилар миқдори йилдан-йилга кўпайиб бориб, атроф-муҳитни ифлослантирмоқда.

Азотли ўғит ишлаб чиқарувчи корхоналардаги чиқиндиларга оҳақтошли шламлар, ис гази қолдиғи «қайтар» газлар, азот оксидлари ва бошқалар кирди.

Ўғит ишлаб чиқариш технологик жараёнини яратишда углерод оксидини мис аммоний тузи эритмаси билан тозалаш натижасида ажралиб чиқадиган ис газига бекорга «қайтар газ» деб ном берилмаган. Чунки уни қайта ишлаш мумкин. Лекин, кўпинча, у «қайтмас» газлигича ҳавога тарқалмоқда.

Фарғонадаги «Азот» ва Навоий шаҳридаги «Навоизот» минерал ўғит

ишлаб чиқариш бирлашмаларида йилига 70 минг тонна кальций цианамиди олишга етадиган ис гази айирмаси ва «қайтар» газ ажралиб чиқаяпти. Бу чиқиндилар таркибида ис гази миқдори 35 — 70 фоизга етади. Ис ўта захарли бўлгани учун табиий газ ёрдамида ёқилиб, карбонат ангидрид ҳолида атмосферага чиқариб юборилмоқда.

Кейинги 100 йил мобайнида ёқилғи ва саноат чиқиндиларини ёқиш натижасида атмосферага 400 миллиард тоннага яқин карбонат ангидрид гази чиқарилган. Агарда унинг миқдори атмосферада яна икки баравар ошса, «парник эффекти» содир бўлиб, Ер юзи ҳарорати 4 даражага кўтарилди. Бундан ташқари, ҳар йили атмосферага 50 миллион тонна азот оксиди чиқарилмоқда. Азот оксидлари билан ифлосланган жойларда кишиларда нафас йўллари касалликлари кўпаяди, уларнинг қони таркибида

салбий ўзгаришлар юз беради. Олиmlар азот оксидлари таъсирида фотокимёвий туман — смог ҳосил бўлиши ва кислотали ёғинлар ёғишини исботлашди.

Ҳозирда ўғитларнинг кўплаб миқдорда ишлатилиши ва кислотали ёмғирлар туфайли мамлакатимизда ҳам, жумҳуриятимизда ҳам экин майдонларининг кислоталилиги меъёрдиган анча ошиб кетган. Бундай майдонларни нейтраллаш учун эса ҳар 2 — 3 йилда оҳақтош уни билан ишлов берилади. Бундай тадбир жуда катта харажат талаб этади.

Д. И. Менделеев: «Агарда қийин ювилувчан, лекин эрувчан ўғитни топиш мумкин бўлса ва у билан барча экин майдонларини бир хил меъёрда озиклантирилса, бу жуда соз чора бўлур эди» — деб орзу қилгани бежиз эмас экан.

Кальций цианамиди ана шундай сифатларга эга экан.

Кальций цианамиди таркибидаги азот миқдори жиҳатидан аммоний селитрасига яқин туради, лекин аммоний селитраси 70 маротаба тез эрувчандир. Шунинг учун ҳам азотли минерал ўғитлардаги азот миқдорининг

Кейинги йилларда булоқларнинг озайиб ва қуриб қолиш ҳоллари учраятти. Масалан, Чуст шаҳар истироҳат боғи саҳнидаги Бувиона, Балиқликүл булоқларининг сувлари озайиб қолган. Тошқўрғон қишлоғидаги пионерлар уйи ҳовлисидаги бир неча булоқ бутунлай қуриб қолган, натижада, у билан боғлиқ, ўсимлик, ҳайвонот ва микроорганизмлар ҳам озайиб, йўқолиб кетмоқда. Булоқ сувларининг озайиб қолаётганлиги ва ҳатто қуриб қолиш сабаблари нимага боғлиқлиги кўпчиликини ташвишга солади, албатта. Маълумки, ҳозирги фан-техника тараққиёти даврида кўплаб маҳсулот ишлаб чиқариш ва ундан фойдаланиш техника воситаларига асосланади. Афсуски, айрим ҳолларда улардан фойдаланишда меъёр унутиб қўйилди. Оқибатда табиий мувозанат қисман бўлса-да, бузилди. Табиий ҳодисалар мувозанатида сув ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. Шунинг учун кўп жойларда тик насослар иши маълум даражада тартибга солинса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Балиқликүл булоқлари машҳур ҳисобланади. Уларнинг атрофида катта-катта қишлоқлар вужудга келган. Булоқ сувлари кўп боғ-роғларни, «Ми-чурин», «Ленинизм» каби бир неча хўжалик экинзорларини сув билан таъминлайди. Чуст шаҳар маданият ва истироҳат боғи ичидаги қатор булоқлар қадимдан катта бир маҳалла аҳолисини сув билан таъминлаб келган. Бу жойда ҳар бир чашмага эътибор бериб, атрофларни цементлаб, тарновчалар қўйилган. Кичик-кичик ҳовузчалар қирғоғи мармар билан безатилган, балиқлар ва сувўтлар кўпай-

тирилиб, табиий аквариумга айлан-тирилганки, бу кишига завқу шавқ бағишлайди. Янгиқўрғон ноҳиясининг Мамай қишлоғида серсув катта булоқлар суви махсус насослар билан эрта баҳордан то кеч кузгача қишлоқнинг баланд жойларига тортиб чиқарилади. Қишлоқ аҳолиси олмасор ва экинзорларни шу сувдан сўғоради.

Табиатнинг нодир инъоми ҳисобланган булоқлар кўп жойларда қаровсиз қолиб кетган. «Фан ва турмуш» журналининг 1978 йил 4-сонида Балиқликүл булоқлари муҳофазаси хусусида тўхтаб ўтилган эди. Лекин маҳаллий ҳокимият раҳбарлари бу ишга унча эътибор қилмади. Натижада Балиқликүл қўлдек машҳур булоқ балиқларининг сони жуда озайиб кетди.

Чуст ноҳияси Баймоқ қишлоғининг марказида уч булоқли жой бор. 15 — 20 йиллар илгари кичик бир иморат ичида жойлашган булоқлар зилол суви ва балиқлари билан машҳур бўлган. Сўнгги йилларда булоқ устидаги иморат бузиб юборилди, қирғоқларидаги тўсиқлари чириб кетди. Ёнма-ён жойлашган икки булоқ ичига турли чиқиндилар ташланган, сувўтлар босган, қамиш, қўғалар сув юзини қоплаб кетган. Умуман, булоққа ўхшамай қолди, сувини ичиб бўлмайди. Учинчи бир булоқдан бир ариқ зилол сув қайнаб чиқиб, аҳоли хонадонлари томон оқиб ётибди. Лекин атрофи қаровсиз. Ваҳоланки шу марвариддек сувдан ҳамма фойдаланади. Бир соат давомида 15 — 20 киши сув олишга келади. Ҳар бир челақ булоқ сувига ботирилганда лойқаланиб, қирғоғидаги тупроқ сувга тушиб туради. Ёзининг жазирама пайтларида кўчанин

юзидagi совхоз идорасининг ходимлари ҳам шу булоқ сувидан ичишади, «Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ» деб шунга айтсалар керак. Бундай ҳол Янгиқўрғон ноҳиясидаги Мамай қишлоғи булоқларига ҳам тегишлидир. Қишлоқнинг ҳаёт манбаи ҳисобланган серсув булоқлардан фойдаланиш яхшию, лекин у қаровсиз ҳолатда. Насосда сув тортувчи тракторларнинг қора мойи сувга сизиб оқиб ётади.

Булоқларга муносибатнинг яна бир ачинарли томони бор. Лойиҳа бўйича айрим иморатлар булоқларга яқин ва ҳатто улар устига тўғри келади. Шу тариқа булоқ сувлари шағал остида қолиб кетади. Иморат эса тез вақт ичида заҳ тортиб хавфли ҳолатга келиб қолади. Бундай ҳолни Чуст шаҳри марказида ва Тошбулоқ ноҳиясида кўриш мумкин. Ерни ўзлаштириш ва текислаш пайтида эътиборсизлик қилиб, булоқларни бир умрга тупроқ остига кўмиб юбориш ҳоллари ҳам учраб туради. Қадимда ва ҳатто яқин ўтмишда аксарият булоқлар баҳор ва кузда ҳашар йўли билан тозаланади, атрофлари жиҳозланиб, тартибга солинади эди. Ҳозирги пайтда бу одат кўп жойларда унутилаёзди. Тўғри, хонадонлар, кўчалар водопро-водлаштириляпти. Лекин бу билан булоқ сувлари ўз қимматини йўқотгани йўқ. Фақат унга эътибор бирмунча сусайган холос.

Ҳўш, бу эътибор яна қачон пайдо бўлади!

Маъруф ВАЛИХОНОВ,
Наманган давлат педагогика
институтининг доценти.

50 — 90 фоизи тупроқлардан ювилиб кетади.

Олимларимиз Бутуниттфоқ пахтачилик илмий тадқиқот институтида олиб борган кўп йиллик тажрибалари натижасида, азотли ўғитларни пахтачилик соҳасидаги самарадорлигига кўра қуйидаги тартибда жойлаштириши: кальций цианамиди, аммоний сульфат, карбамид аммоний селитраси ва натрий селитраси.

Экин мавсуми давомида кальций цианамиди билан озиклантирилган пахта майдонидан аммоний селитраси билан озиклантирилган майдонга нисбатан гектаридан салкам уч центнердан юқори ҳосил олинди.

Ҳозирги вақтда ишлатилаётган магний хлориди ва магний хлорати дефолиантлари ҳам чигитга муайян салбий таъсир кўрсатади. Кальций цианамиди ва унинг маҳсулоти бўлган «ЦАКС» захарсиз ва сифатли дефолиант ҳисобланади.

Мутахассислар магний хлорид ва магний хлоратини «ЦАКС» дефолианти билан алмаштирилганда етиштирилган ҳосил яхши сақланиб қолиши ва дефолиация жараёни уч марта арзонга тушишини таъкидлашди.

«ЦАКС» 48 — 72 соат мобайнида тупроқ ва сувда парчаланиб бўлади ва кальций цианамиднинг нордон тузи, карбамид, сўнгра аммиак ва кальций карбонатларига ажралади. «ЦАКС» бир вақтнинг ўзида ҳам дефолиант ҳам минерал ўғит вази-фасини бажаради.

Умуман, ҳозирги вақтда кальций цианамидини карбидли ва карбидсиз олиш усуллари мавжуд. Кальций цианамидини карбидсиз олиш усули катта қизиқиш уйғотмоқда.

Тошкент Политехника институти «Ноорганик моддалар технологияси» кафедрасининг илмий ходимлари тоза кальций оксиди ва карбонатларига ис газ, саноат аммиаки таъсир эттириб кальций цианамидини олиш усулини яратишди. Шунингдек жумҳуриятимиздаги 7 та оҳактош конларининг газ компонентлари (ис газ ва саноат аммиаки) билан таъсири ўрганилиб, юқори сифатли маҳсулот олиш мумкинлиги ҳам исботланди. Кальций цианамиди синтези учун мақбул шароит сақланган ҳолда, юқори сифатли, оқ рангли, дондор кальций цианамиди ажратиб олинди. Карбидли усулда олинган маҳсулот

таннархига нисбатан карбидсиз усулда ажратиб олинган кальций цианамиднинг ҳар тоннаси 100 сўм фойда келтиради.

Демак, эндиликда Чирчиқдаги «Электрохимпром» ва Навоий шаҳридаги «Навоизот» минерал ўғит ишлаб чиқариш бирлашмалари чиқинди тарихида ташлаб юборадиган шламлари, ёқилаётган ис газ айирмасига «қайтар» газлар ва саноат аммиаки таъсир эттириб, кальций цианамиди олиш мумкинлиги исботланди.

Шу кунларда кафедрамиз олимлари ацетилеи ишлаб чиқариш цехлари ва ўғит заводлари чиқиндиларидан бири — карбонат ангидрид газини кальций цианамиди ажратиб олиш учун дастлабки хом ашё ўрнида ишлатиш борасида илмий изланишлар олиб боришмоқда. Ишонамизки, бу янгиликлар келажакда маҳсулот таннархини янада камайтириш ва экологик муаммоларни ҳал этишга муайян даражада кўмаклашади.

Шавкат ЕҚУБОВ,
техника фанлари номзоди.
Рауф САЙФУЛЛИН,
муҳандис.
Холтўра МИРЗАҚУЛОВ, талаба.

Инсон ҳаётида ўрмоннинг аҳамияти беқиёс. У атмосферани тозалайди, сув ҳавзаларининг гидрогеологик режимини муътадиллаштириб туради, тупроқни сув ва шамол эрозиясидан, сел оқимларидан асрайди. Ўрмон бор жойда атроф-муҳит микроиқлими мусаффолашади ва яқин атрофдаги майдонларда экинлар ҳосилдорлиги юқори бўлади.

Халқ хўжалигининг бирон-бир соҳаси йўқки, ўрмон ресурсларига эҳтиёж сезмасин: дарёлар ва сув омборлари соҳили дарахт экиб мустаҳкамланади, автомобиль йўллари атрофи кўкаламзорлаштирилиб, заҳарли дудлар йўқотилади, дов-дарахтга мўл қишлоқлар обод бўлиб кўзни яшнатади, катта шаҳарлардаги хиёбонлар салқини кишиларга ором беради.

Мутахассисларнинг ҳисобига кўра, ҳозир Урта Осиё бўйича ўрмон хўжаликлари тасарруфида 19161,3 минг гектар ер бор. Бу, Урта Осиё майдонининг 15 фоизига тўғри келади. Ваҳоланки, СССР ўрмон фонди мамлакат майдонининг 56,1 фоизини қамраб олган. Демак, давлат ўрмон фондининг катта қисми (деярли 54 фоизи) колхоз ва совхозларга қарашлидир. Масалан, Ўзбекистон ўрмонларининг учдан бир қисми, Тожикистон ўрмонларининг эса учдан икки қисмидан зиёди колхоз ва совхозлар тасарруфида.

Урта Осиё ўрмонларини шимолдаги беадад ўрмонларга қиёслаб бўлмайди, албатта. Зеро, улар мамлакат ўрмон майдонининг 1,6 фоизини ташкил этади, холос. Шу боис Урта Осиёда аҳоли жон бошига 0,3 гектар ўрмон ёки 1,9 куб метр ёғоч тўғри келади.

Лекин, ўлкамизда ўрмонлар оз бўлса-да, улар ўзига хос, ажойиб наботот оламига эга. Чунончи, ёнғоқ, хандон писта, бодом, тоғолча, ўрик, олма, нок, дўлана ва ҳоказо. Бу дарахтлар жуда кам (атиғи 3,2 фоиз) майдонни эгаллаганига қарамай, озиқ-овқат маҳсулотлари манбаи бўлиши билан бирга, айни маҳалда, атроф-муҳитни зарарли таъсирлардан ҳимоя қила олади ҳамда иқлимни яхшилайдди.

Бироқ шуни ҳам таъкидлаш керакки, давлат ўрмон фонди маълум қисмининг колхоз ва совхозлар тасарруфида эканлиги қишлоқ хўжалигига фойда келтиргани ҳолда, хўжаликлар юқоридан белгилаб берилган планни бажаришга, давлатга мўл-кўл маҳсулот топширишга мажбур. Шу боисдан колхоз ва совхозлар ўз тасарруфидаги ўрмоннинг аҳволига қараб туришга, унинг наботот ва ҳайвонот оламини сақлаб қолишга эътибор беришмайди. Натижада, ўрмон хўжаликлари ёки қўриқхоналарда бўлгани каби тартиб-қоидаларга амал қилинмайди, дарахтларни ёшартириш, яъни кексаларини кесиб, ўрнига ёшларини экиш, дарахтзорларни зичлаштириш каби ишлар амалга оширилмайди.

Ўрмончилик ишини ташкил этишда майдонларни фақат ёғоч олиш мақсадида дов-дарахт билан банд этиш учунгина эмас, балки ўрмондан олинадиган маҳсулот, фойдали, шифобахш неъматларни ҳам назарда тутган ҳолда олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, мевали дарахтларни кўпайтириш, атроф муҳитни мусаффолаштирувчи дов-дарахтларга алоҳида аҳамият бериш, янги арчазорларни барпо этиш ҳисобига тоғ этакларини мустаҳкамлаш, ноёб ўсимликларни асраб-авайлаш, фойдали ҳайвонларнинг яшаши учун қулай шароит яратишга аҳамият бериш лозим. Бунинг учун эса барча ўрмон бойликларини рўйхатга олиб бориш, уларнинг кўпайишини кузатиш асосида хилма-хил хўжаликларнинг ўзаро уйғун ишлайдиган системасини яратиш зарур. Ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг ортиши эса, ўз навбатида майдон бирлигига кетадиган сарфиётнинг кўпайишига олиб келувчи юқори даражада интенсивлашган хўжалик юритишни тақозо этади.

Ўзбекистонда ўрмон оз, унинг умумий майдони 4,8 миллион гектардан иборат, холос. Шундан ҳам фақат 2,2 миллион гектаринигина том маънодаги ўрмон деб аташ мумкин.

Сўнги вақтларда жумҳуриятда экологик вазият оғирлашиб кетгани катта ташвиш туғдирмоқда. Чунончи, Орол денгизининг қуриб бориши оқибатида чўл таъқибининг кучайиши, колхоз ва совхозларга ўрмон фондидаги 2,5 миллион гектар ернинг берилиши сабабли чўл ва тоғ

ДАСТЁРИ

БЕМИННАТ

ўрмонларига жиддий путур етаётгани (бу ерлар деярли назорат қилинмайдиган яйловларга айланиб қолган), ихозорларнинг кесиб юборилиши, дарё ва канал бўйларидаги дарахтларнинг қаровсиз қолиши аҳвол нақадар аянчли эканлигини кўрсатади. Шуни ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон ўрмон хўжаликлари келгусида арча, ёнғоқ, хандон писта, бодом, ёввойи мевали дарахтлар, саксовул майдонларини кенгайтиришга эътиборни қаратишлари лозим. Тоғ ёнбағирларида, дарё бўйларида, дала ва яйловларда, айниқса эрозияга учраган ва шўрланган майдонларда дарахтзорлар барпо этиш, доривор гиёҳлар, озиқ-овқат, қандолат, упа-элик, дори-дармон тайёрлаш саноатлари учун хом ашё манбаи бўлган ўсимлик маҳсулотларини кўплаб етиштириш керакки, бу ҳол озиқ-овқат дастурини ҳал қилишда ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Юқорида таъкидланганидек, тоғ ўрмонларининг микроиқлимни яхшилашдаги аҳамияти бениҳоядир. Масалан, йигирма йиллик бир гектар қарағайзор йилига 9 тонна карбонат ангидрид ютиб, 7,5 тонна кислород чиқаради. Қирқ йиллик эманзор эса йилига 18 тоннагача карбонат ангидрид ютиб, 14 тонна кислород ажратиб беради. Лекин жумҳуриятимизда тоғлар кўп эмас, улар Ўзбекистон майдонининг бор-йўғи 14,7 фоизини ташкил этади, холос.

Тоғ этакларида катта сув оқимларининг пайдо бўлиши, тупроқ эрозияси (сиртки қисмининг ювилиб ёки шамолда учиб кетиши) ва селнинг вужудга келишига асосий сабаб тоғ дарахтзорлари ва ўрмонларининг сийраклашувидир.

Сўнги 50 йил ичида тоғ ўрмонларининг майдони 1,3 мартага қисқарган. Бундан ташқари, сақланиб қолган тоғ ўрмонларига сифат жиҳатидан путур етди, уларда сайхонлик ва яланғоч жойлар пайдо бўлди, дарахлари сийрак «чала» ўрмонлар кўпайди. Шунинг ҳам айтиш керакки, фойдали қазилма бойликлари, кончилик саноати маҳсулотларига бўлган эҳтиёжнинг ўсиши натижасида ўрмонлар инсон хўжалик фаолиятининг таъсири ва таъқибига дучор бўлмоқда.

Дастлабки ҳисоб-китоблар жумҳуриятимизнинг тоғли ерларида жарликлар банд этган ерларнинг умумий майдони 33 — 35 минг гектарни ташкил этишини кўрсатди, уларнинг умумий сони 9 — 11 мингтага етади. Жар эрозиясига учраган, қишлоқ хўжалиги оборотида бўлган ерлар эса деярли 350 минг гектарни ташкил этади. Тадқиқотлар шунини кўрсатадики, тоғ ёнбағирларидаги ўпирималарнинг кенгайиши ҳар йили 5 — 7 метрга етади. Сел, ёмғир билан ювилиб кетадиган тупроқ ҳажми эса 760 куб метрни ташкил этади. Жарлик ҳосил бўлиши жараёнлари аҳоли яшайдиган жойларда, мол қўтонлари атрофида, автомобиль йўллари ёқасида илдам кечади. Тошкент вилоятининг сойлару дарёлари яқинида жойлашган Сўқоқ, Бурчмулла, Оқтош, Сойлик қишлоқларидаги ўпирималар шу жумладан. Драхтлар билан мустаҳкамланганидан кейин бу заминда содда гидротехник иншоотлар ҳам қуриш мумкинлигини олимлар илмий жиҳатдан асослаб беришди. Улар, шунингдек, жарликлар ва кичик дарёлар ўзанидаги тупроқ турларини аниқлашди, шу хил тупроқда ўстириш мумкин бўлган ўсимликлар танланди.

Ўрмоншунос олимларимиз қумликларга ҳам катта эътибор беришмоқда. Зеро, жумҳуриятда 1 миллион гектар кўчма қум мавжуд. Уларнинг суғориладиган майдонлар билан чегараси 1500 километрни ташкил этади. 500 километр канал, 600 километр автомобиль йўли, шунингдек 500 километр газ қувури у ёки бу даражада қум кўчкилари ва шамол таъқибидан муҳофазага муҳтож. Мазкур чўл зонасидаги давлат ўрмон фонди 3,45 миллион гектарни ташкил этади. Ҳозир чўл ўрмонларининг асосий

қисмини саксовулзорлар эгаллаган. Бундан ташқари, ўн минглаб гектар ер қандим, черкез ва шунга ўхшаш чўл ўсимликлари, гиёҳ ва буталар билан банд.

Ўзбекистондаги чўл яйловлари деярли 25 миллион гектарни ташкил этади. Афсуски, ҳаддан зиёд фойдаланиш оқибатида улар зўриқтириб юборилган. Аммо бу муаммони ҳам ҳал этиш мумкин. Ўрта Осиё Ўрмон хўжалиги илмий-тадқиқот институти ҳамда Бутуниттифоқ Қорақўлчилик институти мутахассисларининг тадқиқотларидан шу нарса маълум бўлдики, фитомелиорация тадбирлари ёрдамида яйловлар майдонини 1,5-2 баробар ошириш мумкин.

Айниқса яйлов ихотазорларини мелиоратив ем-хашак экинлари (изень, қандим, шўра ва ҳоказо) билан мувофиқлаштириб экилганда ҳосилдорлик икки ҳисса ошади. Кўчма қумларнинг ўрнида бутазор-яйловларнинг барпо этилиши натижасида бешинчи йилга бориб ем-хашак экинларининг ҳосилдорлиги (қуруқ ҳолда) 15 центнерни ташкил этади.

Экологик шарт-шароитни яхшилашда ўрмонларнинг таркибий қисми бўлган ихотазорларнинг аҳамияти катта, чунки улар чанг-тўзон билан кўтариладиган қуруқ ва иссиқ шамоллардан ўсимликларни тўсиб қолади. Натижада суғориладиган ва лалми ерларда пахта ҳамда бошқа хил қишлоқ хўжалик экинларидан барқарор мўл ҳосил олиш имконияти вужудга келади. Бундай далалар тупроғи шамол ва сув эрозиясидан, ариқ ва зовурлар қум кўчкиларидан муҳофазаланади.

Чўл шамоллари жумладан гармсел ҳавони қуруқлаштириб, далаларнинг сув таъминотини кескин камайтириб юборади. Оқибатда ғўза шоналари тўкилиб, барглари қовжираб кетади. Бошқа хил ўсимликлар қуриб қолади. Бундай шамоллар Мирзачўлнинг жануби-шарқий қисмида (Бекобод шамоли), Фарғона водийсида (Қўқон шамоли), Бухоро, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларида, Қорақалпоғистонда кўп бўлиб туради. Масалан, 1983-1984 йилларда Фарғона вилоятида бир неча марта кучли шамол бўлиб, Ўзбекистон, Киров, Фрунзе ва Бувайда ноҳияларида очиқ даладаги ғўзаларнинг 30-80 фоизига зарар келтирди. Атрофи рисоладагидек ихоталаштирилган далаларда эса қишлоқ хўжалик экинларидан мўл ҳосил олинмоқда. Масалан, қаттиқ шамол бўлиб турадиган Фарғона вилоятидаги Киров, Жданов номли хўжаликларда ўтган беш йилликнинг тўрт йилида 3-4-6 қаторли ихотазор билан ўралган майдонларда гектаридан 35,6 — 42,5 центнергача ҳосил кўтарилди.

Ҳозирги кунда ўлкамиздаги ихотазорлар майдони 36 минг гектарни ташкил этади. Бироқ бу майдоннинг 30 фоизи қониқарсиз даражада, — қўриқланмайди, кўп жойларда кекса дарахларни кесиб, ёшларини экиш ва парвариш-лаш зарур.

Шу кунларда қумлик питомникларида дарахт, бута ва гиёҳлар уруғларини етиштириш ва экиб ўстиришга жиддий киришиш керак. Чунки, ўрмон хўжаликларида кўчатдан экиб ўстирилганда уруғлик 30 марта тежалади. Ҳозирча эса, баъзи ўрмон хўжалиги раҳбарлари масъулиятдан чўчиб, ҳамон уруғликдан экиб келишмоқда. Ваҳоланки, бир гектар қумлик питомнигидан 250 минг дона кўчат олиб, минг гектар яйлов ташкил этиш мумкин. Бу ишларни бажаришда илмий-тадқиқот институтиимизнинг тажриба устахонасида ишлаб чиқарилаётган АПН-1 кўчат экиш агрегати ёрдам беради. Биз, шунингдек, тоғ ёнбағирларида, қумликларда ва яйлов ишларида агрегат билан машиналардан фойдаланиш юзасидан ҳам тавсияномалар ишлаб чиқдик ва ўрмон хўжаликлари ходимларига тарқатдик. Унда кўчат экадиган, терраса ҳосил қиладиган, майдон очиб берадиган ва қумлиқни мустаҳкамлайдиган барча механизация воситаларини ишлатиш қондалари ўз ифодасини топди.

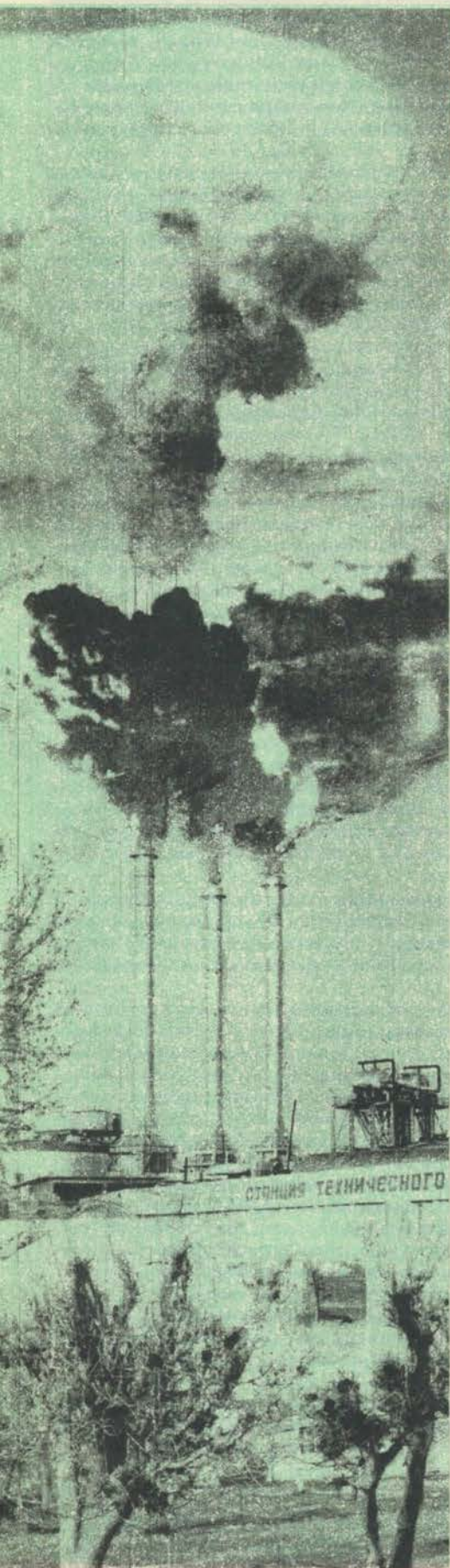
Келгусидаги тадқиқот ишларимиз ҳам ўрмон хўжалиги ходимларининг ишларини енгиллатиш ҳамда региондаги экологик шарт-шароитларни яхшилашга қаратилган.

Абдушукр ХОНАЗАРОВ,
Ўрта Осиё Ўрмон хўжалиги
институтининг директори,
қишлоқ хўжалиги фанлари номзоди.

Бу зайтун соясида буюк Афлотун шоғирдлари билан дам олган. У ҳар 100—120 йил давомида янгидан ўсим чиқаверади. Профессор Қудрат Аҳмеров суратга олган.

ЭКОЛОГИЯ: ДАЛИЛ ВА РАҚАМЛАР

Ер пайдо бўлганидан буён узлуксиз ўзгаришларни бошдан кечирмоқда. Сайёрамизда қанча тоғлар йўқолиб, яна қанча янгилари пайдо бўлди. Ботқоқликлар қуриди, ўрмонлар ўрнини дашт эгаллади. Бир пайтлардаги қуруқликлар ўрнида денгиз, дарёлар оқа бошлади... ёки аксинча.

Атроф-муҳитнинг кескин ва мунтазам ўзгариб туриши ҳайвоноту ўсимлик турларининг йўқолишига ҳамда янгиларининг пайдо бўлишига сабаб бўлаяпти. Бу табиий ҳол. Бироқ мазкур ўзгаришлар илгаригидан бошқача кечмоқда. Биз эндиликда зўр техникага эгамиз ва унинг ёрдамида табиатни бўйсундиришга интилоқдамиз.

Ер ости табиий ёқилғиларидан фойдаланишга ўтиш билан техникавий инқилоб даври бошланди. Бироқ шу билан барча тирик мавжудот инқирозга учрай бошлади. Сув, ҳаво, тупроқ — тирик мавжудот учун энг асосий омиллар заҳарланди.

Табиат бундай сиқувни кўтара олмайди. Инсоният камида 70 миллион йил давомида таркиб топган тирик дунё манзарасини бир неча ўн йилда сунъий равишда ўзгартириб юборди. Бизни келажакда нималар кутаётгани кўп жиҳатдан ўзимизга боғлиқ.

Қуйидаги далил ва рақамлар инсоннинг табиатга таъсирини қисман бўлса-да, акс эттирса ажаб эмас.

ҲАВО

Ўзбекистон шаҳарларининг деярли ҳаммасида ҳавонинг ифлосланиш даражаси санитария талабларига жавоб бермайди. 1989 йилда ҳавога 1337 минг тонна чиқинди чиқарилган. Тошкент, Андижон, Қўқон, Фарғона ва бошқа шаҳарларда ифлосланиш даражаси анча юқори бўлиб қоляпти. Йирик шаҳарларимиз ҳавосининг ифлосланишига асосан транспорт сабаб. Биз атмосферага кам заҳарли модда чиқарадиган ёқилғига ўтиш бўйича охириги ўринлардан биринида қоляпмиз.

Заҳарланишдан фақат шаҳар эмас, қишлоқлар ҳам четда қолгани йўқ. Айниқса қишлоқ хўжалигида қўлланиладиган заҳарли моддалар табиатимизни хароб қилмоқда. Ҳар гектар ерга тўғри келадиган заҳарли модда миқдори нисбатан камайди, аммо у ҳамон 23 килограммга тўғри келади.

Кимёвий заводлар, иссиқлик электростанциялари ва айрим корхоналар ҳавога меъёрдагидан анча кўп заҳарли моддалар чиқармоқда.

Жумҳуриятимизда экологик жиҳатдан ҳар томонлама намуна бўладиган бирорта корхона йўқ!

СУВ

1989 йили Орол денгизининг сатҳи тағин бир метрга пасайди. Чунки Амударё ва Сирдарё сувининг деярли бари қишлоқ хўжалигига сарфланмоқда. Утган йили чеклаб қўйилган 55,8 миллиард ўрнига 52,9 миллиард куб метр сув сарфланди.

Дарё ва ариқларимиздаги сув таркибида калий, кальций, фосфор органик моддалар, азот бирикмалари, турли бактериялар миқдори пасаймаяпти. Чирчиқ, Зарафшон дарёлари, Салор ариғи ва бошқа бир қатор сув манбаларида саломатлик учун хавфли моддалар кўп. Бунга завод ва фабрикалар, кооперативлар ва аҳолининг ўзи ҳам сабаб бўляпти. Жумҳуриятимиздаги 300 дан ортиқ муассасада тозалаш иншооти йўқ. Борлари ҳам талабга жавоб бермайди.

Айрим жойларда ер ости сувлари заҳарланмоқда. Бу жуда нохуш ҳол ва оғир жиноятдир. Чунки ер ости сувларини қайта ишлаб, тозалаб бўлмайди ва улар асрлар оша авлодлар наснбасини заҳарлаши мумкин.

Атроф-муҳитни, айниқса сув манбаларини

ни тоза тутиш борасидаги тарғибот ишларининг кўлами тор ва савияси паст.

ТУПРОҚ

Жумҳуриятда ўртача ва кучли шўрланган ерлар 853 минг гектари ташкил этади. Пахта яқкаҳоқимлиги ҳамон ерларнинг табиийлигига путур етказмоқда. 1989 йилда экин майдонларимизнинг 68,3 фоизи ўза билан банд бўлди. Бу миқдор 50 фоиздан паст бўлгандагина алмашлаб экиш ва тупроқнинг табиий унумдорлиги ҳақида гапириш мумкин бўлади.

Қашқадарё, Андижон, Сирдарё вилоятларининг қатор ноҳияларидаги тупроқларда ДДТ бор. Демак, кимлардир қонун билан ман қилинган бу заҳарли моддани яширинча ишлатаяпти. Улкамиз тупроқлари тарихида турли пестицид қолдиқлари, азот, фосфор кўп. Тупроқ эрозияси давом этмоқда. Утган йили 60 минг тонна унумдор тупроқ ювилиб кетди.

Жумҳуриятимиздаги мавжуд 993 та кимёвий моддалар сақланувчи омборхонадан атиги 336 таси санитария талабларига жавоб беради.

ҲАЙВОНОТ ВА НАБОТОТ

Жумҳуриятимизда ёввойи ҳайвонларнинг — 99, паррандаларнинг — 410, балиқларнинг — 79 тури мавжуд. Булардан — 32 ҳайвон, 31 парранда, 5 балиқ тури Ўзбекистон ССЖ «Қизил китоби»га киритилган.

«Қизил китоб»га киритилган ўсимликлар сони эса 163 тага етди.

Қўрилаётган чора-тадбирлардан қатъи назар ҳайвонот ва ўсимликлар дунёсига қаттиқ зарар етказилмоқда. Афсуски, ҳайвонот қотиллари сони камаймаяпти. Биргина ўтган йилнинг ўзида Ўзбекистон Табиатини муҳофаза қилиш давлат қўмитаси инспекторлари томонидан шу иш юзасидан мингга яқин кишига чора кўрилди.

Табиатни ифлослантирадиган офатлардан тағин бири чиқиндилардир. Биз чиқиндиларни қайта ишлашни ҳамон ўзлаштирмаётганимиз сабаб катта зарар кўряпмиз.

Бу борада олимларимизнинг амалга ошираётган ишлари ҳам қониқарли эмас, мақбул тавсиялар жуда оз.

Нусрат РАҲМАТОВ.

Ўзбекистон ССЖ Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг матбуот маркази.

МОВИЙ САЛТАНАТ ТОПИЛМАЛАРИ

Ҳайвонот олами, айниқса денгиз-океанларда яшовчи мавжудотларнинг ҳаёти тугал ўрганилганми! Йўқ, албатта. Қуруқликда биз билан ёнма-ён яшаётган ҳайвонлар ҳақидаги билимимиз мукаммал бўлмагани ҳолда сув ости жониворлари тўғрисида умуман гапирмас ҳам бўлади. Шу ўринда Дунё океани қуруқликка нисбатан сир-асрорга янада бойлиги ва камроқ ўрганилаётганига талай мисоллар келтириш мумкин.

Масалан, криптозоологияни олайлик. Бизнинг асримизда пайдо бўлган бу фан номаълум, ҳали топилмаган ҳайвонларни ўрганади. Ана шу криптозоологиянинг маълумотларига эътибор берсак, бизнинг давримизда номаълум ҳайвонлар қуруқликдагига нисбатан кўл, денгиз, океанда кўпроқ кузатилаётгани, лекин камроқ топилаётганини кўрамиз. Масалан, қуруқликдаги ҳайвонлардан Комодо аждаҳдосини олайлик. Индонезиянинг Комодо оролида бўйи 3 метрдан, вазни 150 килограммдан ошадиган баҳайбат эчкешлар чиндан ҳам топилади. Мексикадаги сирли онза ҳайвони бир марта бўлса-да, ҳар қалай, қўлга тушди. Модомики қуруқликда яшаркан, қор одам ҳам қочиб қутулмас керак.

Бироқ сувда яшовчи ғаройиб маҳлуқлар ҳануз тутқиш бермапти. 1938 йили топилган динозаврлар тенгдоши чўткақанот балиқ латимерияни ҳисобга олмаганда, шу пайтгача на Лох-Несс маҳлуқи қўлга тушди ва на Ёқутистон кўлларига сирли ҳайвон. Шунингдек, улкан кальмар ва улкан денгиз илони ҳам топилганича йўқ ҳали. Қолаверса, дастлабки қарашда бизга яхши маълум бўлган денгиз ҳайвонларига оид жумбоқлар ҳам ҳаливери ечиладиган эмас.

Масалан, китларнинг оммавий равишда соҳилга отилиб, ўз-ўзини ўлдириши ҳодисасини олайлик. Бунинг сабабини аниқлаш учун шу пайтгача хилма-хил фаразлар ўртага ташланапти. Шунга оид янги бир фикр билан танишинг. АҚШда нашр этиладиган «Интернэшнл уайлдлайф» журналининг хабар беришча, Калифорния технология институтининг геоболог Жозеф Кишвиник китларнинг Атлантика соҳилига отилиши бўйича 200 ҳодисани ўрганиб чиқди. Шунда бу ҳодисаларнинг аксарияти Ернинг оҳанрабо майдони ўта заиф жойларда юз бергани маълум бўлди. Одатда оҳанрабо чизиқлари бўйлаб сузувчи китлар оҳанрабо аномалиялари бор ерларда нима бўлаётганини «тушуниб» улгургуларча соҳилга чиқиб қолишлари мумкин. Зотан, гап шундаки, Дунё океанининг оҳанрабо майдони асосан сув ости тоғ тизмалари бўйлаб шимолдан жанубга томон йўналганига қарамай, ҳаминша ҳам соҳил чизиқлари бўйлаб аниқ ўтмайди. Оқибатда эса оҳанрабо чизиқлари бўйича сузувчи китлар, қутилмаганда, соҳилга чиқиб қолиб, оммавий равишда ҳалок бўлади. «Нэшнл уайлдлайф» журналида босилган хабардан маълум бўлдики, кўлма-қўл бўлиб кетаётган «Букри кит қўшиқлари» альбомини нашр этишга масъул олимлардан бири ғалати кашфиёт қилган. Маълум бўлишича, китлар ўз қўшиқларида... қо-

фиядан фойдаланишар экан. Халқаро ёввойи табнат фондининг илмий ходими Кэтрин Пейн қофиядан фойдаланиш Букри китларга кўплаб маъзулардаги қўшиқларни ёдда сақлашга ёрдам беради, деб таҳмин қилаётир.

Олимлар китларга оид жумбоқларни ўрганишдан ташқари улардан ўз мақсадларида фойдаланишга ҳам уринишади. Америкалик олимлар ёш китларнинг елкасига жижжи радиопередатчикларни, шунингдек, сувнинг ҳароратини, шўрлик ва кислородга тўйинганлик даражасини аниқловчи хилма-хил асбобларни маҳкамлаб қўйишни таклиф этишаётир. Шу тарзда олиган ахборотни Ер сунғий йўлдошлари йиғиб, илмий марказларга узатишади. Таҳлил бу тажриба ҳайвонларга зарар келтирмаслигини кўрсатди. Метеорологик ахборотни бу хил ғайриоддий тарзда йиғиш ниҳоятда истиқболлидир. Бундай кўчма «лабораториялар» об-ҳавони олдиндан анча аниқлик билан айтиб беришга имкон яратади.

● Энг фаол вулқон Сальвадордаги Исалько вулқонидир. Унинг баландлиги 1885 метр бўлиб, отила бошлаганига икки юз йил бўлган. Ундан ҳар икки—ўн минут ичиде буғ, тош ва куллар уч юз метр баландликкача отилиб туради. Вулқон денгизчилар учун ўзига хос табиий маёқ ўрнида хизмат қилади, чунки у узоқ масофадан ҳам кўриниб туради.

● Лочин тухуми энг қимматбаҳо тухум ҳисобланади. ГФР да лочин овлашга қизиқш янада кучайди. Бу ерда ўз лочинига эга бўлган киши жуда обрўли одам ҳисобланади. Ғарбий германиялик пулдорлар лочин тухуми учун 30000 марнагача тўламоқда. Шунинг учун ҳам браконьерлар лочин тухумларини ўғирлайдилар. Исландияда йил сайин лочинлар сони камайиб бормоқда. Браконьерлар ўғирланган тухумларини уйдаги инкубаторга аралаштириб қўядилар ёки «хомлигича» сотадилар.

● Дунёдаги энг қадимги бино ёғочдан ясалган Тодайдзи номли будда ибодатхонаси бўлиб, у 752 йили Япониянинг Нара шаҳрида қурилган.

Айни вақтда олимлар баҳри муҳит бойликларидан хилма-хил маҳсулот олиш йўллари ҳам излашмоқда. Англиянинг «Бриткер» фирмаси Шимолий денгиз қаъридаги сувўтлардан трикотаж тасма ҳосил қилиб, бинт тайёрламоқда. Боғловчи янги восита газламадан тайёрланувчи оддий бинтдан кўп томонлама самаралидир. Масалан, сувўтдан тайёрланган бинтнинг гигроскопик хусусияти оддий бинтникига нисбатан 4 марта юқори, қолаверса у яра би-тишини тезлаштиради ҳам.

Шунингдек, денгиз неъматларининг инсон саломатлигига таъсири ҳам эътиборни тортаётир. Кузатишларга қараганда, эскимослар билан японлар дунё халқлари орасида юрак касалликларига камроқ дучор бўлишар экан. Бунинг сабаби улар балиқни кўп тановул қилишларида, деб ҳисоблашмоқда олимлар. Балиқни ҳар куни истеъмол қила бошлаган одамлар орасида инфаркт 50 фоизга камаяр экан. Врачларнинг фикрича, балиқдан тайёрланувчи таомларни мунтазам истеъмол қилиш хо-лестерин миқдорини 27 фоизга камайтиради.

Дунё океани бойликларидан халқ хўжалигида фойдаланиш борасида балиқчилик замонавий техника билан кўпроқ таъминланмоқда. Масалан, бултур польшалик кема-созлар СССР Балиқчилик хўжалиги ва-зирлигининг бююртмасига кўра, «Балиқчи» номли траулер қуриб беришди. Бу ўзига хос сузувчи фабрика Дунё океанининг исталган ерида балиқ овлаши ва бир кеча-кундузда ўнлаб тонна балиқни қайта ишлаб бериши мумкин. Бу йили Гданьск кема-созлари Архангельск балиқчиларига яна учта шу хил траулер етказиб беради.

Балиқчиликка ишқибозлик қаерда яша-шинга ҳам боғлиқ эмас экан. Цимлянск сув омборидаги балиқчилик кемаларидан бирида Тарановларнинг оилавий экипажи ишлайди. Кема капитани уч нафар ўғли билан битта бригада тузган. Ота-болалар асли Таганрогдан. Лекин кўл-дарё йўллари-нинг мавсумийлиги туфайли улар уйда бўлишга ҳам, сув омборида балиқ овлашга ҳам улгуришади. Яна денг, маҳоратда маҳаллий балиқчилардан қолишмай ишла-шади.

Мовий салтанат ҳақидаги ҳикоямиз ниҳоятда балиқ овлашдаги ноёб ҳодисаларга мисол келтириб ўтмоқчимиз.

Одатда, зогора балиқнинг оғирлиги 600 граммдан 3 килограммгача боради. Энг каттасининг бўйи бир метрча, оғирлиги 20 килограммгача бўлади. 45 килограммга зогора балиқ тутилгани ҳам маълум. Урта Осиеда 30 килограммлик тутилган, лекин бундай катталари кам учрайди. Зоология ва паразитология институтининг илмий ходими Мансур Йўлдошев бултур Талимар-жон сув омборида тутган зогора балиқ-нинг бўйи 81 сантиметр, оғирлиги 11 ярим килограмм чиқди. Ериб кўрилганда эса бир килограммча увилдриги борлиги маълум бўлди.

Балиқ бу қадар йирик бўлиб етишуви учун махсус шароит керак, албатта. Масалан, зогора балиқ суви илиқ, туби лойқа-балчикли, сув ости ўсимликлари чакалак-зор бўлиб ётган жойларни ёқтиради, шундай ерда тез семиради. Бинобарин, балиқчилик хўжаликлариде қандай турдаги балиқ кўпайтирилаётганига қараб, ўшанга мос шароит яратишга эътибор бериш керак.

Фарида ЗОХИДОВА,
УзССР ФА Зоология ва паразитология
институтининг илмий ходими.

Сора ФАЕЗОВА,
Низомий номидаги Тошкент Давлат
педагогика институтининг илмий ходими.

Ҳақиқ

Мухаммад ҳалиғамбарлик ҳаёти, фарзандли ва кўрсатмалари ҳақиқат қалиблар

РАҲМЛИ ВА МЕҲРИБОН ТАНГРИ НОМИ БИЛАН. РАСУЛУЛЛОҲ АЛАЙҲИС САЛОМ АЙТАДИЛАР:

Илмининг офати — эсдан чиқармоқлик ва илмга рағбати бўлмаган кишиларга ўргатиб, уни зое кетказмоқликдир.

Қизларни турмушга чиқариш тўғрисида оналари билан маслаҳатлашинглар.

Қақирилган жойгагина бор.

Одамлар ичида Тангрига ёқимсизроғи — ашаддий душманлик қилувчидир.

Ҳар бир қавмнинг қиз фарзандидан туғилган бола ҳам шу қавмга мансубдир.

Қора танли халқларни ҳам дўст тутаверинглар, зеро улардан учтаси жаннат аҳлининг улуғларидан бўлурлар: 1. Луқмони Ҳаким. 2. Нажоший². 3. Муаззин Билол Ҳабаший³.

Қўй боқинглар, чунки у барақадир.

Қақимчилик нима, биласизларми? У — одамларнинг гапларини (уларнинг ўзаро муносабатларини бузиш ниятида) бир-бирларига ташимоқликдир.

Ҳаром нарсалардан сақланинг — одамлар ичида ибодатлироғи бўласиз. Оллоҳнинг тақсим қилган ризқига рози бўлинг — одамларнинг бойроғи бўласиз. Қўшнингизга яхшилик қилинг — тинч бўласиз. Узингиз севган нарсани одамларга ҳам раво кўринг — саломат юрасиз. Кўп кулманг. Кўп кулиш дилни ўлдиреди¹.

Тангридан қўрқинг. Яхши ва хайрли ишларнинг бирортасини кичик санаманг, сув сўраган кишининг идишига челақдан сув қуйиб бериш билан ёки биродарингизни очиқ юз билан қарши олиш билан бўлса-да, эзгулик қилинг.

Кибр юзасидан иштонни узайтириб кийишликдан сақланинг². Тангри кибрни ёмон кўради. Агар сизни бирор киши ҳақоратласа ва сизда йўқ айблар билан айбласа, уни унда бор айблар билан айбламанг, уни қўяверинг, шунда гуноҳи унга, савоби сизга бўлур. Ҳеч кимни ҳақоратламанг!

Тангридан қўрқинглар ва фарзандларингизга бир хил меҳрда бўлинглар! (Уларга кийим ва таомларни баробар тақсимланглар).

Икки киши бир кишидан яхши, уч киши икки кишидан яхши, тўрт киши уч кишидан яхши, кўпчилик билан бирга бўлинглар. Тангри умматларини фақат тўғри йўлда боришликка бирлаштиради.

Тангри наздида энг яхши гап — рост гапдир.

Тангри наздида энг маъқул жиҳод⁶ золим подшоҳга айтилган ҳақ сўздир.

Тангри наздида бандаларнинг энг яхсиси ўз аҳли-аёлига фойдаси кўп тегадиган кишидир.

Деҳқончилик қилинглар, чунки деҳқончилик барақали ишдир. Деҳқончиликни қўриқловчи соқчиларни кўпайтиринглар!

Либосларингизни чиройли қилинглар, от-уловларингизни яроқли тутинглар! Юздаги холдек одамларга намуна бўлинглар!

Икки жағингиз ва икки оёғингиз ўртасидаги аъзоларингизни тийинг!

Узимдан кейин қоладиган умматларингиз учун уч нарсдан қўрқаман:

1. Нафсу ҳавога берилиб, йўлдан озишидан.
2. Нафсоний ва шахвоний ҳиссиётга берилиб кетишидан.
3. Илму маърифатга эга бўла туриб, ғофилларнинг ишини тутушидан.

Ёв томондан бирор киши ўз жонига омонлик сўраб келса, уни ўлдирманг.

Қайси бирларингизга қозилик лавозини

мини ўташлик тўғри келиб қолса, жаҳлу ғазаб келганда ҳукм чиқарилмасин, хусумат билан келганларга қарашда, уларни ўтқозишда ва уларга имо-ишора қилишда баробар бўлинсин.

Бирор қабиланинг улуғ кишиси ёки бошлиғи келса, сизлар ҳам уни иззатикром қилинглар.

Кимники Тангри дўст тутиб қолса, одамларнинг унга ҳожати тушадиган қилиб қўяди.

Қачонки Тангри бирор подшоҳга яхшиликни хоҳласа, унга содиқ вазир бахш этади: у унутган пайтда эслатади, эсланган пайтда ёрдамлашади. Агар Тангри подшоҳга ёмонликни истаса, унга ёмон вазир ато қилади: у унутса, эслатмайди, эсласа ёрдамлашмайди.

Қайси бирингизга Тангри бир касб сабабли ризқ етказиб турган бўлса, ўша касбнинг ўзи ўзгармагунча шу касбни ташламанг.

Мендан ривоят қилинган бирор ҳадисни эшитганларингизда дилларингизга таниш, баданларингизга таъсир қиладиган ва ақлларингизга сиғадиган бўлса, демак у менинг айтган ҳадисимдир. Аммо эшитган ҳадисларингиз бунинг аксидек бўлса, демак у менинг айтган ҳадисим эмасдир.

Қайси бир халқдан қирқ киши ва ундан зиёд одамлар бирор ишга гувоҳлик берсалар, Тангри уларнинг гувоҳликларини қабул этади.

Қайси бир мўмин иккинчи бир мўмин биродари бошига тиг кўтарса, Тангрининг фаришталари то ўша тигни қайтариб ўрнига қўймагунча лаънат айтиб турадилар.

Қайси бирларингизда жаҳлу ғазаб тик турган пайтда келса, у дарҳол ўтириб олсин. Агар шунда ҳам ғазаб кетмаса, ётиб олсин.

Қачонки мўминлар ўртасида фитна-фасод кучайса, ёғочдан қилич қилиб ол!

Улим келмасидан бурун тайёргарчилигингизни кўриб қўйинг.

¹ Қадимий араб қабилаларида қиздан тарқалган фарзандларни қариндош ҳисобламаслик одат бўлган.

² Нажоший — қадимги ҳабашистонлик мусулмон подшоҳ.
³ Билол Ҳабаший — Мухаммад пайғамбарнинг доимий муаззини бўлган.

⁴ Яъни сусайтиради.

⁵ Уша даврда кибрнинг асосий белгиларидан бири лозимни ҳаддан ташқари узун кийиш бўлган.

⁶ Жиҳод — жанг.

⁷ Шаҳар ҳоқимига айтилган ҳадис.

Садақа ва хайру эҳсон қилиш йўли билан ризқу насибаларингизга барака тиланглар.

Ҳамма ишларингизда тўғри бўлинг, одамларга муомалада хулқингиз чиرويли бўлсин!

Гарчи сизларга қора майиз каби қоп-қора бошли ҳабаш қул бошлиқ қилиб сайланган бўлса ҳам, унга қулоқ солинглар ва итоат қилинглар.

Одамларга шукур қилувчилар, Тангрига ҳам шукур қилувчилардир.

Аҳмоқдан узоқлашинг.

Одамларга таом едиринглар ва ширин сўз бўлинглар.

Очларга овқат беринг, беморларни бориб кўринг ва ҳожатманднинг ҳожатини чиқаринг.

Касбнинг энг яхшиси, кишининг ўз қўли билан бажарадиган иши ва ҳалол савдодир.

Саломлашиб юринглар, одамларга таом едиринглар, Тангри буюрганидек ўзаро биродар бўлинглар.

Имоннинг афзали — сабр ва кенг қалбли бўлишдир.

Садақанинг афзали етарли бойлиги бўлатуриб қилинадиганидир. Пастдаги олувчи қўлдан оқоридаги берувчи қўл яхшидир. Хайру садақани ўз оилангиздан бошланг.

Мўминларнинг афзали хулқ-атвори яхшиларидир.

Кимгаки ақлу идрок насиб этилган бўлса, демек у омадлидир.

Узр сўрашликни⁸ камроқ қилинг.

Тангрининг ҳадларини⁹ қариндошу бегонага баробар жорий қилинглар. Тангри йўлидаги барча ишларингизда маломатчиларнинг маломати (сизни) тўхтатиб қолмасин.

Инсон хатони кўпроқ ўз тили билан содир қилади.

Эй Парвардигор! Оғир қарздорликдан, душманга мағлуб бўлишдан ва фанимлар кулгусидан мени асрагин.

Эй, Парвардигор, мен сендан айрилик, мунофиқлик ва ёмон хулқликдан паноҳ тилайман.

Аввало онангга, яна онангга ва яна онагга, сўнг отангга яхшилик қил.

Тангри гўзалдир, гўзалликни яхши кўради.

⁸ Узр сўраладиган ишни.

⁹ Тангри белгилаб қўйган жазоларни.

Тангри авф этувчидир ва авф этувчи кишиларни дўст тутати.

Тангри сахийдир, сахийларни дўст тутати. Ахлоқи олий кишиларни ёқтириб, ахлоқсизларни ёқтирмайди.

Қозилар зулм қилмасалар, Тангри улар билан биргадир. Зулм қилишлари биланоқ, Ўзи улардан узоқлашиб шайтонни қолдириб кетади.

Тангри умматларини залолат¹⁰ ишига бирлаштирамайди. Тангри кўпчиликка ёрдам беради. Кимки кўпчиликдан ажралса, дўзахга йўл олган бўлади.

Тангри сизларнинг ташқи кўринишларингиз ёки молу дунёларингизга эмас, балки дилларингизга ва ишларингизга қараб баҳо беради.

Тангри фаҳш¹¹ ишларни қилувчи ва беҳаё сўзларни гапирувчи кишини ёмон кўради.

Тангри биродарларига қовоғини солиб қарайдиган кишиларни ёқтирмайди.

Тангри ғам-ташвишли одамларга ёрдам берадиганларни дўст тутати.

Тангри ҳар бир ишда мулойимликни яхши кўради.

Тангри аксиришликни ёқтиради, эсаншликни ёмон кўради.

Тангри ўз бандалари ичида ғайратлисини ёқтиради.

Тангри айтадики, Мен икки шерикнинг, агар бири иккинчисига хиёнат қилмаса, учинчисидурман. Агар хиёнат қилса, уларнинг ўрталаридан чиқиб кетаман.

Қачонки амир одамлар орасига шубҳа туширса, уларни бузиб қўяди.

Мўмин киши ўзининг яхши хулқи билан кечаси қоим¹² ва кундузи соимлар¹³ даражасига эришади.

Умматларим ҳеч қачон залолатли ишга бирлашмайдилар. Қачонки одамлар ўртасида ихтилофни сезсаларинг, кўпчилик томонга ўтиб олинглар.

Ҳар бир одамнинг амакиси иззат-ҳурмат ва муносабатда ўз отаси каби-дир¹⁴.

Таржимонлар:

Ҳамидулла Ҳикматуллаев,
Абдулазиз Мансуров

Давоми бор.

¹⁰ Залолат — нотўғри йўл.

¹¹ Фаҳш — бузуқчилик.

¹² Қоим — ибодат билан бедор.

¹³ Соим — рўздор.

¹⁴ Амаки — ота ўрнидадир.

«Гулруҳ» санъати

(Муқовамизининг тўртинчи саҳифасида)

Миллий руҳият торларини чертиб, ўзларини намоён этаётган «Гулруҳ» ўзбек халқ оғзаки ижодиёти ва урф-одатлари, расм-русмлари, маросимларининг бугунги кундаги изчил ва фаол тарғиботчиларидандир.

Бу халқ ҳаваскорлик ансамбли фақат жумҳуриятимизнинг турли шаҳар ва қишлоқларидаги ўқув билим юртлари, мактаблари, меҳнат жамоалари, дала шийпонларидагина маълум ва машҳур бўлиб қолмай, шунингдек Иттифоқ ва жаҳонга миллий маданиятимизни кўз-кўз қилаётган, ўзига хос ижодий изланиш йўлидан бораётган ёш истеъодлар масканидир.

«Гулруҳ» мусиқавий олами, томошали чиқишларининг ранг-баранглиги миллий руҳнинг устиворлиги билан киши қалбини ўзига бир зумда ром этади. «Тўйлар муборак», «Ер-ёр», «Келин салом» каби маросим қўшиқлари, «Йигитлар рақси», «Кураш», «Лаган ўйини», «От ўйини», «Егочоёқ ўйини», «Кичкинажон» каби миллий рақслар, «Олман отдим оттанга», «Омонёр», «Алёрaxon гулёра» каби халқ оғзаки ижодиёти намуналари асосидаги қўшиқлар, карнаю сурнай, доираю ногораларининг тантанавор садолари баралла янграйдиган мусиқавий ижролар таърифини келтиришга қалам ожизлик қилади, уларни юракдан ҳис этиш учун «Гулруҳ»нинг тўзал, жозибали санъатини ўз кўзингиз билан кўриб, ўз қўлоғингиз билан эшитишингиз керак.

— Санъат ҳаммаша умуминсоний ва миллийдир, — дейди ансамбль раҳбари Исмомилжон Исроилов. — Миллийликсиз умуминсонийлик йўқ ва, аксинча, умуминсонийликсиз миллийлик ўз аҳамиятини йўқотади. Биз мусиқашунос этнограф, тарихчи ва адабиётшунос олимларни миллий мусиқа меросимизнинг унутилган анъаналарини қайта тиклаш, халқ қўшиқларини эгасига қайтарниш, уларга замонавий руҳ бағишлаш йўлида ижодий ҳамкорликка чақирамиз. Уйлайманки, фақат ҳамкорликда умумий мақсадга эриша оламиз.

Дарҳақиқат, ҳар қандай санъат тури каби, мусиқа санъатида ҳам фақат қуруқ ғайрат-ташаббус билан узоққа бориб бўлмайди. Маҳоратни ошириш, истеъодни камолотга етказиш учун тинимсиз машқ билан бир қаторда чуқур билим ҳам зарур, бусиз санъат, хусусан мусиқа санъати ўзининг асосий вазифасини — кишиларни чинакам гўзаллик руҳида тарбиялаш ишини бажаролмайди.

«Гулруҳ» ижодий жамоаси эса ҳозир бу вазифани чуқур идрок этган ҳолда, миллий тарихимизни ўрганиш, урф-одат ва маросимларимиз теран томирларини қайта кашф этиш йўлидан бормоқда. Уларга, кўп минг сонли журналхонлар қатори, бу серзаҳмат ва шарафли касбларида ҳаммашалик муваффақият тилаб қоламиз.

Абдурахим ҲАМИДОВ,
Тошкент Давлат консерваториясининг
доценти.

БУГУНГИ кунда ҳаётнинг ўзи сиёсий соҳада туб ўзгаришлар қилиш ғоят кераклиги масаласини кўндаланг қўйди. Қайта қуриш сиёсати аста-секин жамиятимизда халқчиллик сари йўл очди. Ижодий кучлар қарахликдан уйғона бошлади. Бу жараёнинг шарофати туфайли 1988 йилнинг 1 декабрида «СССР халқ депутатлари сайлови ҳақида» СССР Қонуни ва 1989 йилнинг 20 октябрида «ЎзССР халқ депутатлари сайлови ҳақида» Ўзбекистон ССЖ Қонуни қабул қилинди. Шу қонунлар асосида дастлабки сайловлар ўтди. Бўлиб ўтган сайловлар жамиятнинг сиёсий фаоллигини бирмунча оширди. Шу билан бирга, сайловларда ҳали кўп ишлар қилиниши кераклиги намойён бўлди. Сайлов қонунларимизнинг ўзи ҳам ҳали чуқур таҳлилга, мукамаллаштиришга муҳтожлигини кўрсатди. Қонунларимизда халқчил сайлов принциплари тўла ва аниқ акс этмиши зарур. Ҳокимият вакиллик органи, яъни Ўзбекистон Олий Кенгашининг депутатлар кўрпусида жумҳуриятимиз фуқароларининг тенг ва адолатли вакилликлари акс этиши, бутун сайлов жараёнида бузилмаслиги керак. Бу принципнинг бузилиши ҳокимият вакиллик органи қабул қилган ҳуқуқий нормаларни ҳаётга татбиқ қилишни қийинлаштиради, уларга бўлган ишончини сусайтиради. Бунинг оқибатида Олий Кенгаш чиқаражак қарорларнинг бажарилиши мураккаблашади. Буни биз амалда кўрдик. Узоқ йиллар мобайнида ташқи сифат кўрсаткичларига қараб сунъий равишда шакллантирилган Олий Кенгашлар фуқароларга ўз эркини ифода этишига тўсиқ бўлиб келди.

Шу боис сайлов қонунлари ва сайлов жараёни ҳақидаги баъзи бир баҳсли муаммолар ҳақидаги ўз мулоҳазаларимни билдирмоқчиман.

«ЎзССР халқ депутатлари сайлови ҳақида» Ўзбекистон ССЖ Қонунининг 6-моддасида «Бошқа иттифоқдош жумҳуриятларнинг фуқаролари Ўзбекистон ССР территориясида Ўзбекистон ССР граждандари билан тенг сайлов ҳуқуқларидан фойдаланадилар», — дейилган. Бу модда анча маъмури тушунча касб этган. Менимча, бу модда жумҳуриятимиз фуқароларининг ҳуқуқларини чеклайди. Ахир, шу жумҳурият муаммоларини ҳал қиладиган халқ депутатларини сайлаш ёки жумҳурият халқ депутатлигига сайлашни фақат шу мустақил жумҳурият фуқаролари учунгина ҳам фарз, ҳам қарз эмасми? Ҳозирги ҳолида эса бирон-бир миллат ё жумҳурият бошқасидан юқори қўйилмаяптими? Худди шундай бўлаяпти. Аксинча, барчанинг тенг ҳуқуқлиги принципи асосида Ўзбекистон фуқаролари ҳам, ўз навбатида, бошқа жумҳуриятлардаги сайловларда иштирок этмасликлари мақбул бўлади, деб ҳисоблайман. Ҳозирги пайтда оз миқдордаги овоз ҳам сайловларда ҳал қилувчи роль ўйнаши мумкин, бунинг оқибатида ўзга жумҳуриятларга вақтинча борган кишилар маҳаллий округ аҳолиси орзу-умидларини чиппака чиқариб қўйиши мумкин. Қолаверса, бу модда «бир киши — бир овоз берсин» деган сайловнинг халқчил принципини бузишга ҳам сабаб бўлади. Шунинг учун Қонуннинг 6-моддаси бекор қилиниши керак. Токи ўзга жумҳуриятларнинг фуқаролари фақат Ўзбекистон фуқаролигига қабул қилинганларидан сўнггина сайлов ҳуқуқидан фойдаланишлари мумкин бўлсин.

Қонуннинг сайлов комиссиялари ҳақидаги бўлимида ҳам анчагина баҳсли жойлар бор. Бўлиб ўтган сайловларда кўп сайловчиларнинг сайлов комиссияларини тузишдан четда қолгани кўринди. Бу жараён, афсуски, матбуотда яхши ёритилмади. Бундан ташқари, қонунда сайлов комиссияларига вакиллар кўрсатиш учун зарур бўлган шарт-шароитлар ҳам яхши акс эттирилмади. Масалан, бундай сайловларда йиғилишларида қанча сайловчи бўлиши зарур ва шу кабилар. Бизнингча, бу масала территориял-аҳоли яшаш жойи принципига мувофиқ ҳал этилиши керак. Сайлов комиссияларининг ишида депутатликка номзодларнинг, жамоатчилик вакилларининг иштирок этиши ҳам қонунда ўз аксини топиши зарур.

ЎзССЖ халқ депутатлигига номзодлар кўрсатиш масаласида ҳам амалдаги қонунда бир қатор номутаносибликлар бор. Шундай муҳим ва мураккаб жараёнинг бир моддада тартибга солиниши, бизнингча, мақсадга мувофиқ эмас. Бу жараён шартлари моддама-модда, лўнда ифодаланиши керак. Давлат корхона ва ташкилотларида маъму-

САЙЛОВЛАР

ХАЛҚЧИЛ ЎТДИМИ?

рий тартибда чақириладиган сайловларда йиғилишларига ҳожат йўқ. Биринчидан, кўп одамларнинг яшаш жойлари билан иш жойлари турли сайлов округларида жойлашган. Шундай ғалати бир ҳолат вужудга келади: сайловчи бир округдан номзод кўрсатиб, бошқа иккинчи бир округда сайловдан овоз беришда иштирок этади. Бу сайлов ҳуқуқининг ҳудудий принципига ҳам зиддир. Иккинчидан, реал шароитни — маъмурият томонидан тазйиқ ўтказилиши мумкинлигини ҳам инкор этиб бўлмайди. Агар меҳнат коллективларидаги сайловларда йиғилишларини сақлаб қолиш лозим деб топилган тақдирда ҳам, қонун моддасининг бу банди таҳрири этилиб, ўзгартирилиши керак. Менимча, меҳнат коллективларининг эркин сайловларда йиғилишлари жамоатчилик асосида ўтказилиши керак. Бўлиб ўтган сайловларда меҳнат коллективларидаги сайловларда йиғилишларига маъмуриятнинг кучли таъсир ўтказгани сезилиб турди. (Маъмурият йиғилиш ўтказишга жой беради, вақтини белгилайди, йиғилиш протоколени муҳр билан тасдиқлайди ва ҳоказо). Кўп нарса маъмурият кайфиятига боғлиқ бўлиб қолган. Ахир, меҳнат коллективи сайловларда йиғилишида залда ўтирганлар хизмат юзасидан раҳбариятга боғлиқ эканлиги, ҳатто бир-бирига турли даражада боғлиқ эканлиги ҳаммага тушунарли-ку! Яна бунинг устига, очиқ усулда овоз берилса! Бу ҳолда сайловчилар қандай қилиб ўз иродаларини эркин ифода эта оладилар?! Ўз фикрини очиқ билдирганлиги учун, ё норозилик билдирганлиги учун тазйиқ-таъқиб қилиш, ўч олиш ҳолларини наҳотки биз билмасак?!

Бу мулоҳазалар олий ўқув юртлиридаги сайловларда йиғилишларига ҳам тааллуқлидир. Олий ўқув юртлирида ҳам ўқитувчилар, хизматчилар ва талабалар йиғилишларининг биргалликда ўтказилиши нотўғри. Бундай шартлар билан қонунни мураккаблаштириб юбормаяпмизми? Аслида бундай йиғилишлар ҳам жамоатчилик ташаббуси билан, эркин равишда чақирилиши лозим. Агар ўқитувчилар ёки талабалар алоҳида йиғилиш ўтказмоқчи бўлишса, буни инобатга олмаслик мумкин эмас. Масалан, талабалар ўзлари хоҳлаган номзодни кўрсатмоқчи бўлишса, буни ман қилиш учун ҳуқуқий асос йўқ. Талабаларнинг «ғўр»лигидан чўчишининг ҳожати йўқ. Улар сайлов ҳуқуқига эгами, демак, сайлов муаммоларини мустақил равишда, ўқитувчиларининг йўриғисиз ҳам ҳал қилиши мумкин. Умуман олганда, жаҳондаги кўпгина халқчил давлатларнинг сайлов ҳуқуқи тажрибаси депутатликка номзодлар кўрсатиш ва фақат яшаш жойидан сайлаш принципи асосий ўринда туришини ва бунинг афзаллигини кўрсатади. Бунда барча сайловчилар тенг имкониятларга эга бўлади. Бу борада жумҳуриятимиз сайлов қонунчилигида жамоат ташкилотларидан депутатлар сайланмаслиги кўзда тутилганлигини ижобий баҳоламоқ керак. Ҳаракатдаги қонунимизда ҳар бир фуқаронинг депутатликка номзод кўрсатиши, ҳатто ўз номзодини кўрсатиши ҳуқуқи қайд этилган. Аммо унинг бу ҳуқуқи баъзи ҳолатларда қоғозда қолиб кетиши ҳам мумкин. Масалан, юқорида кўриб ўтганимиздек, меҳнат коллективларидаги номзод кўрсатишга бағишланган йиғилишларда шу ташкилотда хизмат қилмайдиган сайловчи иштирок эта олмайди. Яшаш жойи бўйича эса сайловчилар йиғилиши ўтказилмай қолиши ҳам мумкин. Бунинг оқибатида бир тоифа фуқароларнинг сайлов ҳуқуқи яққол чекланиб қолади. Айниқса пенсионерлар, ишламаётганлар ва шахсий, кооператив секторда ишлаётганлар бу тоифага мансубдир.

Шу боис яшаш жойи бўйича номзод кўрсатиш учун йиғилишнинг шарт бўлишини қонунда мустақамлаб қўйиш керак.

Номзод кўрсатиш йиғилишларини ўтказиш ҳам бир қатор муаммоларни юзага келтирди. Йиғилишга рухсат бериш, жой ажратиш, вақтини белгилаш маъмурий органларга кўпроқ боғлиқ бўлиб қолган. Маъмурий органлар бу соҳада ташаббускор гуруҳларга ҳар томонлама ёрдам беришлари керак. Менимча, йиғилиш ўтказишга етарли одамлар йиғилса (кворум бўлса), протокол учун уларнинг тасдиқлаши кифоя. Йиғилишга баъзан етарли одам тўплаш мушкул бўлиши мумкин. Диққатга сазовор фикрлардан бири — бу, бир номзод кўрсатиш учун 500—1000 сайловчи имзоси йиғилишидир. Еки: округдаги сайловчиларнинг бир неча фоизидан тўпланган имзо номзод кўрсатиш учун кифоя қилиши мумкин. Бир қатор давлатларда номзод кўрсатиш учун шундай усулдан ҳам фойдаланилади. Жумҳуриятимиз шароитида ҳам бу усул истиқболда катта аҳамият касб этиши мумкин.

Муқобилсиз, ёлғиз номзод кўрсатиш мумкинлиги — қонунимизнинг энг заиф жойларидан биридир. Буни раҳбарларимиз таъкидлаб ўтишди. Қонунга сайлов округида икки ва ундан ортиқ номзод кўрсатилгандагина сайлов ўтказилиши мумкин, деган тузатиш киритиш зарур.

Қонуннинг 31-моддаси, 12-бандида «ЎзССР халқ депутатлигига номзодликка, қоида тариқасида, тегишли сайлов округи территориясида ишловчи ёки яшовчи фуқаролар кўрсатилади», дейилган. Бу банд ўзининг мужмаллиги билан кишини таажжубга солади («Қоида тариқасида» — кимга? ва «тегишли сайлов округи» — қайси?) У қўлланилганда амалда кишилар турли поғоналарга ажратилади. Баъзи бир фуқаролар ўз мансаби ёки унвонига боғлиқ равишда ўзи яшайдиган ё ишлайдиган сайлов округидан бошқа сайлов округларда ҳам ўз номзодини кўрсатиши мумкин. Оддий фуқароларга эса, «қоида тариқасида», бу мумкин эмас. Бу социал адолатсизликни келтириб чиқаради, фуқароларнинг тенгҳуқуқлилигига зид бўлиб қолади. Шунингдек, кимни жумҳурият миқёсидаги арбоб деб ҳисоблаш ё ҳисобламасликни сайлов комиссиялари турлича талқин қилишлари мумкин. Сайлов чоғида юз берган ихтилофлар ҳам бу банднинг яроқсизлигини кўрсатиб берди.

Шу боис сайлов ҳуқуқига эга бўлган ҳар бир ЎзССР фуқароси жумҳуриятимиздаги исталган сайлов округидан ўз номзодини кўрсатиш ҳуқуқига эга бўлсин. Халқимиз

ўзига керакли вакилни номзодлар орасидан танлаб, сайлаб олсин. Бу ҳол қонунларимизни «резинкага ўхшаб чўзиш»нинг олдини олган бўларди.

Сайлов округи вакилларнинг конференцияси ҳақидаги қонуннинг 32-моддаси ғайрихалқчил характерга эга. У амалда «ноқулай» номзодлардан қутилиш учун бир «элак» вазифасини ўташи мумкин. Номзодларнинг ҳаддан ташқари кўпайиб кетишидан эса чўчимаслик керак. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, агар сайловолди кураши ошқора, тўғри олиб борилса, одатда, номзодларнинг сони унчалик кўп бўлмайди.

Бўлиб ўтган сайловларда округларнинг тахминан учдан бирида муқобил номзодлар кўрсатилмаган бўлса, аксинча, баъзи бир округларда сайловчилар номзодларнинг кўплигидан бошлари қотиб қолди. Номзодлар ҳақидаги маълумотнинг ниҳоятда озлиги ҳам сайловчиларни қийин аҳволга солиб қўйди. Номзодларнинг ахборот варақаларида асосан таржимаи ҳоллари баён қилинган эди, холос. Ахир, сайлов фол очиб ё лотерея ўйини эмас-ку! Сайловчи овоз берганда бирон бир мезонга амал қилмайдими? Округларда баъзан 5—6, ҳатто ўндан ортиқ номзод кўрсатилганини эсласак, сайловчиларнинг аҳволини тушуниш мумкин. Сайловчиларни етарли ахборот билан таъминламаслик, уларнинг онгли равишда сайловда иштирок этишини сусайтиради, сайловдан манфаатдорлигини камайтиради. Бу эса, ўз навбатида, сайловчига малакасиз қабул қилинган қарорлар, ечимлар тарзида қайтиб келади, сайловчиларнинг турмуш даражасига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Шу сабабли ҳар бир сайловчининг бўлажак сайловолди йиғилиши ҳақида огоҳлантирилиши ва таклиф қилиниши катта аҳамиятга эгадир.

Ўзбекистон ССЖ Олий Кенгаши ва маҳаллий кенгашларга сайловларнинг бир вақтда бўлиши ҳам мунозарали масала. Баъзилар бунини сайловлар арзонга тушиши, иқтисод қилиш билан оқламоқчи бўлишади. Лекин бу «арзон» демократия бизга кейин қимматроққа тушмасмикан?

Хуллас, чинакам халқчил сайловларга ҳали ўрганишимиз керак. Зеро, аввало, турмушимизда, маънавий, сиёсий ва иқтисодий ҳаётимизда ўзгариш бўлиши ўз қўлимизда, ўз фаоллигимизда.

Фаррух ТУЛАГАНОВ,
ҳуқуқшунос.

МАШҚИНИ ОЛИНГ

ЮСУФБЕК ВА АҲМАДБЕК

Даб ондин сўнг элчилар айдилар: «Эй Юсуфбек зинҳор ба-
зинҳор боринлар, Эралихон зиёда муштоқтурур», — деб равона
бўлдилар. Неча кунлар йўл юруб Эралихоннинг хизматига етуш-
дилар. Эралихон Эмрелини чақириб айдилар: «Шаҳзодалар нечук
йигитлар эркан» — деб сўради. Онда Ойхон таъриф этиб бир сўз
айди:

Хуб бек ўғли Эмрели шаҳзода,
Саховат бобинда Ҳотамча бордур,
Камситиб бўлмасдур беклик бобинда,
Қуёндек чофқуру жайронча бордур.
Кунда неча хазинаси очилур,
Ғазот билан доим умри кечилур,
Маърифат айласа, дурлар сочилур,
Суханвар бобинда Аббосча бордур.
Йигитлари бордур заррин хильатли,
Уруш майдонида Рустам сифатли,
Фақир мискинларга меҳру шафқатли
Кимни яхши дерсиз ўшанча бордур!
Ойхон айтур кўриб келдим, халойик,
Эшитгандан зиёд кўрганча бордур.

Эралихон заррингор меҳмонхона солдуруб қўйдилар. Бир не-
ча кундин сўнг Юсуфбек билан Аҳмадбек ва яна ёнида қирқ йигит-
ти билан Хоразм вилоятига дохил бўлдилар, Эралихон тамоми
беклар билан олдиға пешвоз чиқиб иззат-икром қилиб, қўлтўқи-
дин суяб, олдин тушуриб, «тахтнинг устига чиқинг» — деб ишо-
рат қилиб, Юсуфбекка қараб бир газал айди:

Хуш келибсиз, бош устина азизим
Тошу тахтим сенга бўлсун Юсуфжон,
Сарингга қўнайин, соҳибқироним,
Молу мулким санга бўлсун Юсуфжон.
Берай сиза ҳукуматим борини,
Тархон қилай Хоразмнинг шахрини,
Қилгил болам парво Урганч баҳрини
Сизга фидо бўлсин, бу жан Юсуфжон.
Эралихон дер, азмироҳинг ўзимман,
Қадам қўйсанг ҳоки пойинг ўзимман,
Кеча-кундуз дуоғўйинг ўзимман
Сенинг ёшинг узок бўлсин Юсуфжон,

деб ондин сўнг Юсуфбек адаб сақлаб тахтга чиқмади. Ошоқ-
да ўлтуруб, дуо қилди. Гураман беклари саҳрон эркан, ўзига из-
затни лойиқ кўрмади» — деб шикоят қилдилар.

Нашрга тайёрлаб, оққа кўчирувчи,
Раҳимбой ЖУМАНИЕЗОВ.

ایر علی خان زرنکا مهران خازن سال دور و قویدی لار بر نیچی کونیدین
 سونک یوسف بیک بیلان احمد بیک وینه یانیده قیرق بیکته
 بیلان خوارزم ولایتی غه داخل بولدی لار ایر علی خان تمام
 بیک لار بیلان آدیغی پیسوز حقیب عزت اکرام قلیب
 قوتور دین سویاب آتین توشور و تخت نینگ اولتیکان
 پتینک دیب اشات قلیب یوسف بیک قراب

بر غزل ایدی

خوش کیلیب سیز بانس اولتینه خیریم
 سر نیک دونامین صامتقریم
 برای سیره حکمتیم بارینسی
 قیلغیل بالام پروا او ارچ بهرین
 ایر علی خان دیر غرم رابینک اوزیم من
 کیچی کوندوز دغا کونیک اوزیم من

تاج تختیم کینکا بولسون یوسفجان
 مان ملکیم کینکا بولسون یوسفجان
 ترخان قیلای خوارزم نینگ پیر
 سینر کافر بولسون بوجان یوسفجان
 قدم قویسانک خاک پاینک اوزیم من
 سینک یا شینک و زاق بولسون یوسفجان

دیب آتین سونک یوسف بیک ادب ساقلاب تختی غه چیمادی
 اشاقده اولتور و دعا قیلدی ترکمن بیک لاری صحرائی ایرکان اوزی گما
 عزت نی لایق کورمادی دیب شکایت قیلدی لار

دیب آندین سوئک ایچیلاریدی لارای یوسف بیگ زهار
بزنهار بارنیک لارای علی خان زیاده مشتاق توروردیب
روانه بولدی لارایچی کون لاریول یوروب ایرعلی خان نینک
خدمتسرخه یتوشدی لارای علی خان برله کوروشدی لار
ایرعلی خان ایمرایلی می چاقیریب ایدی لار شهزاده لارایچون
بیکیت لارایرکان دیب سورادی آنده آی خان تعریف

ایتیب برکوز ایدی

خوب بیک اوغلی ایمرایلی شهزادی
گمسیتین لماسدور بیکلیک باینده
کونده نیچی خزینه سی آچیلور
معرفت ایلاسده لارای اچیلور
بیکیت لاری باردور زرین خلعتلی
فقر مسکین لارغه مهر شفقتلی
آی خان ایتور کوروب کیدیم خلایق

سجارت باینده حامله چار دور
قویان دیک چاقور جیرچی بار دور
غزات بیلان دایم همک کچیلور
سخنور باینده عباسچه بار دور
اوروس میدانیده رستم صفتلی
کیعنه نخشی دیر سیر اکونان دور
ایسپکاندن زیاد کورکانی بار دور

БОБУР КЎРГАН ЗИЛЗИЛА

Шерюрак саркарда, ҳассос шоир, зийрак табиатшунос бобокалонимиз Бобурнинг «Бобурнома» асарини ўқиб, унинг аллома эканлигига тан берасиз. Бу китобда табиат манзаралари ва унда кечаётган жараёнлар шу қадар усталик билан таърифланганки, бу маълумотлар ҳозирги замон фани учун ҳам хизмат қилади.

Масалан, у ҳижрий 911 йил (милодий 1505—1506 йил) воқеаларини таърифлар экан, бўлиб ўтган zilzilани қуйидагича тасвирлайди:

«Бу аснода андоқ zilзила бўлдики, қўрғоннинг фасиллари ва боғларнинг томлари аксар йиқилиб, шаҳрда ва кентларда кўп уйлар хамвор бўлуб, уй ва том остига қолиб, ўлган бисёр бўлди. Памғон кентининг уйлари тамом йиқилди. Етмиш-сексон ўбдон кадҳудолар том остига қолиб ўлдилар. Памғон билан Бектут орасида бир парча ерким арзи биргина тош отими бўлғай, учуб, бир ўқ отими қуйи борди. Учқан ернинг ўрунидан чашмалар пайдо бўлди. Истарғичтин Майдонгача тахминан олти-етти йўғоч йўл бўлғай, ер андоқ ёрилиб эдиким, баъзи тарафи белча баланд бўлур эди, баъзи тарафи белча паси, ёрилган ерга баъзи ерда киши сиғар эди. Зилзила бўлғон замон жамиъ тоғларнинг бошидин гардлар кўпти. Нурулло тамбурчи қошимда саз чаладур эди, яна бир саз ҳам бор эди, ўшал замон ҳар икки созини илигига олди, андоқ беихтиёр бўлдими, сазлар бир-бирига урундилар. Жаҳонгир Мирзо тепада, Улуғбек Мирзо солғон иморатлардин бир болахонанингни айвонида эди, zilзила бўлғоч, ўзини ташлади, осибе етмади. Жаҳонгир Мирзонинг ёвуқларидан бири ушбу болахонада экандур, болахона томи устига йиқилибтур, тенгри сахлади, ҳеч ерига озоре етмади. Тепадаги уйлар аксар туп-туз бўлди. Ушал кун ўттиз уч қатла ер тебрланди. Бир ойғача ҳар кеча-кундузда икки ва уч қатла ер тебранур эди».

Ҳозирги илмий маълумотларга қараганда, zilzilалар бир неча сабабга кўра рўй беради: энг кучли ва кенг тарқалган сейсмик zilzilалар, вулқон zilzilалари, ўпирилишлар натижасида пайдо бўлган zilzilалар ва ҳоказо.

Булар ичида энг кўп тарқалгани тектоник фаол, яъни тоғли, ҳаракатдаги ерларда ҳосил бўлувчи zilzilалар кенг майдонга тарқалиши ва силкинишлари ўқтин-ўқтин қайтарилиши билан ажралиб туради. Бобур тасвир этган zilзила Истарғичдан Майдонгача тахминан олти-етти ёғон масофада кечган ва бир кунда ўттиз уч марта қайтарилган, сўнгра силкинишлар узоқ давом этган. Демак у кенг майдонга тарқалган ва тақорланиб турувчи сейсмик zilzilалар қаторига киради.

Мамлакатимизда zilзила кучини аниқлаш учун 12 балли система қабул қилинган. СССР Фанлар академияси Ер физикаси институти ишлаб чиққан бу жадвал қуйидагича кўринишга эга:

СССР Фанлар академияси Ер физикаси институти сейсмик жадвали

Балл	Зилзила хусусияти
1	Тупроқ қимирлашини сезгир асбобларгина аниқлайди.
2	Силкинишни баъзан тинч ўтирган одамлар ҳам сезади.
3	Силкинишни жуда кам одам сезади.
4	Зилзилани кўпчилик сезади. Эшик-деразалар қисирлаши мумкин.
5	Осилган нарсалар ҳаракатга келади, пол ғижирлайди, дераза зириллайди.
6	Биноларда енгил бузилишлар кузатилади, шувоқда, печда ёриқлар ҳосил бўлади.

- 7 Биноларда кучли бузилишлар кузатилади: шувоқдаги ёриқлар ва айрим бўлақлар ажралиб, деворлар ёрилади.
- 8 Баъзи бинолар девори, томи қулайди.
- 9 Бинолар вайрон бўлади, деворларда катта ёриқлар пайдо бўлади.
- 10 Бинолар қулайди. Ер юзасида 1 метрча кенгликда ёриқлар пайдо бўлади.
- 11 Ер юзасида жуда кўп ёриқлар, тоғларда улкан кўчкилар кузатилади.
- 12 Ер рельефида кучли ўзгаришлар содир бўлади.

Энди Бобур таърифлаган zilzilани ушбу жадвал бўйича қараб чиқамиз ва жойлардаги zilзила кучини аниқлаймиз. Зилзила марказини Истарғич ва Майдон ўртасида деб оламиз. Яна давом этамиз. «Ер андоқ ёрилиб эдиким, баъзи тарафи белча баланд бўлур эди, баъзи тарафи белча паси, ёрилган ерга баъзи ерда киши сиғар эди».

Демак, бу жой сейсмик районлаштирилганда 10 балли зонага оид деб топилди, силкиниш эса йўқ қилувчи zilзила тоифасига киради. Демак, нисбий силжиш кучи 16,1 дан 32 миллиметрғача бориб, сейсмик кучланиш 4000 мм/сек² дан ортган. Биламизки, zilзила қуввати ўз марказида кучли бўлиб, ўндан узоқлашган сайин кучи сусайиб боради. Сейсмик тўлқинларнинг ер юзиде тарқалишини ўрганиш учун эгри чизиқли изосейстлар харитаси тузилади. Унда эгри чизиқларнинг zilзила марказига нисбатан жойлашишига қараб ҳар бир балли тўлқин тарқалган ҳудуд кўрсатилади. Бундай харитани тузиш учун юқоридаги жадвал маълумотлари камлик қилади. Бобур берган маълумотларни янада ойдинлаштириш учун бирмунча мукаммал тузилган «zilзила вайронагарчилиги интенсивлиги» жадвалидан фойдаланамиз. Масалан, юқоридаги жадвалда бинолар тури кўрсатилмаган. Лекин аслида бинолар қурилиш материалига кўра уч турга ажратилади: А — бир қаватли хом ғиштли ва сомон сувоқли уйлар; Б — пишиқ ғиштли уйлар; ва В — ёғоч уйлар. Бобур вақтида уйлар асосан А тоифада бўлганини эътиборга оламиз.

Зилзила вайронагарчилиги шиддати таърифи

6 балл

Кўпчилик бинолар енгил шикастланади. А ва Б да катта бузилишлар рўй беради.

Кам ҳолатда сувоқ жойларда кундаланг ериқлар пайдо бўлади.

7 балл

Кўпчилик ҳолатда А тоифа биноларда кучли вайрона, Б тоифада енгил вайроналар юз беради.

Қиялиги катта ембағирларда кичик сурилмалар ҳоқида ерда кундаланг ериқлар куринади.

8 балл

А тоифада кучли бузилиш ва қулаб тушишлар. Б тоифада ҳам кучли бузилишлар бўлади.

Ембағирларда ва иуларда сурилмалар ҳосил бўлади. Тош деворлар қулади.

9 балл

А тоифа биноларда вайроналар. Б тоифада айрим жойлар қулади.

Иуларда қулаб ериқлар, иу қопламлари қийшайди.

Ер юзидаги тупроқ ўзгаришлари, Ер ости ва усти сувларидаги ўзгаришлар

Ер юзида эни 1 см ериқлар. Кичик сурилма ва кучкилар. Булоқлар ва қудуқлар сувда қисман ўзгаришлар.

Қуруқ тупроқда ериқлар, нам тупроқда кўп ериқлар, тоғли жойларда сурилма ва кучки. Ер ости сувлари, сув сарфи ўзгаради. Ҳоқида янги булоқлар пайдо бўлиб, эскилари нуқолади.

Тупроқдаги ериқлар бир неча сантиметрга етади. Ириқ кучки ва сурилмалар. Сув лонқаланиши. Булоқ ва қудуқ сув сарфи ўзгаради.

Ер юзидаги ериқлар 10 см ва ундан кўпроқ. Сурилмалар ва кучкилар кўп. Ер остидан лонлар отилиб чиқади. Янги булоқлар пайдо бўлиб, эскилари нуқолади.

Энди Бобур берган маълумотлардан фойдаланиб, зилзила бўлган вилоят харитасини тузамиз ва уни районлаштирамиз. «Памғон билан Бектут орасида бир парча ерким арзи биргина тош отими бўлғай учуб, бир ўқ отими кўйи борди. Учқан ернинг ўрунидан чашмалар пайдо бўлди». Яъни бу жойда кучли кўчки бўлиб, тошлар отилган ва янги булоқлар пайдо бўлган. Бизнинг жадвал бўйича у 9 балли зонага киради ва қуритувчи зилзила деб аталади. Бобур маълумоти бўйича «Памғон кентининг уйлари тамом йиқилди. Етмиш-сексон ўбдон каҳудолар тош остига қолиб ўлдилар». Демак, бу даврдаги бинолар асосан А тоифада бир қаватли хом гишт ва сомон сувоқли эканлигини эътиборга олсак, у 8 балли зона А тоифага тўғри келар экан.

Юқоридаги маълумотлардан хулоса қилиб, ўша тарихий зилзиланинг маркази Истарғич — Майдон ўртасида жойлашган дейиш мумкин. Ундан тарқалган юза тўлқинлар натижасида пайдо бўлган зилзила кучи аста-секин пасайиб борган ва у Бектутдан ўтиб Памғон ўртасига етганда 9 балли зилзила бўлган ва ниҳоят Памғон кентида унинг кучи 8 балли ташкил этган.

Шундай қилиб, барча маълумотлар буюк бобокалонимиз Бобурнинг синчков назарлигини ва у қолдирган мерос ҳозирги замон фани учун ҳам хизмат қилаётганини кўрсатади.

Муродхон ҲОШИМОВ,
география фанлари номзоди, доцент.

ИЛМИ

ҲИҚМАТ

ҲОСИЛАЛАРИ

Оптика технологияси асбобсозликнинг илғор йўналишларидан ҳисобланади. Маълумки, оптика асбобларидан хом ашёнинг кимёвий таркибини ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг сифатини аниқлаш, атроф-муҳит муҳофазаси муаммоларини ҳал этиш, шунингдек, ўғит, пластмасса ишлаб чиқаришларида жараёнларни назорат қилиш ва бошқа кўплаб мақсадларда фойдаланилади. Чунончи, ип ва ипак сифатини текширишда қўлланаётган оптик датчиклар диққатга сазовор. Бундай асбоб Тошкент шаҳридаги илмий муассасалардан бирида ишланяпти.

Спектр нурунини турли соҳаларида ишлайдиган бу асбоблар хилма-хил оптика унсурларидан ташкил топган. Урта Осиё жумҳуриялари эҳтиёжларини қондириш мақсадида Чирчиқдаги тажриба-лойиҳалаш автоматика шўъбасида турли оптик материаллардан (рангли ва рангсиз шишалар, оптик кристаллардан) ниҳоятда катта аниқликдаги

оптика қурилмаларини тайёрлаш услуб ва ишланмалари яратилди ҳамда уларни ишлаб чиқаришга жорий этиш мақсадлари ҳал этилди.

Кварц ва оптик шишадан пластинка тайёрлаш, оптик унсурларни бириктириш, зичлаш, вакуумда кўзгусимон ва равшанлаштирувчи сир бериш услублари, кўп қатламли интерференция (ёруғлик кучайиши ва сусайиши) фильтрлари шулар жумласидандир.

Ҳозирги кунда бизнинг муассасамиз «Химвавтоматика» илмий-ишлаб чиқариш бирлашмасининг ва бутун жумҳуриятнинг эҳтиёжини қондириш имконига эга.

Оптик технологиянинг техника тараққиётига таъсири қурилмаларини стандартлаш ва бирхиллаштиришга боғлиқдир. Муассасамизда ёруғлик фильтрлари ва кўзгулари учун тармоқ стандартлари ишлаб чиқилди, оптик буюмлар рўйхатномаси тузилди, тиббиёт соҳасида ишлатиладиган интерференция фильтрлари учун тавсияномалар тайёрланяпти.

Муассасамиз илмий-тадқиқотлар ва ишланмалар натижаларини халқ хўжалигига жорий этишни кенгайтириш мақсадида ташкилотларни ҳамкорликка чақиради ҳамда ўз маҳсулотларини тавсия этади.

Барча ишлар шартнома асосида амалга оширилади. Қуйидаги унвонга мурожаат қилинг: 702100, Тошкент вилояти, Чирчиқ шаҳри, Ленин кўчаси, 129-уй. Телефонлар: 6-56-00, 6-56-01.

Чирчиқ тажриба-лойиҳалаш автоматика шўъбаси.

Абдурахмон ҲОСИЛОВ,
етақчи конструктор,
В. ЦИПИН,
лаборатория мудир.

Азиз журналхон, сиз қуйида ўқийдиганингиз қандайдир саргузашт асардан олинган парча эмас, ҳозир шу кеча-кундузда бизнинг мамлакатимизда — социалистик революцияни ҳам, орада етмиш йил ўтганидан кейин эс-ҳушини йиғиб олмоқчи бўлиб қайта қуришни ҳам биринчи бошлаган халқпарвар, адолатпарвар давлатда содир бўлаётганига ақл бовар қилмайди.

Бизнинг алғов-далғов давримизнинг сўнгги 5-10 йили ичида совет даврининг ҳамма синоатлари-ю ташвишларини бошимиздан кечирдик, ёшлар ҳечким сўрамаган, ёрдам кўрсатиш учун «байналминал» бурчини адо этиб уруш фожваларини кўрди, яна неча минглаб оилалар қора хат олди, неча минг оналар қора либосга ўралди.

Тарихчилар ўн йиллардан кейин 1980 йилларнинг иккинчи ярмида Ўзбекистон жумҳуриятида яна ўттизинчи — эллингинчи йилларнинг совуқ, даҳшатли, қора кўланкаси кезиб юрганлигини журъат этиб ёзишар. Лекин шу нарса аниқки, 1983 йилнинг сентябридан Ўзбекистонда иш бошлаган ва ҳад-ҳудудсиз ваколат билан СССР Бош Прокурори номидан келган Гдлян ва Ивановлар ўзбек халқи фарзандларини, миллий кадрларимизни қириб ташлашни асосий мақсад қилиб олишган! Хўш, бутун бир халқнинг тақдирини белгилашга уларга ким бунчалик ҳуқуқ берди. Ахир, Ўзбекистон Совет Социалистик республикаси мустақил, суверен республиками ўзи? Гдлян ва Ивановлар раҳбар кадрларни бир бошдан «тозалаб» Бутурлинлар, Дидоренколар, Гайдановлар, Анишчевларни республикамизга оталик қилишини (ҳатто уч минг нафар ошпаз қизларни республикамизга сарфарбар қилишмоқчи бўлишган экан) ниёт қилишган ёки шундай топшириқ олишганмикан?

Депутат Эркин Юсупов СССР Халқ депутатларининг II съездида «бу республикамиз иши экан, ўзимизга топширинглар» деб ҳақли талабни ўртага қўйди. Лекин, бу талаб жавобсиз қолди, афсус.

Хўш, Гдлян билан Ивановларнинг асли ниятлари нима эди? СССР халқ депутати А. Ф. Мухторов сўзидан: «Мен СССР халқ депутатлари иккинчи съездида сўзлаган нутқимда Т. Х. Гдлянинг бир эмас,

беш эмас, ўнта юзи бор, дея баралла айтдим. Бунинг исботи шуки, кечагина у ўзбек халқи фарзандларига, миллий кадрларимизга қирон келтиришни якка-ю ягона ниёти деб билган бўлса, бугунги кунда ўзбекистонлик депутатларга қараб уларни «кадрдонларим» деб атади. СССР собиқ Бош прокурори Рекунков раҳбарлигида Ўзбекистон ССРнинг собиқ бош прокурори Бутурлин билан оғиз-бурун ўпишиб ҳамкорликда сохта жиной ишлар қўзғаган, минглаб кишиларнинг ёстиғини қуритишга интилган шахс келиб-келиб ана шу қонун ҳимоячиларига қарши тош отди. Эстониялик Хинтни Брежнев сиёсатига зид фўкюр юритганлиги учун қаматган, охир-оқибатда унинг ўлимига сабабчи бўлган Гдлян айна вақтда давлатга қарши кураш йўлига ўтди. Бундай мунофиқликни исботловчи далилларни кўплаб келтириш мумкин».

Гдлянлар гуруҳи қанчадан-қанча бегуноҳларни Бериячилар усулини қўллаб ҳибсга олди, неча-неча соф виждонли одам тақдирини поймол қилди, ҳаётини қақшатди, хотини ва бола-чақасини қамоқда сақлади, жаҳондаги бирон тузумда қўлланмайдиган қабиҳ усулларни қўллаб ўзининг нопок ниятини амалга ошириш учун инсон боласи бардос бера олмайдиган азоб-уқубат, қийноқ усулларини қўллади.

Яна бир масала. Порахўрлардан олинган пуллар, қимматбаҳо буюмлар оғиз кўпиртириб гапирилдию Гдлян гуруҳи давлатга топширгани 20 миллиондан бир оз кўп сўмликни ташкил қилди, холос. Хўш, қолгани қанча-ю қаерда? Бу саволга улар фаолиятини ўрганаётган комиссия жавоб берар. Депутатларимиз, бунга қайи туриб талаб қилишлари зарур. Нега деганда, бу бойликлар ўзбек халқиники ва у ўз эгасига қайтарилади деб умид қиламиз.

Қуйида Гдлян томонидан ноҳақ ҳибсга олиниб, тергов қилинган ва ҳозирда Нижний Тагилдаги қамоқхоналардан бирида азобланаётган собиқ милиция генерал-майори Хушвақт Норбўтаевнинг арзномасидан айрим парчани ҳавола этмоқдамиз.

Комил ХОЛМУҲАММАД.

ҚАМОҚДАН ЙЎЛЛАНГАН НОЛАЛАР

Мен 1988 йилнинг 30 декабрида СССР Олий судининг Ҳарбий коллегияси томонидан ўн йил қамоқ жазосига ҳукм қилинган эдим.

Бу ҳукм СССР Бош прокурори қошидаги Т. Х. Гдлян бошчилигидаги терговчилар гуруҳи томонидан тўқиб чиқарилган айбномалар асосида чиқарилган эди.

...1985 йилнинг 12 август кuni мен шифохонадан чиқиб уйга қайтаётган эдим. Қарши шаҳар партия комитетининг олдида ўтиб кетаётганимда, нотаниш кишилар мендан кимлигимни сўрашди, кейин менинги Норбўтаев эканлигимга ишонч ҳосил қилишгач, қўлимни қайириб, кишан солишди ва машинага зўрлаб ўтказишди. Мен «Йигитлар нима қилаяпсизлар» деганимни биламан, бўйнимга гурзи тушгандек бўлди, ҳушимдан кетдим. Самолётда ўзимга келдим. Мени Ўзбекистон Давлат Хавфсизлик комитети (ДХК)нинг ертўласига, икки безори, каллакесар сақланаётган хибсхонага қамашди. Қизиги шундаки, улар ме-

нинг кимлигимни олдиндан билишган экан.

Бундай хибсхонада каллакесарлар терговчиларининг топшириғи билан ҳибсга олинганлардан керакли маълумотни олиш учун яхшилаб «тарбия»лашар экан.

Кўриниб турибдики, ДХК да ўрта аср инквизицияси ва фашизмнинг қабиҳ усуллари, Берия давридан қолган мерос ҳозирги кунларимизда ҳам ҳукмрон.

Ярим тунда мени терговга олиб кетишди. Хонада 5 — 6 киши. Мендан, «кимнинг ҳузурда турганингни биласанми», деб сўради бири, мен билмаслигимни айтдим. Шунда бири, Гдлян бўламан, ҳали пешонангдан дарча очиб қўйишганда ҳам мени унутмайсан, деб тиржайиб қўйди. Кейинчалик, ойлаб, йиллаб давом этган терговлар, ҳақоратлар, камситишлар давомида мен ўша биринчи учрашганим Гдлян, Иванов, Карташьян, Боровларни ўла-ўлгунимча унутмасам керак. Карташьян дегани пешонамга икки бармоғини

бигиздек ниқталаб «9 грамм» олганидан кейин Гдлян ва биз кимлигимизни билиб олсан» деди-да, елкамга мушт туширганини биламан, полга гурс этиб йиқилдим. Гдлян Иванов билан Карташьянни қолдириб, бошқаларни чиқариб юборди. Менга СССР Бош прокурорининг ўринбосари Со рока имзо чеккан ҳибсга олиш тўғрисидаги хужжатни кўрсатишди ва қўл қўйишимни талаб қилишди. Мен ҳеч қандай гуноҳим йўқлигини, ўша хужжатда ёзилган ва менга қўйилган айблар мутлақо тўхмат эканлигини айтдим. Шунда Гдлян, «кўп вайсама, бу қарорни ҳеч ким ҳеч қачон ўзгарттирмайди, шикоят бефойда, биласанми, юқоридан кимни хоҳласанг — қамоққа олавер, деган топшириқ олганман», деди. Кейин яна давом этди: «Агар юқоридан амалдорларга айтайлик, Чурбанов, Усмоноўжаев, Осетров, Умаровларга, КПСС МК ходимларидан Шпелева, Пономарев, Смирнов, Могильнийларга пора берганман деб ёзиб берсанг бўлди». Табиийки,

бу бўҳтон ва тухматга қарши чиқдим. Сўроқ пайтида Гдлян ҳам, Карташьян ҳам оғзинга келган сўзлар билан сўқинар, миллий ҳис-туйғуларимни ҳақоратлар, Карташьян эса дамба-дам дуч келган жойимга мушт тушириб қоларди. Гдлян билан Иванов, агар бизнинг ногорага ўйнамасанг, бу ҳали ҳолва, куюги эртага бўлади, деб кулиб томоша қилиб туришарди.

Менинг ҳибсхонадошларим Барон ёки Боронов (агар бу чиндан ҳам исм-шарифи бўлса) терговчиларнинг айтганига кўндиришга уринди ва Бухоро вилояти ички ишлар бошқармасининг бошлиғи Дўстов билан бир ҳибсхонада ётганини, уни қандай усуллар билан «кўндиргани»ни, қисқаси қандай азоб-уқубатларга гирифтор қилганини, ақлимини ўз вақтида йиғиштириб олишимни маслаҳат берди.

Ҳеч натижа чиқмагандан кейин мени 3-ҳибсхонага — ўта хавфли жиноятчи Сайфулин Шавкат, муттаҳам Гафуров Оқил (лақаби «Доктор»), қартабоз Игирлар ичига қўшиб қўйишди. Бу даҳшатхонада уч ой сақлашди. Одамий қиёфани йўқотган бу унсурлар одам боласи бардош бера олмай диган азоб-уқубатли усулларни ўйлаб топишарди, бу ҳақорат, калтаклашлар, ҳатто фашистлар ўйлаб топмаган одамга ўз ахлатини едириш, эркаклик номусига зўрлик қилиш, оғзингдаги овқатни тортиб олиш... кимга нола қилсан, кимдан ёрдам сўрайсан, худодан бошқа. Бу айтганларимга, эҳтимол, ишонимсизмас, лекин барибир ҳаммаси рост, ҳаммаси шундай бўлган, 90 ёшга кирган отам (илоҳим умрлари узоқ бўлсин), болаларим ҳаққи хурмати, ҳаммаси рост.

Мен батамом ҳолдан тойдим, мадорим қолмади, касалга чалиниб ётиб қолдим. Орадан қанча кун ўтди билмадим, бир кун Гдлянга бу хўрликлар тўғрисида шикоят қилдим. У, бу ер сенга санаторий эмас, қамоқхона, агар сўзимга кирмасанг, бундан беш баттарини кўрасан, дея қулоқ-чақкамга тушириб қолди, мен курсидан бошим билан полга йиқилдим, ҳушимдан кетибман. Узимга келгач, билдимки қулоғим эшитмаяпти, СИЗО (ўзига хос шифохона)да даволаниш ёрдам бермади.

Кундалик калтаклар, ҳақоратлар, тажовузлар, инсон қадр-қимматининг поймол этилиши давом этаверди. Мана шундай калтакдан кейин Гдлян олдимга бир варақ қоғоз қўйди-да, ҳозирча ҳеч бўлмаганда Чурбановга 20 минг берганман деган кўрсатма берсанг кифоя деб талаб қилди. Сўроқда қатнашаётган Карташьян эса, Чурбановни қамоққа олиш тўғрисида топшириқ бўлмаганида, сендақаларга тегмаган бўларди, дея очигини айтди-қўйди. Гдлян эса, сен галварсдан бошқа ҳамма кўрсатма бериб бўлди, яна қайсарлик қилсанг, ҳаёт билан видолашавар, деб чиқиб кетди.

Бир кун Гдлян билан Карташьян хотиним, укам ва бошқа қариндош-

уруғларимни ҳам қамоққа олишини айтди. Икки норасида болаларнинг онаси, яъни хотиним Ҳикматой Боражабова Гдляннинг кўрсатмаси билан Қарши шаҳридаги руҳий касалликлар шифохонасига ётқизишибди, укам ишдан ҳайдалган, болалар қаердакин!

Яна бир кун Гдлян ови бароридан келган йиртқичдек хурсанд бўлиб, икки қўлини ишқалар экан: «Билишимча қизинг (1970 йилда туғилган, туғмакар) жуда кетворган эмиш, қаршилиқ безориларга «ҳадя» этсам мендан хурсанд бўлишар-а, нима дейсан» деди. Бундай таққирларга қандай ота бардош бера олади-я!!

Бундай синаотлар, азоб-уқубатлар, рутубатлар, таққирлар кимга, нима учун керак бўлиб қолди! Гуноҳдор одамни қамаш учун гуноҳсиз одамга шунча маломатлар этишадими! Охири бардош беролмадим. Гдлянга бошқаларга, энг аввало Чурбановга пора берганман деб тилхат ёзиб бердим. Бу гирт уйдирмани судда инкор этдим, чунки мен Чурбановни умримда кўрган эмасман, қолаверса унга пора беришим учун яна кимлардан дир олишим керак эди.

Виждоним олдида азобдаман. Лекин ҳар бир сўроқдан кейин ҳибсхонага мени судраб олиб кетишадиган бўлишди. Шулар оқибатида мен ногирон бўлиб қолдим. Яна отам, хотиним, болаларим, укам кўз олдимдан нари кетмасди. Буни бошидан кечирган биллади. Лекин мен кўрган ва ҳозир бошдан кечираётганларимни душманимга ҳам раво кўрмасдим.

Гдлянлар мени СССР ДХК ининг шифохонасида ҳам тинч қўйишмади. 1986 йилнинг январь ойи охирида касалхонада оғир аҳволда ётган бўлишимга қарамай Куликов деган (Гдлянга ўхшаш одамсифат маҳлуқ, уларни аёл киши туққанига ишонмайман) терговчи оилавий суратимизни кўрсатди: хотиним, Дилшод ўғлим ва мен. Юрагим хаприкчи кетди, ўзимни ушполмадим, хушдан кетаёздим, мени замбилга солиб олиб кетишяпти-ю Куликов: «Хушвақт Норбўтаевич! Уғлингиз Дилшодни қаёққа жойлаб қўяйлик!» дегани аранг қулоққа чалинди. «Энди 12 ёшга тўлган болада не гуноҳ, эй парвардигор!», дея олдим аранг, кейин хушимдан кетдим. Орада 2 — 3 кун ўтди. Яна ўша Куликов қаққиртирибди. У менга хотинимни ҳибсга олиниши масаласи кўриляётгани, у ҳам гўё мен олган пораларга шерик эмиш, Гдляннинг топшириғи шу экан.

Мен қамоққа олинган раҳбарларнинг хотини ҳам ҳибсга олинганлигини билган эдим. Гарчанд уларнинг ҳаммаси ҳақиқатдан йироқ бўлса-да, ўша кезлари бўҳтон, тухмат авж олганлигини яхши билардим, чунки мен ҳам шу кўчага кириб қолгандим.

Гдлян менинг «хизматларим» (очиги тухматим) эвазига раҳмдиллик қилиб, Боров ва Дринев деган терговчилар сўроқ қилган Ашировнинг кўрсатмалари асосида қамалиши мумкин бўлган хотинимни озод қилиш йўл-

ларини биргаликда ўйлашга даъват этди.

Терговчи Куликов ҳеч бир уялмай-нетмай, безбетларча менига яна 5-6 киши устидан ёзсам, хотиним тинч яшаши мумкинлигини айтди. Мен бунга қаршилиқ кўрсатдим, лекин эртаси кун қуйидаги одамлар: Муборак район ички ишлар бўлимининг бошлиғи К. Арабов, Ички ишлар министрлигининг собиқ ходими А. Тошматов, Нишон район ички ишлар бўлимининг бошлиғи А. Туропов, Нусрат Эргашевнинг гўё қариндоши бўлган Мирзаэхмедовлар устидан иғво ёзишни талаб қилишди. Мен яна ҳеч қандай жиноят қилмаганлигим, энг муҳими, бу одамлар билан ҳеч қандай алоқам бўлмаганлигини қайта-қайта такрорладим. Менга хотиним, болаларим таққирини яна бир бор ўйлашни тавсия қилишди ва Гдлян имзо чеккан мактубни кўрсатишди. Унда мени бундан кейинги жазо мuddати ва даволаниш учун «Матросовская тишина» деган қамоққа жўнатилажаклигим ёзилганди.

Мана шундай қабоҳатлар СССР Давлат Хафсизлиги Комитетида содир бўляпти. Биламан, кўрган-кечирганимнинг ҳаммасини айтиб беролмайман. Лекин Москвага олиб келишганида менинг соғ жойим қолмаганди. Кўпни кўрган, кекса ҳамшира мени кийинтирётиб кўзларидан ёш чиқиб кетди... Қадимда подшоаларнинг жаллоди бўлар эди. Ҳозир терговчиларнинг шахсий жаллоди бор. Шулардан бири юқорида айтганим Карташьянга тенг келадигани бўлмаса керак. Сўроқ пайтида у ҳамisha юзга туппиради, бошингиздан шама қуяди, ҳақорат, сўқишлар эса одатий. Бир кун бошимдан бир тутам сочимни юлиб олганди. Шикоят ёзиш бекфойда, чунки у қайтиб Гдлян ва Ивановларнинг қўлига тушарди. Ана шундан кейин ҳар бир сўзингизга биттадан, гоҳида иккитадан мушт тушади. Бундай азоб-уқубатларга бардош беролмаган Бекназаров жонига қасд қилди, Холиқулов томирини кесди, Карташьяннинг калтакларига дош беролмай Авазмуродов ўзини ўлдирмоқчи бўлган.

Ташкентда ҳам, Москвада ҳам сўроқ усуллари бир «тартиб»да олиб борилди. СССР ДХК ининг зиндониди ҳам [36-камера] мен ўғри, каллаке-сарлар билан ётдим. Бу безорилар терговдан олдин ҳам, кейин ҳам дўппослайверади. Ҳозир мен қамоқхонадаман, ўрнимдан туролмайдиган аҳволдаман. Хат, шикоят чиқариб бўлмайди. Ушбу аризам шояд етиб борса. Мен ҳаётдан умидимни узган одамман. Лекин кўзим ёруғ экан, номимни поклаб кетишим керак, оилам, бола-чақам мен учун виждон азобида қийналиб юришмасин. Бундан ҳам муҳими, одамлар огоҳ бўлинг — бериячилар ҳали ҳам бор, гдлянлар, ивановлар ҳаёт экан, қанчадан-қанча пок одамларнинг покиза номи булганиши мумкин! Яна бир бор огоҳ бўлинг!

Хўжа Аҳрор Балли

Маданий бойликларимиз сарҳадлари ниҳоятда кенг, бу хазина дурри-жавоҳирларга шу қадар мўлки, биз унинг олдида Кўҳикоф ғорига кириб қолгандек гаранг бўлиб турибмиз. Халқ назаридан яшириб қўйилган жавоҳирлардан бири — Хўжа Аҳрордир. Шу кунга қадар бу жавоҳир шарқшунос олимларнинг ғаладонларида чанг босиб ётди, гоҳ-гоҳ унга қараб ҳам қўйишди, лекин ҳақиқий баҳосига эга бўлолмади. Охири марта бу нарса 1985 йили юз берди. Бордию худо инсоф бериб Ватанимизни қайта қуриш кераклигини ёдга солмаса, уни буткул улоқтириб юборишлари ҳам ҳеч гап эмас эди. Эътиборингизга 1985 йили Москвада нашр этилган тўпламдан жой олган, лекин ҳамон турғунлик нафаси уфуриб турган кучларни ўзаро қарама-қарши қўйиш услубидан воз кечилмаган, фақат оврупоча ўлчов бирликлари билан ўлчанган кичик бир тадқиқотни қаламқаш Оқилхон Одилхон таржимасида ҳавола этаётибмиз. Уни шарқшунос А. Болдирев ёзган. Хўжа Аҳрорнинг ватандошлари ҳамон «у ростдан ҳам қимматбаҳомикан, бордию оддий тош бўлса у билан яна ўзимни тушириб қолишмасмикан?» — деб туришибди чоғи. Ойномамиз эса «ҳечдан кўра кеч» қабилида иш кўрди.

Хўжа Аҳрорнинг ҳаёти ва фаолияти совет шарқшунос олимлари диққатини анчадан бери ўзига тортиб келади. У ҳақда дастлабки илмий хабарларни етказган В. Вяткин, Н. Маллицкий ва Н. Веселовскийлар келгусида В. Бартольднинг янада чуқурроқ тадқиқотлар олиб боришига йўл очиб беришганди.

Хўжа Аҳрор фаолиятига унинг қўлёзма асарлари ва ўрта аср манбалари асосида дастлабки баҳо берган олим В. Вяткиндир. Унинг бундан 80 йиллар аввал ёзиб қолдирган қайдларига кўра: «Хўжа Аҳрорнинг давлат арбоби сифатидаги хизматлари шундаки, узоқ йиллар мобайнида у Амударёнинг бериги соҳилидаги ҳокимларга жуда катта таъсирини ўтказиб, ўзаро нифоқ ва урушларни бартараф этган, бунинг учун бор кучини сарфлаган. Ваҳоланки, бу ҳокимларнинг қиличи доимо қайроғлик турарди. Хўжа Аҳрор Самарқанд, Тошкент ва Фарғонада сойишталик ҳукм суриши учун сулҳ тузилиши зарур жойда ҳолисанлилло пайдо бўлган. Умуман, шунини айтиш кераки, салтанатдаги фавқулодда мавқеидан фойдаланиб, у ўз иродасини эдолатнинг тантана қилмоғи учун қаратарди». Н. Маллицкий эса Хўжа Аҳрорнинг тежурийларга «жуда катта ва нажотбахш таъсирини» «Рус митрополитининг удель князликлари давридаги аҳамияти» билан тенглаштириш мумкин, дейди.

Хўжа Аҳрорга нисбатан дастлабки танқидий ёндошув В. Бартольднинг «Улуғбек ва унинг даври» асарини тайёрлаш замирида юзага келди. У туркистонлик рус шарқшунослари нздан борди ва айниқса Н. Веселовс-

кий тадқиқотлари билан қизиқди. В. Бартольд Хўжа Аҳрорнинг ва умуман нақшбандийлик тариқатининг турк-мўғул зодагонлари талонларидан ва ваҳшённа зулмидан «халқ оммаси манфаатларининг муҳофазаси» йўлидаги хизматларини тан олиш кераклигини тўғри тушунди. Лекин В. Бартольднинг фикрича, «қишлоқ шайхи» Хўжа Аҳрорнинг зафари, бу Улуғбек даврининг юксак шаҳар маданияти устидан тўпориликнинг ғалаба қилишини билдирар эди.

Хўжа Аҳрорнинг Бартольд таклиф этган иккиланма баҳоси «Улуғбек ва унинг даври» асарининг кейинги нашри муқаддимасида танқид остига олинди. Бу ўринда муқаддима муаллифи Хўжа Аҳрор фаолиятининг салбий жиҳатларини тўла қўллаб-қувватлагани ҳолда унинг ва нақшбандийлик ҳаракатининг ушбу курашда, ҳеч шубҳасиз халқ оммасининг меҳри Хўжа Аҳрор томонида бўлган, деганида Бартольд хатога йўл қўйди, деб койинади ва «Хўжа Аҳрор ўз давлати ва тутган мавқеидан халқ манфаати учун фойдаланишга ҳаракат қилгани» тан олмайди.

Ана шу нуқтаи назарнинг ўзи мустақил бўлмай, совет тарихчилари П. Иванов ва А. Якубовскийларнинг Бартольдга нисбатан танқидий қарашларини, айниқса унинг Хўжа Аҳрорни халқ ҳимоячиси сифатида тасвирлашига қаршиликларини акс эттирарди. Зеро, 30-йилларнинг охирида булар устивор қарашлар бўлиб қолганди. Масалан, Иванов Хўжа Аҳрорни қисқача «йирик феодал ва реакцион сиёсий арбоб» деб чекланса, Якубовский «хўжа Аҳрорнинг халқпарварлик ҳам-

да камбағалларга шафқат ниқоби остида ноҳақ эзилганлар олдида кўз-кўз учун қилинган ҳомийлиги сиймосида Урта Осиё тарихида ҳали бўлмаган чинакам манфаатпараст, жуда йирик бой ва катта ер эгаси, ваҳший эксплуататор яширинганди», деб жар солади. Якубовский бошқа бир ишида уни «Урта Осиё маданий ҳаётида ўта бир аянчли роль ўйнаган реакцион дарвешликнинг энг реакцион вакилларидан» деб атайди.

Улуғ ўзбек шоири Алишер Навоийнинг 500 йиллик тўйига бағишлаб чиқарилган бир тўпламда эса ўзбек тарихчилари Яҳё Ғуломов ва Рашид Набиевлар Хўжа Аҳрорга янада ҳис-туйғуларга тўлиб баҳо беришди. Тожик олимлари А. Мирзоев ва М. Ражабовлар ҳам уларнинг фикрига қўшилишди. Масалан, А. Мирзоев Хўжа Аҳрорни «Улуғбек давридаги илмий ютуқларни барбод қилувчиларнинг ташаббускорларидан бири» ҳамда «носуюфий санъат ва тилшуносликнинг душмани» деб атайди. Абдурахмон Жомий асарларини таҳлил этар экан, шарқшунос И. Брагинский ҳам унга нисбатан «жаҳолатпараст ва тамаъгир, XV аср Урта Осиёсидаги энг аянчли шахс» деб қарайди.

Хўжа Аҳрор фаолиятини тадқиқ этишда шарқшунос олима О. Д. Чеховичнинг ҳиссаси бирмунча катта. У Хўжа Аҳрор даврига тегишли бир қанча ҳужжатларни ҳам эълон қилган. Лекин олиманинг хулосаси қатъий: «Хўжа Аҳрор — йирик мулкдор ва тараққийётнинг асл душмани, эзувчи сифатли вакилларининг кўриниб турган кўмакчиси, феодал ҳокимларнинг меҳнаткашларни эзish ва улар ҳаракатини бостиришда ҳамкорлик қилган шахс».

Номлари тилга олинган олимлардан фақат В. Вяткин, Р. Набиев ва О. Чеховичлар (қисман П. Иванов ҳам) ўз фикр-мулоҳазаларини асослашда асл манбалар, ҳужжатлар ва қўлёзма асарлардан фойдаланганлар. Қолган муаллифлар эса ўзгаларнинг фикрини қайтариш билан совет фанида анъана бўлиб қолган руҳда Хўжа Аҳрор ва нақшбандийлик ҳаракатини ялписига, алмо турли мақомда танқид қилаверишди.

Албатта, барча мутахассислар ҳам бундай қотиб қолган нуқтаи назарга сўзсиз қўшилаверганлари йўқ. Дастлабки шубҳалар Е. Бертельс томонидан ўша 1948 йили чоп этилган «Буюк ўзбек шоири» тўпламда билдирилганди. Чунинчи, Яҳё Ғуломовнинг мақоласи тўғрисида у шундай ёзади: «16-саҳифада муаллиф нақшбандий дарвешларини фан ва маданиятнинг

ниҳоятда ҳасадгўй муҳолифлари деб атайди. Мазкур умумлашма таърифни тўғри деб айтиш ниҳоятда мушкул... Бу ўринда ўша давр маданиятининг тараққийпарвар икки вакили — Жомий ва Навоий худди шу уюшмага мансуб бўлганликларини ёдда тутиш керак. Улар тараққиёт душмани бўлган шундай бир уюшмани ўзларига муносиб билишларига ишониб бўладими! Муқаррарки, XV аср илғор кишилари кўзи ўнгидан нақшбандийлик, ҳозирги баъзи бир тарихчилар таъкидлаганларидек, ваҳимали туюлмаган. Бертельс замонавий тарихчиларнинг бетайин хулосалари ҳақида ҳам тўхталади. Зеро, Алишер Навоий тамға ҳақида салбий фикр билдирса, «бу унинг катта хизматидир», деб баҳолагани ҳолда Хўжа Аҳрорнинг амалда тамғанинг бекор қилишига эришиши «фуқарога ғам-хўрлигини кўрсатиб қўйиш учун қилинган гўзал бир ҳаракат», деб баҳоланади.

Мана бошқа бир мисол. Бертельс айтмиш, бу ҳаракатми, йўқми халқ подшо солиқларидан халос қилингани ҳақиқат-ку! Қолаверса, Навоий ҳам, Жомий ҳам Хўжа Аҳрорни ҳурмат қилишган. Уларнинг мамлакатни бошқариш ҳақидаги қарашлари ҳам кўп ўринларда яқин келади.

Бертельснинг ушбу сўзларини уққан, унга қулоқ тутган ягона олим, «Навоий ва Жомий» мажмуасининг муаллифи Эргаш Рустамов бўлди. Унинг таъкидлашича, Бертельс нақшбандийлик тариқати ва Хўжа Аҳрор шахсиятига нисбатан тарихий тўғри баҳо беришга даъват этади.

Менимча, нақшбандийликнинг йирик намояндаси Хўжа Аҳрорнинг ижтимоий тутган ўрни хусусидаги масалани, шу кунгача анъана бўлиб келганидек, нақшбандийлик тариқати суфийликнинг алоҳида йўналиши сифатидаги ижтимоий ўрнидан айрича, муайян қобилда ҳал этиб бўлмайди. Ҳозирги фан тараққиёти суфийликнинг ижтимоий аҳамияти тўғрисида яхлит тасаввурга эга бўлиш ва уни ҳолис баҳолаш имконини беради. Зеро, ўша 30-йиллардаёқ А. Якубовский шундай ҳаракатга қўл урган. Таассуфки, у суфийлик ҳақида умумий тўғри хулосага эга бўлгани ҳолда, негадир нақшбандийлик тариқатини реакцион деб атайди.

Ваҳоланки, бизнинг нақшбандийлик ҳақидаги тасаввуримиз унинг худди ана шу хулосаси мутлақо асоссиз эканлигини кўрсатади. Чунки нақшбандийлик ўз даврида изчил йўлдан борган ақидашунослар танқидига сазовор бўлган, бидъат сифатида инкор этилган, «худо билан табиатни бир» деб тан олувчи оқимдир.

Ибн ал-Арабий яратган бу таълимотни Абдурахмон Жомий ўта яхши эгаллаган ва шарҳлаб берган. Қолаверса, нақшбандийлик тариқати суфийлик тарихида биринчи бўлиб, уни таркидунёчлик анъанасидан халос этиб, мусулмонларни фаол ҳаётга, ҳақ

йўлида самарали меҳнатга чорлади. Шу туйғайли у деҳқонлар, ҳунармандлар, савдогарлар, яъни чинакам халқ ҳаракатига айланди. Унинг шиори «даст ба қору дил ба ёр» эди, яъни қўл — меҳнат билан, дил — худо билан.

Бартольднинг фикрича, Хўжа Аҳрор раҳнамолигидаги бу ҳаракат, муайян даражада ўз даврининг ҳокимлари — темурийзода султонларнинг иттифоқчиси бўлган ақидапараст давлатманд уламоларга қарама-қарши турган катта куч эди.

Кўриниб турибдики, нақшбандийлик ҳали фан олдидаги ечилмаган муаммодир. Шу бондан ҳам Хўжа Аҳрор шахсияти ва фаолиятига тайинли баҳо бериш учун ҳам анча вақт, илмий изчилик талаб этилади.

Бизнингча, XI—XII асрларда Эрон ва қисман Хуросонда вужудга келган исмоиллийлар ҳаракати, XI аср Хуросон суфийлиги, XIII аср Рум суфийлиги ва ниҳоят Урта Осиё суфийлик ҳаракатини [нақшбандийликка қадар кубравия ва Сайфиддин Бухорий таълимоти, Баҳоваддиндан бошлаб эса нақшбандийлик ҳаракати] ягона тарихий жараён сифатида баҳолаб, уни «феодализмга қарши инқилобий ҳаракат» (Ф. Энгельс), деб қаралмоғи керак.

Агарда исмоиллийлар ҳаракати зиммасига жиҳод урушлари олиб бориш тушган бўлса, Рум ва Хуросон суфийлигида бидъат ҳукмронлик қилди. Хўжа Аҳрор ҳомийлигидаги нақшбандийлик ҳаракати эса тасаввуф (мистика)дан иборат бўлиб қолди.

Нақшбандийликнинг ўта кучли феодал ҳокимият, асосан темурий ҳукмдорларнинг истибдодидан халқни муҳофаза этувчи қалқон бўлиб хизмат қилганини қуйидаги мисолда кўриш мумкин. Олима О. Д. Чехович нашр эттирган XV аср ҳужжатларидан шу нарса аён бўладики, ер ва мулкнинг «сотувчи» кишилар уни Хўжа Аҳрорга хатлатиб бериши маросими гувоҳлар олдида ўтказилган. Вақфга ўтказилган бу ер ва мулк аввалги эгасининг қўлида қолаверган.

Шу ўринда Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийдек халқпарвар, ватанпарвар зотларнинг Хўжа Аҳрорга қадрдон кишилар бўлганини эслашимиз фойдадан ҳоли эмас.

Ҳижрий 865 (мелодий 1460) йилда Хўжа Аҳрор Ҳиротга ўзининг буюк мақсади — Чингизхон давридан бери шоҳдан-шоҳга ўтиб келаётган удум — тамға ва ёрғун бекор қилиш учун келади. У бу ерда 18 кун бўлади ва нақшбандийликка содиқ кишилар билан танишади. Жомий ҳам Хўжа Аҳрорга меҳр қўяди. Шундан кейин улар яна 1465 йили Самарқандга, 1467 йили Марвада, 1476 йили Самарқанд ва Андижонда бирга бўлишади.

Абдурахмон Жомий 1481 йили «Тухфат ул-Аҳрор» дostonини бутунлай Хўжа Аҳрорга бағишлайди. Бундан қатъи назар Жомийнинг «Силсала ул-заҳоб», «Юсуф ва Зулайҳо»,

«Хираднома» дostonларининг муқаддималарида ўнлаб байтларда Хўжа Аҳрор ва унинг қилган хайрли ишлари, ҳаракатлари таъриф у тавсиф этилади. Шоир ўз даври анъаналарига кўра, Хўжа Аҳрорнинг вафотида тарих ёзади ва марсия бағишлайди.

Умуман, Абдурахмон Жомий ушбу асарларида Хўжа Аҳрорнинг қатор хислат ва фазилатларини тилга олади: — Камбағалларга меҳр-шафқатлик, суфийна фақирлик, яъни мавжуд жуда катта мулк, бойликка нисбатан бепарволик;

— Мактублари орқали сиёсий, ҳужали ва руҳий таъсирини ўтказиш мақсадида фойдаланиш;

— Суфийлик амалиётида биринчи марта деҳқончилик билан боғлиқ вақф мулкчилиги фаолияти;

— Чингизхон давридан бери қонуний кучини сақлаб келаётган оддий халққа зулм, ситам келтирган тамға ва ёрғун бекор қилишдаги буюк арбобларга хос қудрати.

Абдурахмон Жомий йўлини тутган Алишер Навоий «Нафохат ул-унс» мажмуасининг туркий тилдаги талқинини яратади ва унга «Насоим ул-муҳаббат мин шамоим ал-футувват» деб ном қўяди. Алишер Навоий бу асарда ёзишича, Хўжа Аҳрорнинг таъсири нафақат Мовароуннаҳр, балки Рум, Хуросон, Эрон, Озарбайжон, Миср, Хитой ва Ҳиндистонга қадар етиб борганини тасвирлайди. Бу юртдаги ҳокимлар, улў олим ва мутафаккирлар уни ўзларининг пири деб билганлар. Хўжа Аҳрорнинг хатлари жуда катта таъсир кучига эга бўлган ва у бу мактубларни жамлаб бир китоб қилган.

Буюк аллома ва туркигўй шоир Заҳриддин Муҳаммад Бобурнинг отаси, Фарғона ҳокими Умаршайх Мирзо ҳам ўзини Хўжа Аҳрорнинг муриди деб ҳисоблаб, у билан кўп суҳбатлашган. Кейинчалик Бобур Хўжа Аҳрорнинг «Рисолаи Волидия» асарини туркий тилга ўгиради. [Бу таржима академик А. Самойлович 1917 йили Петроградда нашр этган Бобурнинг шеърлар тўпламидан жой олган]. «Рисолаи Волидия»нинг араб тилидаги асл нусхаси эса Тошкент, Душанбе ва Ленинград илмий муассасалари фондида сақланмоқда.

Хўжа Аҳрор яна «Рисолаи Хаураия» ҳамда «Фақарат ул-орифин» асарларининг ҳам муаллифидир.

Афсуски, Хўжа Аҳрорнинг танқидчилари унга баҳо бераётганларида мазкур асарларини ҳам, унинг мактубларини ҳам кўздан кечирмаганлар ва бу хусусда лом-мим демайдилар.

Хўжа Аҳрорнинг ҳар учала асарини кўздан кечирар эканмиз, улар ўз даврининг юксак талаби даражасида, адабий-илмий тилда ниҳоятда равон ёзилгани, бу муаллифнинг араб тилини пухта эгаллаганидан дарак беради.

Ушбу асарлар маълум маънода Хўжа Яҳё учун ҳадя бўлиб, у ўз фарзандининг ниҳоятда билимдон ва замона-
Давоми 30-бетда.

НОҲАҚЛИК ҚУРБОНИ

Шаҳримизнинг фозил қарияларидан Олимжон Саркоров 1918 йили ўзи кўрган куйидаги ҳодисани менга айтиб берган эди (бу одам Ҳ. Ниёзийдан 6 ёш катта бўлиб, 1970 йили 81 ёшида вафот қилди). Бир куни кўчадан ўтиб кетишаётганида Ҳусанхон болохондан уларни кўриб қолиб, чойга таклиф қилган. Хужрага киришса, у хонтахта устида бир қават қоғозга зулукни ёриб ва икки томонига игналар билан қадаб кўйиб, заррабин орқали унинг ички тузилишини текшириб, ёзаётган экан.

Ҳусанхон Ниёзий мадрасада таҳсил кўрган чоғлариданоқ рус тилини ҳам ўрганишга киришган. 20 ёшидаёқ мукамал эгаллаган араб, форс, турк, татар тиллари қаторида рус тилини ҳам анча яхши ўрганиб олган. Ўзининг ёзишчи, 1916 йилдан бошлаб рус тилидаги илмий асарларни ҳам мутолаа қилишга киришган. «Русча дарсликлардан фойдаланишимга юқоридаги мазкур (татарча, туркча — С. Ж.) китоблардан олган маълумотларим ёрдам қилди», деб ёзади у.

Ҳусанхон Ниёзий ҳақида сўз юритар эканмиз, унинг ҳаёт йўли анча мураккаб кечганини таъкидламоқ зарурдир. Ниёзий 1917 йилдан мустақил яшаб, муаллимлик қила бошлади. Тарихдан маълумки, 1917—1923 йиллари ўлкамиз анча нотинч эди. Инқилобдан сўнг янги тузум, янгича ҳаёт осонгина бошлангани йўқ. Шунга қарамай, Ҳусанхон Ниёзий ҳеч қаёққа оғишмади. Шу йиллар ичида Андижонда янги очилган мактабларда, қисқа муддатли таълим курсларидан асосан физика ва табиёт фанларидан муаллимлик қилди.

1923 йил Ҳусанхоннинг ҳаётида бурилиш юз берди дейиш мумкин: у «тошкентлик» бўлиб қолди. Баъзан ҳаётдаги тасодифлар ҳам киши тақдирини ўзгартириб юборар экан. Ниёзийнинг ҳаётида ҳам шундай тасодиф юз берди. 1922 йили Тошкентда унинг «Ҳикмат ва кимё» номли бошланғич таълим дарслиги чиққан эди. Шу муносабат билан 1923 йил баҳор ойларида Ниёзий ва отаси Тошкентга меҳмонга боришади. 2—3 кундан сўнг катта ҳайит байрами бошланиб, Хадра майдонида бўлган гавжум сайл вақтида Ҳусанхон ёғоч паррак ва қалин қоғоздан самолёт ясаб, маҳсус батарея қадалган ҳолда ҳавода учиради. Бундан ёшлар ҳайратга тушган, ақллилар унинг ижодкорига қойил қолган, аммо баъзи ғаламис муллалар бу йигит фойибга чанг солди, деб чақимчилик қилишган. Иғво билан миршабга тутдириб уни қаматишган ҳам.

Ҳусанхонга нима тўхмат қилганлари номаълум. Уша йиллардаги ёш Совет ҳокимиятининг айрим вакиллари вақтинча бўлса ҳам диний мутаассиблар

(Боши 5-сонда)

иғвосига учиб, Ниёзийдан шаҳардан чиқиб кетмаслик ҳақида тилхат олишган ва сўнгра овоз қилишган. Шу сабаб бўлди-ю Ҳусанхон Ниёзий Тошкентда қолиб кетди.

1923 йил кузидан муаллимлик ишини давом эттирди. Бироқ унинг қобилияти шаҳар толиби илмларига тезда маълум бўлди. Келгуси йил январь ойидан Туркистон (Ўрта Осиё) давлат дорилфунуни қошидаги Марказий табиат лабораториясининг физика кабинетида илмий раҳбарлик лавозимига тайинланди. Кейинчалик ушбу лаборатория Тошкентнинг эски шаҳар қисмига кўчирилиб, ҳозирги Табиат музейига кўшилиб кетган эди (Ҳ. Ниёзий Табиат музейининг физика кабинети муdiri бўлди). Ҳусанхон ушбу лавозимда 1933 йилгача ишлади ва бу орада Ўрта Осиё давлат дорилфунунида физика фанининг айрим курсларидан дарс ҳам бериб турди.

Шунингдек, ўзининг ёзишчи, Тошкентдаги айрим билим юртлари ва техникумларда ҳам асосан физика ва химия фанларидан дарс берган.

Ҳусанхон Ниёзий Андижонга 1934 йил октябрь ойида қайтиб келди ҳамда Ворошилов номи ишчилар факультетига ўқитувчи бўлиб тайинланди. Аммо ўз она шаҳрида фақат уч йил ишлаш насиб қилди, холос: мамлакат бўйлаб алғов-далғов бошланиб кетди, ғалаба қилган янги социалистик тузумимиз шароитида халқимизга зиё тарқатаётган маҳаллий фозил кишиларимизга «халқ душмани» деган тавқи ланъат осила бошланди.

Бу шиддатли гирдоб Ҳусанхон Ниёзийни ҳам ўз домига тортди. 1937 йил куз ойлари охири бўлса керак, домла Ниёзий дарсдан чарчаб келиб уйда эндигина ёнбошлаб чой хўплаётганида эшик тақиллаб қолди. Эшикни очганида мулоим табиатли икки киши кириб: «Мулла ака, фалон идорада бир масалани ечолмай сизни кутишмоқда, яна олиб келиб кўямиз» дейишди-ю, бирга олиб кетишди (ўша йиллари қамоққа олишнинг ана шундай қонунсиз усули кенг тарқалган эди).

Бошқа қамалганлар қатори Ҳусанхон Ниёзий ҳам шу бўйи бедарак кетди.

ОЛИМНИНГ ИЛМИЙ ФАОЛИЯТИ

Ҳусанхоннинг илмий фаолияти 1916 йилда бошланган эди. У Қозон, Қрим, Оренбург ва Стамбулда нашр қилинадиган илмий журнал ва китобларни туну кун мутолаа қиларди. Узлаштирган назарий билимларини эса, доимо тажрибадан синаб кўрар эди. «Назарийёт билангина қаноатланмай, — деб

ёзгани у, — кўлимдан келган қадар арзон буюмлардан тажриба асбоблари ясар ва турли тажрибалар ўтказар эдим». Ҳусанхон Ниёзий, ўзи ҳам эътироф қилиб ёзганидек, кўпроқ физиканинг электр соҳаси билан қизиққан.

«Сирка, мис ва рух пластинкаларидан гальваний батареялар ясаб, унинг билан электр қўнғироқларни ишлатар, кичик электр лампаларни ёндирар эдим», деб ёзади у. Андижонлик кўплаб қариялар билан Ҳусанхон Ниёзий ҳақида суҳбатлашганимизда у «алланималардан электр токи чиқаргани, электр чироғи ёндиргани, бу ишлари билан ҳаммани ҳайратда қолдиргани» тўғрисида ҳикоя қилишарди. У оҳанраболардан кичкина электр моторлар ясаб ва ҳамманинг кузатишида уни ҳаракатлантирар эди.

Ёзувчи Комил Яшин ҳузурида бўлиб, Ҳусанхон Ниёзий ҳақида суҳбатлашганимизда у киши Ниёзийнинг илмий фаолиятдан баъзи хотираларини мамнуният билан ҳикоя қилиб берар экан, куйидагиларга эътиборимни тортди.

Ҳ. Ниёзийнинг барча тенгдошлари асосан адабиёт, фалсафа, умуман Шарққа хос анъанавий инсоний фанларга қизиқгани ҳолда у табиий фанларга ружу қилди. 20-йиллар бошидаёқ Ҳусанхон Менделеев жадвалини ёд олган эди. Доимо «моддион-маънавион» (яъни, дунё аввали моддий, сўнг маънавий) деб юрарди. Уша вақтда бундай дейиш катта жасорат эди, дейди К. Яшин. Унинг таъкидлашчи, Ҳ. Ниёзий Андижон ёшлари орасида биринчи марта «ер юмалоқ» деган киши, ўз қўли билан дунё харитасини чизган ва глобус ясаган. У айрим кимёвий атамалар маҳаллий ёшларга тушунарли бўлиши учун ўзича ҳар хил иборалар ўйлаб топарди.

Чунончи, кислородни «муаллидил хумуза» деб ёнига эса «соф ҳаво»; водородни «муаллидил моъа» деб ёнига «сув туғдиргич» деб ёзиб кўярди. Атмосферани эса «ҳавои насимий» деб тушунтирарди. Шу асосда кейинча Ниёзий русча-ўзбекча физика атамалари луғатини тузиб нашр қилдирган.

Ниёзий янги очилган ўзбек совет мактаблари учун Туркистон вилоятида биринчи бўлиб «Ҳикмат ва кимё» номли дарслик яратди ва Туркистон давлат нашриётида 1922 йили чоп эттирди. Муаллиф ўз дарслигида кўплаб физика ва кимё қонунларини ўқувчиларга гоёта тушунарли тарзда баён қилади, кундалик ҳаётда содир бўлаётган табиий ҳодисалар мисолида исботлайди ва ишлаб чиқаришга татбиқи ҳақида ёзади.

Ҳ. Ниёзий дарслигида кўпроқ суюқликлар, статика, атмосфера, турли

газлар, ёруғлик, товуш, иссиқлик, электр, энергия ва бошқа ҳодисалар ҳақида бошланғич маълумотлар берилган. Табиийки, бу ишларга физика ва кимё фанларининг бугунги тараққиёт даражасида туриб баҳо бериш — қисқа илмий фаолиятини табиий фанларни ўқитишга ва ривожлантиришга, шунингдек, ўзбек совет маориф системасини ўзига хос назарий-методик қўлланмалар билан таъминлашга сарфлаган дастлабки олим-педагогларимизнинг фаолиятини менсимаслик бўлур эди. Унинг бу дарслиги совет мактабида физика ва кимё фанларини ўзбек тилида ўқитишдаги дастлабки қадамдир. Дастлабки қадам эса, доимо, янгилик кашф этиш учун зарур бўлган инқилобий жасорат билан боғлиқ.

Сўзбошида таъкидланишича, дарсликдан ўрин олган материаллар Андижонда очилган муаллимлар тайёрлаш курсида икки йил ўқилган, жузъий камчиликлари тузатилиб, сўнг нашрга берилган. Дарслик сўнггида физика ва кимёга доир 60 та атаманинг русча-ўзбекча лугати тузилган.

Хусанхон Ниёзий Тошкентда ишлаб юрган йиллари айниқса физика фанига кўпроқ қизиқди, ўзбек мактаблари учун ўша даврда хусусан физика, математикадан ўқув қўлланмаларининг йўқлиги сезилмоқда эди. И. Косоноговнинг «Физикадан бошланғич мусоҳабалар» қўлланмаси Гийёс Жалололий томонидан ўзбек тилига таржима қилиниб, Хусанхон Ниёзий таҳрири остида 1927 йили икки қисмга бўлиб чоп этилди. Унда ўзбекча физикавий атамаларнинг адабий таржимасига катта эътибор берилди.

Шу жиҳатдан қўлланма физика фанига доир ўзбекча атамаларнинг бойишида маълум босқич бўлди дейиш мумкин. Кейинчалик Хусанхон Ниёзий бу атамаларни такомиллаштириш ва тартибга солиш билан шугулланади. Натижада у «Русча-ўзбекча физика терминлари» номли китоб тайёрлашга муваффақ бўлдики, бу лугат 1931 йили босилиб чиқди. Унда 1100 дан ортиқ физика атамаларининг ўзбекча изоҳи

берилган. Бизнингча, олимнинг бу китоби ўзбек адабий тили тараққиётида, айниқса ўзбекча атамалар ривожига муҳим ўрин эгаллайди. Табиий фанлар атамаси билан шугулланувчи тилшуносларимиз Ниёзий лугатларининг илмий аҳамиятига эътибор берсалар маъқул бўларди.

Булардан ташқари, Ниёзий махсус «Кимё дарслиги» ҳам ёзган ва 1926 йили нашр эттирган (ҳозирча топилмади). Рус тилидан кимё дарслиги таржима қилиниб, 1929 йили унинг таҳрири остида босилган.

Ниёзий Тошкентда ишлаган йиллари, ўзининг ёзишича, «Тупроқ ва ўғит» номли китоб қўлёзмасини нашрга тайёрлаган, шунингдек, алоҳида «Физика лугати» туза бошлаган. Бироқ бу асарлар тақдири ҳамон номаълум.

1934 йили Ниёзий оиласи билан Андижонга кўчиб келиб, яна муаллимлик қила бошлади. Аммо шу билан бирга ўзининг қизиққан фани — физика билан муттасил шугулланиб, радиоактив моддалар тўғрисида махсус асар ёзди. Асар қўлёзмаси қўлимиздалигидан фойдаланиб, у ҳақда батафсилроқ тўхталамиз.

Асар 1936—1937 йиллари Андижонда лотин алифбосида ёзилган бўлиб, оддий дафтарда 110 саҳифадан иборат. Унинг мундарижаси қуйидаги бўлимлардан ташкил топган.

Радий, унинг кимёвий бирикмалари, радийли минераллар, радий ва бирикмаларининг қўлланиши, атомлар ва ионлар, радиоактивлик ва радиоактив нурланиш, корпускуляр радиацияни кузатиш усуллари, радиоэлемент атомининг парчаланиб туриши, парчаланиш даври ва радиоэлементлар оиласи, радиоактив нурланишнинг турли таъсироти ва киши танасига таъсири, сув ва ҳаводаги эманацияни ўлчаш, изотопли элементлар, атом тузилиши — нейтрон ва позитрон. (Қўлёзма ни мутолаа қилишда бизга яқиндан ёрдам берган физика-математика фанлари номзоди Назар Маликжоновга салимий миннатдорчилик билдирамиз).

Қўлёзма уран металлининг кўзга кўринмас нур таратиб туриш хусусиятини XIX аср охирида Беккерел кашф қилгани баёнидан бошланиб, сўнг бу ҳодисага радиоактивлик номи берилиши, шунингдек, Пьер Кюри ва Мария Кюриларнинг фаолияти қисқача ёритилди.

Муаллиф уран моддаси топиладиган регионларни ҳисоблар экан, Қурама тоғларида ва Жанубий Қирғизистоннинг Аравон қишлоғи атрофида ҳам борлигини таъкидлаши диққатга сазовордир. Қўлёзманинг «Радийли минераллар» бўлимида радий олинган муҳим минерал бўлмиш уранит баёни берилиб, махсус жадвалда тоғ жинсларининг бир тоннасида қанча миллиграмм радий бўлиши кўрсатилган. Қўлёзманинг «Радий ва бирикмаларнинг қўлланиши» қисмида муаллифнинг радий бирикмалари қишлоқ хўжалигида фойда келтириши ҳақи-

даги фикри, бизнингча, муҳимдир. Муаллиф ёзади: «Радий ва радийли тузларнинг ажойиб хоссаларидан бири ўсимликнинг униш ва ўсишида бўлган таъсиридирки, радиоактив сув билан суғорилган экинлар тез етишиб мўл ҳосил берганлар».

Бизнингча, бу хулоса қишлоқ хўжалигимиз тараққиётида ўз аҳамиятини йўқотмаган.

Шу билан бирга Хусанхон Ниёзий ёзишича, агарда радиоактив бирикмалар сув ва тупроқда кўпайиб кетишига йўл қўйилса, ўсимликка ёмон таъсир қилади, ҳатто қуритиб қўяди. Уларнинг меъёрдан ортиқ қўлланиши ўсимлик ҳаёти учун энг зарур бўлган бактерияларни ва тупроқдаги бошқа фойдали микроорганизмларни йўқотиб юбориши мумкин.

Муаллифнинг бу фикри ҳам экологик муаммолар долзарблашиб бораётган бизнинг давримизда гоаят муҳимдир. Бу ерда олим ҳар бир аниқ масалада меъёрга эътибор берилишига диққатни жалб қилади ва радиоўғитдан фойдаланишда гоаятда эҳтиёткорлик зарур деб огоҳлантиради.

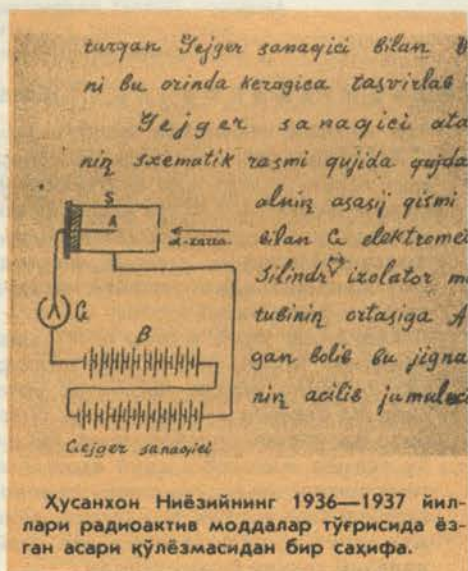
«Радиоактивлик ва радиоактив нурланиш» бўлимининг диққатга сазовор жойи шундаки, ҳозирги ўрта мактаб дарсликларидида худди шу мавзуларга нисбатан Ҳ. Ниёзий кенгроқ маълумот беради ва маълумотларини ҳаётга, маҳаллий шароитга қилади. Ер қуррасининг ёшини аниқлашда, геологик тадқиқотларда радиоактив усулнинг муҳимлигига диққатни жалб қилади. Ҳозир ҳатто археологик илмий тадқиқотларда энг қадимий моддий-маданий ёдгорликларнинг ёшини аниқлашда ҳам бу усул муваффақият билан қўлланоқда.

Радиоактив нурланишнинг киши танасига таъсири масаласида зиёнли таъсирдан огоҳлантирувчи сатрлар бор. Радиоактив модданинг ҳалок қилувчи дозаси «ўлим дозаси» дейилиб, бу лотинча атамада ҳам берилган.

Умуман, радиоактив нурларнинг инсон аъзосига таъсири жуда аниқ, содда тилда тушунарли қилиб ва тафсилоти билан берилганки, ҳозирги дарсликларимизга Ҳ. Ниёзийнинг бу мулоҳазаларини ўзгартирмай киритиш мумкин.

Изотопли элементлар ҳақида гап кетар экан, муаллиф «изотоп» атамасининг маъносини тушунтириб, юнонча «тенг ўринли» маъносидадир» деб беради ва изотопнинг Менделеев жадвалидаги ўрнини ва формула иборасини эринмай изоҳлайди.

Ниёзий ёзадики: «Бу материалларни мунтазам равишда ўрганиш натижасида физикада кенг уфқли янги бир соҳа — атом ўзаги (ядроси)нинг тузилишини ўрганиш соҳаси очилди». Муаллиф ўз қўлёзмасида атомнинг

ички (ядро) тузилишига доир фандаги сўнгги маълумотларга асосланган хулосасини бериш билан чегараланади.

Қўлёманинг ушбу сўнгги қисми ўқилганда шундай хулосага келиш мумкинки, муаллиф бу ерда атом ва ядро тузилишига, протон, нейтрон ва позитронлар, уларнинг заряди ва массаси нисбатига умуман тўхталиб ўтган ва атом ядроси ҳақидаги махсус илмий тадқиқоти натижаларини бошқа асарда бермоқчи бўлган. Эҳтимол, бу илмий тадқиқот давом этиши мумкин эди, бу ҳақда бир нарса дейиш қийин, чунки муаллифни ижодий изланиши авжи барқ урганда жувонмарг қилишди. Ҳа, юртимиз етилиб келаётган ажойиб физик олимдан эрта жудо бўлди.

Албатта, ҳозирги даврда атом ва ядро физикаси ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан беқиёс даражада тараққий топди. Бу жиҳатдан Ҳусанхон Ниёзий қўлёмасини замонамиз илмий адабиётига, балки, тенглаштирилмасми. Аммо радиоактив моддалардан тинчлик мақсадларида фойдаланиш бўйича муаллифнинг тавсиялари замонамиз талабига ҳамоҳанг ва умуман ҳаётий фактлар асосида қизиқарли ёзилган. Мутахассис дўстимизнинг каминага билдирган фикрига кўра, радиоактив моддаларнинг ҳам физик, ҳам кимёвий нуқтаи назардан тенг баён этилиши ҳаётий ва илмий маълумот олиш учун ўқувчида кўпроқ ва кенгроқ имконият туғдиради. Умуман, қўлёмза асар баён усулининг соддалиги, мавзулар тартиби, маълумотларга бойлиги, тил хусусияти жиҳатидан ҳам диққатга моликдир. Шунинг учун, бизнингча, агар қўлёмза ҳозирги алифбога ағдариб, мутахассис изоҳи ва таҳрири остида ўқувчиларга тақдим қилинса, фойдали иш бўларди.

Қўлёмза шу қадар синчковлик билан, пишиқ-пухта ёзилганки, биронта имло хато ёки ғализ жумла учрамайди. Уни ўқиган киши муаллифнинг ўзига нақадар талабчанлиги, илм-фанга ўта масъулият билан қўл урганлигига шохид бўлади.

Ниёзийнинг катта ўғли Козимхон Ниёзов (у киши 1988 йил март ойида 71 ёшида вафот этди) отасининг шах-

сий кутубхонаси ҳақида илтимосимизга биноан эсдаликларини ёзиб берган эди.

«Китоб тоқчаларимиз Брокгоуз ва Ефрон энциклопедик луғатининг 60 дан ортқ жилди, Петербургдаги «Просвещение» китоб нашрлари ширкати чоп этган ажойиб суратли китоблар билан тўла эди», деб эслайди Козимхон ака. Улар орасида А. Бремнинг 13 жилдли «Жизнь животных», уч жилдли «Жизнь растений» номли китоблари, «Народонаселение мира» каби ва инқилобдан илгари нашр этилган бошқа жуда кўплаб китоблар, бир қанча русча-лотинча, арабча, туркча луғатлар ҳамда «Гранат» энциклопедияси бор эди.

Октябрь инқилобига ва ундан кейин чоп этилган техникага доир китоблардан «Паровые котлы», «Паровые машины», «Двигатели внутреннего сгорания», «Металлургия», «Химические красители», табиатшуносликка доир китоблардан кўп жилдли «Человек и природа», Клод Бернарнинг «Физиология» номли асарининг туркча Истамбул босмаси, «Арз (Ер)нинг сирлари» номли китобнинг Боку нашри ва бошқа кўплаб асарларни эслайди Козимхон ака.

Академик А. Иоффенинг 1920 йилдан бошлаб нашр этилган физикага доир барча йирик асарлари, кимёга доир ва рус, араб, форс-тожик, татар, қримтатар, турк тилларидаги бир неча юзлаб китоблар, журналлар мавжуд эди. Улар орасида «Дарвинизм» номли катта китоб, Ф. Энгельснинг «Табиат диалектикаси», «Оила, хусусий мулк ва давлатнинг келиб чиқиши» каби, шунингдек «Диалектик материализм» номли асарларнинг русча нусхалари ҳам бор эди.

Адабий асарлардан Навоий, Лutfий, Сақокий, Бобур, Фурқат, Муқимий, Хислат каби шоирларнинг шеърӣ рисоалари алоҳида китоб жавонида сақланар эди. «Қиблагўҳимиз бу улуг зотларнинг лирик шеърларини жуда севар ва кўпчилигини ёддан билар эдилар», — деб эсларди Козимхон ака.

Одам қанчалик зиёли бўлса, ички дунёси шунча кенг, мушоҳада юрити-

ши ҳам шунча кучли бўлади. Ҳ. Ниёзий том маънодаги зиёли эди.

Козимхон Ниёзовнинг эслашича, Навоийнинг 500 йиллик тўйи комиссияси илтимосига биноан, Ҳусанхон Ниёзий буюк шоирнинг табиий фанларга муносабати ҳақида нутқ матнини тайёрлаган экан. Бироқ афсуслар бўлсинки, барча китоблар, қўлёмалар 1937 йили куздан бошланган офат ўтида ёниб кул бўлди. Араб алифбосида битилгани боис Истамбул, Қозон, Уфа, Оренбург, Қрим, Боку, Тошкент, Ҳиндистон шаҳарларида босилган барча илмий китоб, журналлар, муаллиф қўлёмалари, шунингдек 1917 йилгача инқилобий руҳда босилган рус тилидаги барча китоблар мусодара қилинди.

Биз Ниёзий уйдан мусодара қилинган китоблар, қўлёмаларнинг тақдир ҳақида Андижон вилояти Давлат хавфсизлиги қўмитасига мурожаат этдик. Жавобдан маълум бўлдики, 50-йилларгача ҳам жуда кўплаб арабча китоблар, дафтарлар сақланган. Бироқ 60-йиллар бошида қўмита оմборхонасига ўт кетиб, барча китоблар нобуд бўлган.

Шуни айтиш керакки, Ҳусанхон Ниёзий «Ризойи» тахаллуси билан шеърлар ҳам машқ қилган. Унинг ғазалларидан учтаси Р. Раҳмон томонидан «Гулистон» журналининг 1967 йил 9-сонига босилган. Бизнинг қўлимизда ҳозир олтига ғазали сақланмоқда.

Инсон хотираси ўтмиш ва ҳозирни бирлаштириб, воқеликнинг ҳақиқий даврини шакллантиради. Мана, мамлакатимиз ҳаётида буюк ўзгаришлар бошланди. Ватанимиз бўйлаб ошқоралик ва халқчиллаштириш шабадаси эсиб, қалбларга ором бағишламоқда. Ноҳаддан-ноҳақ қатли ом балосига учраганларнинг барчаси оқланиб, номлари абадийлаштирилмоқда.

Биобарин, халқ профессори Ҳусанхон Ниёзий туғилиб ўсган шаҳарда олим номини абадийлаштириш учун тадбир кўриладиган вақт ҳам келди.

Сайфиддин ЖАЛИЛОВ,
Андижон Давлат педагогика
институтининг доценти,
тарих фанлари номзоди.

Боши 27-бетда

сининг илғор намояндаларидан бўлиб етишишига ҳаракат қилган. Лекин Хўжа Яхё 1500 йили Шайбонийхон томонидан қатл этилади.

Хўжа Аҳрор халқни доимо эзгу ишларга бошлаган, унинг маблағи ҳисобига Кобул, Тошкент ва Самарқандда мадрасалар қурилган. Умуман, унинг ташаббуси билан жуда кўп матчлар солинган.

Шуни ҳам айтиш керакки, Хўжа Аҳрор аниқ фанларни рад этган. Бироқ, биз бу ўринда Абдурахмон Жомийдек улуг шоирнинг ҳам фалакиёт, бошқа аниқ фанлар, ҳатто Ибн Сино фалсафасини инкор этганини назарда тутмоғимиз керак бўлади.

В. Бартольднинг Мирзо Улуғбек қатлидан кейин юз берган маданий инқироз хусусидаги хулосасига эса аниқлик киритишга тўғри келади. Чунки XV асрнинг 50-йилларида Ишратхона [Ашоратхона] мақбараси қурилганини ҳам унутмаслик лозим. Улуғбекдан сўнг у қурдирган машҳур расадхона ишининг тўхтаб қолишини ҳам нақшбандийликка, қолаверса, Хўжа Аҳрор номига боғланишини ҳам тўғри деб бўлавермайди. Бу воқеа халқнинг стихияли равишда кўтарилиши бўлиши ҳам мумкин, уни Ф. Энгельс ибораси билан «ҳар қандай антифеодал халқ ҳаракатига хос бўлган соғлом вандализм» дейилади. Бундай ҳаракат тасодифий равишда маданий бойлик-

лар бадном этилишига олиб келди.

Шуни ҳам айтиш керакки, ўша даврдаги ғалати вазият Али Қўшчининг ўз оғласи билан 1470 йилга қадар ўз она юртида яшаб қолишига ҳамда йирик фалсафий асарини тугатиб, шахзода Абу Саидга тақдим этишига негадир ҳалақат бермаган.

Хўш энди, Хўжа Аҳрор буюк шахс сифатида халққа қандай наф келтирди! У аввало, майда хонликлар ўртасида юз бериши мумкин бўлган турли низо ва урушларни бартараф қилди. Бу эса юз минглаб оддий аҳолининг тинч яшаши, меҳнат қилиши, фаровон ҳаётини таъминлади. Қолаверса, Хўжа Аҳрор ўз нуфузи-эътиборидан фойдаланиб халқни бирлаштирди.

Машхур фазо тадқиқотчиси ва ракета-лар бўйича эксперт Константин Циолковский (1857—1935) ўша даврлардаёқ шундай деб ёзганди: «Бизнинг цивилизациямиз фазовий-ижтимоий муносабатларга ҳали тайёр эмас. Шу бонс ҳам Ердан ташқари цивилизацияларнинг вакиллари ўзлари ҳақида хабар беришмаётир. Ўзлари ўрни-тагида йўқ бўлганлари учун эмас, балки сайёрамиз аҳолиси мулоқотга ҳали тайёр эмаслиги учун шундай қилишяпти». Бошқа онгли мавжудотлардан маълумот олиш ва айниқса уларнинг бевосита кўриниши улкан ижтимоий зиддиятларга, ваҳимага олиб келиши, бинобарин, фойдасидан зарари кўпроқ бўлиши мумкин, деб ҳисоблаганди олим.

Шунингдек, Циолковский юқори даражада ривожланган цивилизациялар Ер аҳолисига яширинча таъсир ўтказаяпти ёки шунга уринаяпти деб фарз қилган ва буни текшириб кўриш керак деганди.

«Ўзига хос хусусиятлари бўйича ҳам, техник тараққиёти бўйича ҳам ерлик мавжудотларга нисбатан ривожланган бошқа мавжудотларни тасаввур қилишимиз қийин... — деб ёзади олим. — Шу бонс биз фикрий доирамиз азбаройи торлигидан

Фин уфологи Тапани Кунингас гуманоидлар билан ерликлар учрашувларини қуйидагича тасниф этган:

1) олис (ўнлаб метрдан кам бўлмаган) масофадаги заиф учрашув. Гуманоидлар билан кишилар бир-бирларини фақат кузатишадми, холос;

2) гуманоидлар билан кишилар бир-бирларига қўл силтайдиган ва ҳоказо имошора қиладиган фаол учрашув;

3) гуманоид билан одам жуда яқин масофада бир-бирининг юзига тикилиб турадиган бевосита учрашув;

4) нутқ ёки телепатик мулоқот иштирокдаги учрашув;

5) гуманоид билан одам бир-бирини кўриб турадиган, лекин ўзаро тегилмайдиган соф телепатик мулоқот;

6) радио ёки телевидение орқали учрашув. Гуманоидлар билан алоқанинг бу турига Боб Пинот жуда қизиқади;

7) учувчи ликопчага кириш ва ҳатто унда учин билан бирга кечадиган учрашув-мулоқот. Бу хил ҳодисалар Совет империяси давридан буён маълум.

Энди эса турли жойларда юз берган учрашувлар мобайнида гуманоидлар ерликларнинг хилма-хил саволларига берган

бирон-бир ҳимоя кийими ва нафас олиш қурилмаларисиз чиқишди. Улар аввалига кема атрофида сузиб юришди, кейин ундан узоқлашиб кетишди. Фазогирлар донг қотиб қолишганди.

Тўртинчи кун кулранг шарсимон объект — НУО узоқлаша бошлади ва охири кўринмай кетди.

Бу ҳодиса бошдан-оёқ суратга олинган бўлиб, яширин учрашув қатнашчиларига намойиш этилган...

1966 йил ноябрь ойининг бошларида АҚШнинг Огайо штатида НУО лар «босқини» пайтда бир кун эрталаб ишга шошилётган иккита эркак олдида сигарета шаклидаги, ёғду таратаётган жисм пайдо бўлган. Ундан бўйи 180 сантиметрча бўлган бир мавжудот чиқиб, машинага яқинлашган ва улардан телепатия ёрдамида ким эканликлари ва қаердан келаётганликларини сўраган. Бу саволлар гуманоидлар билан кўплаб сирли учрашувларда такрорланади, улар бизга ҳаммиша ўнсиз савол беришади: биз ўзи киммиз, қаердан келаямиз!

Ҳикоямиз ниҳоясида гуманоидлар билан Эстонияда юз берган учрашувини келтириб ўтамиз.

1950 (ёки 1949) йилининг ҳаво очиқ ёз кунларидан бирида Суура-Яани шаҳри яқинидаги Линдувере деган жойда 6 ёшли қизча қишлоқ ёнидаги безазорда самолётга ўхшаш бир нимани кўриб қолади. Бу нарса сизга шаклида бўлиб, узунлиги 6 метрга борарди. «Самолёт» атрофида пастбўйил, юзлари қизғиш тўрт нафар мавжудот куймаланиб юришар, кийимлари ярқирок яшил тусда, экан. Бошларида капюшонга ўхшаш бир нима бўлиб, кўзлари ҳаракатсиз эди. Мавжудотлардан бири кемани тақиллатган.

Қизча келгиндилар билан, чамаси, телепатия ёрдамида гаплашган. Кейин эса унда тўсатдан қўрқув уйғониб, уйига қочиб кетган.

Эртаси кун қизча «самолёт» жойида турибдими, йўқми деб яна келган. Кейинчалик эса у бошқа самолётларга қанотнинг нима қисми бор экан-а деб ҳайрон бўлиб юрган.

ЎЗГА ДУНЁ ОДАМЛАРИ

бошқа мавжудотлар Ерга ишларга ара-лашуви мумкинлигини ҳатто тахмин қилол-маймиз».

Қисқаси, К. Циолковскийни астросоциологининг асосчиси деб ҳисоблаш мумкин.

Ҳозирги вақтга келиб, дунё бўйича НУО — номаълум учувчи объектлар билан ўн минглаб учрашувлар юз бергани қайд этилган, айни вақтда гувоҳлар шунчаки айланиб юрган ёхуд тупроқ намунасини олаётган бағоят хилма-хил гуманоидларни — одамсифат мавжудотларни ҳам кўришган.

Гуманоидларнинг боши, иккита қўли, иккита оёғи бор. Бироқ, ҳар қалай, уларнинг барини инсон зоти деб бўлмайди, муайян қисми ё механик, ёхуд биологик темиртан бўлиши мумкин. Кейингилари робонидлар деб аталади.

Гуманоидлар билан учрашувларни бразилиялик уфолог (НУО лар тадқиқотчиси) Жарер У. Перейра мукамалроқ ўрганиб чиққан. У тадқиқотларида 1947—1969 йилларда рўй берган ва ўзаро ўхшаш 230 ҳодисани ўрганди. Лекин 1211, 1790, 1897, 1907, 1914, 1917, 1929 ва бошқа йилларда ҳам қайд этиб ўтишга арзиғули гаройиб ҳодисалар содир бўлган. Перейранинг тадқиқотларига кўра, гуманоидларнинг бўйи 70 сантиметрдан 4—5 метргача боради. Терисининг ранги ниҳоятда хилма-хил. Оқ, кулранг, кўк, яшил, қора ва ҳоказо тусдаги гуманоидларни кўришган. Қулоғи йўқ ва бир кўзли мавжудотларни ҳам учратишган. Кийим ўрнида улар говвонинг резина либосига ўхшаш кетувчи ва баданини сириб турувчи бир нимадан фойдаланишади. Мавжудотларнинг бошида баъзан шлёмга ўхшаш нарсани ҳам кўриш мумкин.

Авалги замонларда яшаб ўтган кишилар учун гуманоидлар оддий, табиий мавжудотлар эди — уларни осмон халқи деб ҳисоблашган. Осмон кишиларининг ерликларга яширин тарзда тез-тез кўриниб туришлари оддий ҳол деб билинган. Урта асрлар Франциясидаги ҳукмдорлар эса самовий воситаларда учиб келувчи осмон кишиларини жазолашга имкон берадиган қонунларни ишлаб чиқиш оқилона йўл деб ҳисоблашган.

ўзига хос жавоблардан айримларини келтириб ўтамиз.

«Қаердан келаяпсизлар!» — «Биз ҳамма ёқдан келаяпмиз».

«Худого ишонасизларми!» — «Йўқ! Биз Уининг борлигини биламиз».

«Ер юзидаги қайси дин яхши!» — «Ҳаммаси жуда жўн. Буддизм ҳар қалай, ҳақиқатга яқинроқ».

Совет фазогирларининг машқ дастури раҳбари Георгий Береговой Москвада, Давлат режа кўмитасининг биносига ўтган яширин учрашувда икки юзга яқин партия арбоблари, олимлар ва фазо тадқиқотчилари, шунингдек, НУО ларни ўрганувчи комиссия аъзолари ҳузурда қуйидаги воқеани ҳикоя қилиб берган.

1981 йил 14—18 май кунлари фазогирлар Владимир Ковалёнок билан Виктор Савиних «Салют-6» орбитал станциясидан туриб номаълум фазовий учувчи объектни кузатишган. Объект аввалига бир километрча масофада пайдо бўлган, шу заҳотиёқ уни суратга ола бошлашган. Эртасига НУО 100 метрча яқинлашганда фазогирлар унинг ичида териси жигарранг, кўзлари кўк уч нафар мавжудотни кўришган. Номаълум учувчи жисм янада яқинлашиб, 30 метр масофага келган. Юз қиёфаси жонсиз ва ифодасиз бўлгани сабабли мавжудотлар темиртанга ўхшаб кетарди.

Фазогирлардан бири мавжудотларга юлдузлар харитасини кўрсатган. Шунда робонидлар ўзларининг хариталарини кўрсатишган, унда бизнинг қуёш системамиз тасвирланганини кўриб, фазогирнинг юраги гурсиллаб уриб кетган. У бош бармоғини юқори кўтарганда мавжудотларнинг бири ҳам худди шундай жавоб қайтарган.

Фазогирлар мулоқот учун Морзе алифбосидан фойдаланишга уриниб, ёруғлик сигналларини бера бошлашган. Аввалига улар ҳеч қандай жавоб олинмади, лекин ҳар хил сонларни бера бошлашганда Морзе кодида жавоб олина бошланди. Мавжудотлар сонлар билан ҳам жавоб беришди, сонлар хилма-хил формулаларни аёнла-тарди.

Учинчи кун НУО эгалари кемаларидан

ТАБИЙ ДОРИЛАР

Сабзавотнинг ҳар бир тури танада муайян биологик фаол моддаларни вужудга келтиради. Буларнинг баъзилари модда алмашиниш жараёнларини, овқат ҳазм қилишни яхшилайдди, кислоталарни холислайди, қон босимини бир меъёрга келтиради, бошқалари эса қон томирлари деворларини мустаҳкамлайди, уларга эгилувчанлик хусусияти бахш этиб, тортишишини бартараф этади, шунингдек, қондаги холестерин миқдорини мўтадиллаштиради.

Сабзавотнинг йиллик истеъмол миқдори куйидагича бўлиши керак: (килограмм ҳисобида): оқбош қарам — 20; помидор — 26; бодринг — 6; пиёз ва саримсоқпиёз — 18; сабзи — 18; лавлаги — 5; бошқа сабзавот — 20. Ёзда кунига 1 дона сабзи ва 30—40 грамм исмалоқ ёки салат ейиш кифоя. Буларга қўшимча равишда бир-икки дона помидор ва картошка ҳам зарурдир. Салат ва исмалоқ ўрнига 1 дона ширин қалампир ва укроп ейиш ҳам фойдали.

Сабзавотнинг қиммати шундаки, улар дори-дармон, туз кислоталари ҳамда турли моддалар манбаидир. Овқатда А дармондориси етишмаса вужуднинг кўпгина касалликларга қаршилиги сусаяди. Мазкур дармондори сабзи, исмалоқ ва помидорда кўп бўлади. В дармондориси вужудда модда алмашинуви тўғри кечишини таъминлайди. Усиз мускуллар заифлашади ва фалажлик рўй беради. Бу дармондори картошкада, илдизмеваларда, қарам, помидор ва сабзида кўп бўлади. С дармондориси етишмай қолганда цинга, яъни милк касаллиги рўй беради, шунингдек, асаб тармоғи касалланади, умуман одам дармонсизланади. Ширин ва аччиқ қалампир, равоч, ерқалампир, петрушка, кўкпиёз, сабзи, помидор ва оқ қарам С дармондорисига жуда бой бўлади. Одам вужуди С дармондорисига қониқиши учун ҳар куни 150 грамм қарам истеъмол қилиш керак.

Сабзавот ва картошка дармондориларини тўлиқ сақлаб қолиш учун уларга қайноқ сув қуйилади ёки буғда пиширилади.

Сабзавот минерал тузлар манбаи ҳамдир. Суяк тўқимаси, қон ҳосил қилиш учун кальций, фосфор, темир, калий, магний ва бошқа унсурлар зарур. Улар қон ва лимфада ишқорли муҳит яратилишига ҳам ёрдам беради.

Петрушка баргларида, кўк нўхат ва маккажўхорида фосфор анча мўл. Сабзавот, картошка ва илдизмеваларнинг барглари калийга; исмалоқ, салат, тарвуз, лавлаги эса темир моддасига бой бўлади.

Инсон вужудида суяк тўқимаси ҳосил бўлишида, қон ивиши жараёнларида ҳамда сув ва туз алмашинувини, асаб тармоғи кўзғалишини яхшилаб туришда кальций муҳим аҳамиятга эга. Кальций етишмаслиги туфайли суяклар мўрт бўлиб қолиши, томир тортишиш ҳоллари рўй бериши мумкин. Шолғом, пиёз, укроп, исмалоқда кальций жуда кўп бўлади.

Миянинг, юрак-томир тармоғининг бир меъёрга ишлаб туриши ҳамда ичакда озик моддалар сўрилиши учун фосфор зарур. У кўк нўхат, саримсоқпиёзда қисман, редиска, лавлаги ва бодринг пўстида жуда кўп бўлади.

Одам вужудида магнийнинг аҳамияти асаб тармоғи кўзғалишини ва фаолиятини ростилаш билан боғлиқ. Оқсилларнинг янгидан ҳосил бўлиши учун ҳам магний зарурдир. Петрушка, укропда магний анча мўл. Тарвуз магнийнинг муҳим манбаи ҳисобланади. Пиёз, саримсоқпиёз, редиска, петрушка, сельдерей таркибида эфир мойлари бўлиб, улар баъзи ҳазм қилиш моддаларини мақбул миқдорда кўпайтиришга ёрдам бериб, сийдик ҳайдаш ва дезинфекция хусусиятларига эга.

Ошқовоқ, қизилча, бақлажон, редискадаги пектин моддалари вужудда жуда оз миқдорда ўзлашади, лекин ичак ва қорин шиллиқ пардаларини шикастланишдан сақлайди, ичак ва қориндаги ортиқча суюқликларни, зарарли бактерияларни чиқариб юбориб, дезинфекцияловчи таъсир кўрсатади. Пиёз, саримсоқпиёз, қалампир, турп, ерқалампир таркибидаги фитонцидлар касал кўзғатувчи микроорганизмларни ўлдиради. Масалан, саримсоқпиёз чайналганда оғиздаги микроорганизмлар батамом йўқолади.

Таркиби турли дармондориларга бой бўлган сабзавот вужуди зарур тўйимли моддалар билан таъминлашдан ташқари, бошқа моддаларнинг ҳазм бўлишига ҳам ёрдам беради. Сабзавот таркибидаги биологик фаол бирикмалар юқори молекуляр маҳсулотларни тўлдиради ҳамда углевод ва ёғ алмашинувини изга солади. Яна шунини унутмаслик кераки, дармондорилар, углевод, оксил кислотаси ва бошқа зарур моддалар қуритилган ва тузланган сабзавотдан кўра, янги узилганида анча кўп. Шунинг учун янги сабзавотни йил бўйи мунтазам истеъмол қилиб борган маъқул.

Самиржон МАҲКАМОВ,
Ўзбекистон сабзавот-поллиз ва картошкачилик илмий текшириш институтининг катта илмий ходими, қишлоқ хўжалик фанлари номзоди.

Ежемесячный научно-популярный журнал АН УзССР «Фан ва турмуш» [«Наука и жизнь»] № 7 [429] 1990 г.

Қўлёзма ва расмлар қайтарилмайди.

Саҳифаловчи Абдувоҳид ТУРА Бадий муҳаррир Уста Вали

Журналимиз мақолаларидан фойдаланилганда «Фан ва турмуш»дан олинган деб кўрсатилиши шарт.

Телефон: 33-07-05; 39-04-11; 39-04-12; 39-04-84; 39-03-88
Унвонимиз: 700000, Тошкент ГСП(П) Гоголь кўчаси 70-уй

Теришга 18.05.1990 йилда берилди. Босишга 12.06.1990 йилда рухсат этилди. Р—07810. Қоғоз 60×90¹/₈. Ботик босма. Ботиқ босма қоғози. Шартли босма т. 4,0. Шартли рангли намуналар 10. Нашриёт-ҳисоб т. 5,0. Нусхаси 494171. Буюртма № 3389. Нашр № 350. Нарҳи 40 т.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмаҳонаси. Тошкент шаҳри, ГСП, «Правда» газетаси кўчаси, 41-уй.
© «Фан ва турмуш»